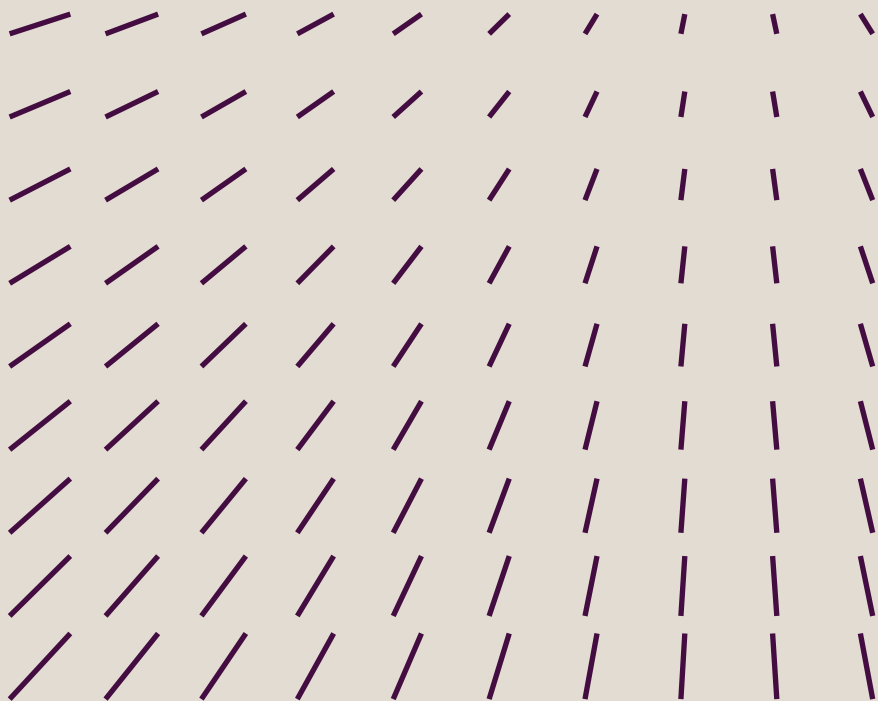

Saliedētības izpratnes vektori pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstībai

Vectors of Cohesion Understanding for the
Development of a Civically Active Society

Rakstu krājums

Saliedētības izpratnes vektori pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstībai

Vectors of Cohesion Understanding for the
Development of a Civically Active Society

Rakstu krājums

Rīga, 2024

Saliedē+spēja

Valsts pētījumu projekts "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnačiju (2012-2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un individu drošības itabā (2024-2025)"*
* - Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002

UDK 316(08)
Ko743

Saliedētības izpratnes vektori pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstībai =
Vectors of Cohesion Understanding for the Development of a Civically Active
Society. Rīga: Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, Filozofijas
un socioloģijas institūts, 2024.

Sastādītājs un zinātniskais redaktors / Editor: Māris Kūlis, Dr. phil.

Zinātniskā redaklējija / Editorial Board:

Inese Šūpule, Dr. sc. soc.

Raivis Bičevskis, Dr. phil.

Anita Stašulāne, Dr. theol.

Solveiga Krūmiņa-Koņkova, Dr. phil.

Zinātniskā redaktore / Academic Editor: Kitija Mirončuka, Mg. phil.

Zinātniskie recenzenti / Peer Reviewers:

Rita Kaša, Ph. D.

Igors Gubenko, Dr. phil.

Rakstu krājumā apkopoti Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās
konferences sekcijas “Saliedētības izpratnes vektori pilsoniski aktīvas
sabiedrības attīstībai” materiāli. Konferences sekcija notika 2024. gada 26. un
27. martā.

Šis izdevums ir sagatavots VPP projektā “Sabiedrības saliedētības vektori:
no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu
valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)”
(VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

Saliedē+spēja

Valsts pētījumu projekts “Sabiedrības saliedētības vektori:
no saliedētības ap valstsnāciju (2012-2018) uz saliedēto pilsonisko
kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024-2025)”
~ Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002

doi.org/10.22364/luszk.82.svps
ISBN 978-9934-506-73-4 (iespiests)
ISBN 978-9934-506-74-1 (tiešsaistē)

Satura rādītājs

Priekšvārds. Saliedētības vektoru izvērtēšana —
no nacionālās identitātes līdz pilsoniskai kopienai 7

Māris Kūlis

Saliedētības idejas filozofiskie, teorētiskie,
ideoloģiskie pamati un izaicinājumi 9

Maija Kūle

Sabiedrības integrācija: konceptuālās nostādnes pētniecībā,
programmās un praksē 1991.–2023. gadā, LU Filozofijas un
socioloģijas institūta devums 20

Inta Mieriņa, Mārtiņš Kaprāns, Ilze Koroļeva

Vai Latvija kļūst saliedētāka un pilsoniski aktīvāka?
Politikas progresa novērtējums 29

Vladislavs Volkovs

Etnisko un nacionālo grupu kā morālu kopienu izpratne
socioloģiskajā domā: Bernards Jaks un Jirgens Hābermāss 46

Agnese Lastovska, Gatis Lāma

Pilsoniskās kompetences loma augstākajā izglītībā ilgtspējīgas
sabiedrības attīstībai: Latvijas augstākās izglītības analīze 55

Artūrs Kučs, Jānis Pleps

Konstitucionālā identitāte Satversmes tiesas
un Augstākās tiesas judikatūrā 63

Signe Skutele

Ar tiesu varu saistītu pamatprincipu ietekme uz sociāli
aktīvu, saliedētu sabiedrību Latvijas Republikā 77

Līga Feldmane	
Sociāli telpiskie aspekti sabiedrības saliedētības izpētē	90
Elvīra Šimfa	
Politiski un sabiedriski nozīmīgu jēdzienu noteiktības un ietekmes attiecība	98
Ina Druviete	
Valsts valoda sabiedrības saliedētības pamatnostādņu kontekstā	108
Marta Valdmane	
Valoda un kopiena: valodas vienojošais un šķeļošais spēks	116
Kitija Mirončuka	
Saliedēta sabiedrība kā iekļaujoša sabiedrība? Identitātes vērtības un rasisms	126
Rihards Kūlis	
“Krievu pasaules” koncepcija kā impērisma ideoloģija un tās ietekme uz saliedētas sabiedrības veidošanu Latvijā	135
Ginta Elksne, Maija Krūmiņa	
Mutvārdu vēsture kā resurss Latvijas iedzīvotāju nacionālās identitātes un saliedētības izpētē	143
Pielikums	
Maija Kūle	
Preambula Sabiedrības integrācijas koncepcijai	151
Annotations	161

Priekšvārds

Saliedētības vektoru izvērtēšana — no nacionālās identitātes līdz pilsoniskai kopienai

Šis rakstu krājums, apkopojot Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences sekcijas “Saliedētības izpratnes vektori pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstībai” materiālus, piedāvā daudzpusīgu ieskatu sabiedrības saliedētības idejas teorētiskajos, filozofiskajos, socioloģiskajos, juridiskajos, lingvistiskajos un praktiskajos aspektos. Konferences dalībnieku skatījumus un pētījumus vieno dalība kopējā Valsts pētījumu programmas pētnieciskajā projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)”, kura mērķis ir veicināt izpratni par to, kā dažādi sabiedrības saliedētības modeļi un pieejas var sekmēt nacionālās, pilsoniskās un globālās identitātes mijiedarbību, kā arī sniegt praktiskus padomus saliedētības politikas veidošanai.

Rakstu krājums aptver plašu tematisko loku — sākot ar saliedētības filozofiskajiem pamatiem un beidzot ar konkrētiem piemēriem par pilsonisko aktivitāti, demokrātijas kultūras veidošanos un integrācijas politikas izaicinājumiem. Šeit atklājas, kā nacionālā identitāte, valodas politika, kopējā sociālā atmiņa un starpkultūru komunikācija veido pamatu saliedētai sabiedrībai. Vienlaikus autori kritiski izvērtē arī pastāvošos šķēršļus un riskus, kas apgrūtina sabiedrības kopējās piederības izjūtas nostiprināšanu. Rakstu autori kritiski aplūko dažādus konceptuālus pieņēmumus par saliedētības politiku un teoriju,

jautājot gan to, kas darāms un saprotams vispārīgā līmenī, gan ļoti konkrēti, Latvijas gadījumā.

Svarīgs aspekts ir globālo un reģionālo notikumu ietekme uz Latvijas sabiedrību. Pandēmija, Krievijas iebrukums Ukrainā un pieaugošā migrācija ir radījuši jaunus izaicinājumus, kas atklāj sabiedrības vajadzību pēc spēcīgām sociālajām saitēm. Rakstos tiek apspriests, kā šīs norises ir ietekmējušas nacionālās saliedētības politiku un indivīdu iesaisti, vienlaikus piedāvājot risinājumus, kas balstās uz filozofisku refleksiju un empīrisku analīzi.

Domājams, ka pētījuma projekta un arī šā rakstu krājuma īpašais zinātniskais un praktiskais devums ir tā spēja apvienot dažādu nozaru teoriju ar praksē pamatotiem ieteikumiem. Proti, šis projekts ir starpdisciplinārs gluži kā pati saliedētības tēma jeb, izsakoties līdzībās, lai saliedētu citus, jāsāk ar sevi. Rakstu krājumā autori uzsver, ka saliedētības politika nevar būt tikai plakātisks postulāts — tai ir jābūt mērķtiecīgai, pārdomātai un balstītai vērtībās, kas sekmē ilgtspējīgu sabiedrības attīstību, kā arī tai jābūt piesātinātam simboliskam rituālam, kas patiešām kaut to nozīmē dziļākā kopā būšanas izjūtu līmenī.

Lai arī krājuma centrālā tēma ir saistīta ar Latvijas sabiedrību, tajā izteiktie secinājumi un piedāvātie risinājumi var būt noderīgi plašākā reģionālā un globālā kontekstā. Tas aicina domāt par to, kā dažādu kultūru, ideoloģiju un vērtību līdzāspastāvēšana var kļūt par sekmju avotu, nevis šķelšanās iemeslu.

Dr. phil. Māris Kūlis

Rīga, 2024

Saliedētības idejas filozofiskie, teorētiskie, ideoloģiskie pamati un izaicinājumi

Māris Kūlis

Saliedētības jēdziens un tam radniecīgie jēdzieni, gluži tāpat kā jebkurš cits vārds, ir piesātināti ar teorētiskām, filozofiskām, ideoloģiskām, kā arī kultūras, vietas, valodas, tradīcijas u.tml. nozīmes niansēm. Arī saliedētības jēdziena ikviena konkrēta izpratne ietver noteiktas gaidas, mērķus, uzdevumus, kā arī izpratni par vērtībām, tostarp ētiskām un estētiskām. Sabiedrības saliedētības filozofiskās saknes norāda nevis uz kādu abstraktu, universālu, pārvēsturisku stāvokli, bet gan uz konkrētā laika gara vajadzībām vai pat politiskajiem uzdevumiem. Citiem vārdiem, sociālā līguma teorija nav tas pats, kas priekšstats par sabiedrību kā dabisku kopieni. Dažādās teorētiskās, filozofiskās, politiskās pārlicības noteic saliedētības formas un mērķus: nacionālisms, pilsoniskums, rojālisms, komunitārisms pret liberālismu, individuālās tiesības pret kopienas vajadzībām, identitātes politika, multikulturālisms, ekonomiskās kārtības pamatojums — šķiru cīņa, feodālisms vai kapitālisms — uzstāj uz atšķirīgām sabiedrības kopā saturēšanas formām. Šo filozofiski teorētisko un ideoloģisko atšķirību apzināšanās, veidojot saliedētības politiku, ir kritiski nepieciešama, lai izvirzītie mērķi un gaidas būtu atbilstošas, lai sekas būtu gribētas. Saliedētības temata risinājums dziļākajā līmenī pieprasa precizēt, kas gan būtu saliedējams un kā vārdā? Priekšlasījumā iezīmēti vairāki būtiskākie saliedētības idejas mezgla punkti, to filozofiskie pamati, apsvērumi un iespējamās konsekvences, kas jāņem vērā, veidojot saliedētības politiku.

Filozofijai piemīt divas izteiktas iezīmes, kas nosaka tās specifisko veidu, kā pētīt jebkuru tematu, tostarp saliedētību. Vispirms filozofija tiecas izzināt pašu lietas būtību jeb, citiem vārdiem, tā

pieprasa atgriezties pie jēdzienu sākotnes un jautāt, ko mēs ar šiem jēdzieniem saprotam? Filozofija nepagurusi jautāt, vai mums patiešām ir skaidrs, kas ir sarunas priekšmets? Otrs, filozofija ietiepīgi prasa saukt lietas īstajos vārdos, pat ja tās ir nepatīkamas. Tā ir būtiska atšķirība no, piemēram, politikas, kas būtībā nodarbojas ar nākotnes projektiem — politikas uzdevums ir būvēt idejas un ideālus.

Filozofiski iztīrējot saliedētības jēdzienu, jājautā, ko tas nozīmē, precīzāk, ko mēs vispār vēlamies saliedēt un kā vārdā? Ne mazāk svarīgs ir saliedēšanas mērķis, proti, jautājums: lai darītu ko? Atbildes uz šo jautājumu izšķirīgi ietekmē politikas veidošanu. Nolūki saliedēt sabiedrību, lai sekmētu ekonomisko attīstību, pilsonisko aktivitāti vai valsts robežas, ir radniecīgi, tomēr prasa dažādas pieejas un dažādus motīvus. Gluži tāpat jautājums par saliedēšanas apjomu pagērē atšķirīgas metodes, uzrunājot dažādas sabiedrības grupas. Piemēram, apvienošana uz pilsonības pamata ir būtiski atšķirīga no atsevišķu kopienu integrēšanas (asimilācijas) vairākuma kopienā. Filozofijai ir jācenšas noformulēt politiskās filozofijas vai ideoloģijas pamatuzstādījumus, un tikai tad tā var sniegt konkrētas atbildes.

Saliedētības filozofiskas interpretācijas gaitā ir jāatceras, ka saliedētības un tam radniecīgie jēdzieni, gluži tāpat kā jebkurš cits vārds, ir piesātināti ar teorētiskām, filozofiskām, ideoloģiskām, kā arī kultūras, vietas, valodas, tradīcijas u. tml. nozīmes niansēm. Tās ietver noteiktas gaidas, mērķus, uzdevumus, kā arī izpratni par vērtībām, tostarp ētiskām un estētiskām. Piemēram, nacionālisms, pilsoniskums vai pat rojālisms, kā arī komunitārisms un liberālisms, individuālo tiesību principi, kopienas vajadzības, identitātes politika, multikulturālisma idejas u. c. — tās visas ir fundamentālas filozofiskas un politiskas teorijas, ar visām no tām izrietošajām sekām, kuras nereti ir nesavienojamas. Tas var izpausties, piemēram, ekonomiskās kārtības pamatojumā — šķiru cīņa, feodālisms vai kapitālisms. Katra no šīm filozofiskajām koncepcijām uzstāj uz atšķirīgām

sabiedrības kopā saturēšanas formām. Šo filozofiski teorētisko un ideoloģisko atšķirību apzināšanās, veidojot saliedētības politiku, ir kritiski nepieciešama, lai izvirzītie mērķi un gaidas būtu atbilstošas un sekas būtu gribētas. Tātad sabiedrības saliedētības filozofiskās saknes norāda nevis uz kādu abstraktu, universālu, pārvēsturisku stāvokli, bet gan uz konkrētā laika gara vajadzībām vai pat politiskajiem uzdevumiem.

Jaunākajā pētnieciskajā literatūrā par sabiedrības saliedētības jēdzienu pastāv uzskats, ka to var aplūkot vismaz trijos veidos, lai gan vienlaikus arī pastāv bažas par tā problemātiskumu. Pols Bernards (*Paul Bernard*) raksta, ka “saliedētība ir “hibrīds” jēdziens, jo tam ir divas sejas: no vienas puses, tas ir puslīdz zinātnisks, tā pamatā mēdz būt dati, un tas piešķir leģitimitātes auru. Taču, no otras puses, tas saglabā nenoteiktību, kas ļauj šo jēdzienu elastīgi pielāgot, un tas ir parocīgi politikas veidošanā” (Bernard, 1999).

Pirmais no trim veidiem, kā skatīt saliedētību ir ciešā sazobē ar nevienlīdzības un līdztiesības jēdzieniem. Tas attiecas uz mērķi veicināt vienlīdzīgas iespējas un mazināt atšķirības un šķelšanos sabiedrībā. Īsi sakot, sabiedrība tiek uzskatīta par vairāk vai mazāk saliedētu atkarībā no tās locekļu līdztiesības, no vienlīdzības likuma un labumu priekšā. Eiropas Padome sociālo saliedētību definē kā vērtību un principu kopumu, kas paredz nodrošināt visiem iedzīvotājiem vienlīdzīgu pieeju sociālajām un ekonomiskajām pamattiesībām, nepieļaujot diskrimināciju. Šī definīcija balstās uz četriem pamatprincipiem: taisnīgu un vienlīdzīgu pieeju resursiem, individuālās cieņas nodrošināšanu, personīgo autonomiju un aktīvu iesaisti kopienas dzīvē. Saskaņā ar šo pieeju, sociālās saliedētības jēdziens tiek paplašināts, aptverot sabiedrības spēju nodrošināt visu tās locekļu ilgtermiņa labklājību, vienlaikus ievērojot taisnīgu piekļuvi resursiem, cilvēka cieņas un daudzveidības respektēšanu, kā arī personīgo un kolektīvo autonomiju. Turklāt sociālā saliedētība tiek saistīta ar atbildīgu dalību sabiedrības dzīvē, kas veicina ilgstošu sabiedrības

stabilitāti un iekļaujošu attīstību (skat.: Concerted development of social cohesion indicators, 2005).

Šī skatījuma aktualitāti var vērot Sabiedrības integrācijas fonda Sabiedrības saliedētības radara ziņojumā, kur atzinīgi novērtēts Bertelsmana fonda (*Bertelsmann Stiftung*) Sociālās saliedētības radars. Tajā tiek pausta pārlicība, ka “veiksmīgākas ir tās mūsdienu sabiedrības, kas spēj uzplaukt, pateicoties daudzveidībai un atšķirīgo cilvēku savstarpējai atkarībai”. (Kažoka & Bērziņa, 2023) Tomēr šāds apgalvojums ir problemātisks strikti filozofiskā skatījumā, jo jājautā, vai gan pasaules mērogā tas nav ļoti specifisks saliedētības izpratnes modelis? Savā ziņā tas ir politiski ideoloģisks imperatīvs, kas pieprasa būt dažādiem, jo dažādība, nevis vienotība, tiek uzskatīta par augstāku vērtību. Jājautā, vai šāds modelis ir dzīvotspējīgs, ja tā pamatā ir atšķirību, nevis kopīgā uzsvēršana?

Sabiedrības saliedētības modeli, kas priekšplānā izvirza atšķirību uzsvēršanu un atzišanu, var principā apsūdzēt pārlicē ideālismā, kāds iespējams tikai iedomātā pasaulē bez konfliktiem, kurā atlikuši vien strīdi par vienlīdz labām izvēlēm. Var argumentēt, ka tāds apjēgums kā, piemēram, “tauta” esot sociāls konstrukts, bet tādā gadījumā jāatzīst, ka arī multikulturālisms nebūt nav pārvēsturisks. Turklāt, multikulturālisms izsenis ir bijis vairāk raksturīgs impērijām.

Otro skatījuma veidu izsaka sociālā kapitāla jēdziens, ar ko raksturo grupu vai kopienu attiecību tīklus un iekšējo mijiedarbību. Vienkārši sakot, tās ir sociālās saites lielākās vai mazākās kopienās — attiecību tīkli, savstarpējā atkarība, draudzība u. tml.

Arī šis modelis ietver nopietnas problēmas. Pirmajā mirklī saišu stiprināšana šķiet panaceja visām saliedētības problēmām, tomēr jāreķinās, ka saites var veidoties slēgtās grupās. Šādi piemēri cilvēces vēsturē ir neskaitāmi, var minēt kaut vai noslēgtas strikti nacionālistiskas valstis, tomēr tas manāms arī zemākā līmenī,

piemēram, bagātu balto amerikāņu ciemati mūsdienu ASV, kas apjozti augstiem žogiem; organizētās noziedzības grupējumi, mafija, kā kopiena; reliģisko ekstrēmistu kopienas utt. Tās ir saliedētas grupas, bet tas nebūt nenozīmē, ka tās ir lojālas valstij vai visai sabiedrībai kā augstākam kopumam.

Trešā saliedētības jēdziena izpratne iekļauj arī pirmās divas, bet priekšplānā izceļ attiecības ar valsti, tās iestādēm un pārvaldību. Tiek argumentēts, ka stiprāka sociālā saliedētība nodrošina labākas institucionālās struktūras, savukārt spēcīgākas struktūras veicina straujāku ekonomisko izaugsmi. Vienkārši sakot, saliedētības netiešais rezultāts ir tautsaimniecības attīstība, bagātības vairošana, bet tas veicina saliedētību.

Šī skatījuma uzplaukums saistāms ar 20. gs. beigām, tādām organizācijām kā Pasaules Banka un ESAO (OECD). Arī šajā izpratnē caurcaurēm ir jaušamas konkrētas filozofiskas, ideoloģiskas idejas un pamatvērtības. Visupirms, pārlicība, ka galvenais ir materiālā labklājība, nevis kāds simboliskais mērķis — ķeizars, dzimtene, ģimene, zeme vai kultūra. Labklājības izlikšana priekšplānā lielā mērā sakrīt ar plašāku tendenci skatīt pasauli kā materiālu resursu tirgu, kur teju it visu var izteikt kā tirgus preces. Piemēram, uzņēmuma darbinieki ir nevis “cilvēki”, bet cilvēkresursi — *human resources*. Savukārt valsts tiek raksturota kā pakalpojumu sniedzējs. Šāda pieeja, iespējams, ir efektīva materiālā nozīmē, tomēr tā nevar sekmēt simbolisko piederību, jo pavalstnieks var gaužām vienkārši argumentēt: ja valsts sniedz sliktu pakalpojumu, tad es “iegādāšos” labāku valsti.

Šāda valsts koncepcija, kas to uztver tikai kā pakalpojumu sniedzēju, īpaši saasina jautājumu par kopības nepieciešamību. Varētu apgalvot: ja valsts ir tirgus, kas apliecina daudzveidību, tad lai katrs indivīds darbojas pats par sevi. Problēma, kā to norāda teorija, ir tāda, ka šiem indivīdiem periodiski nākas pieņemt lēmumus, kuri ir sabiedriski nozīmīgi. Mūsdienu Ukraina ilustrē šādas pieejas sekas: izrādās, ir nepieciešami cilvēki, kas

ir gatavi aizstāvēt valsti un pat ziedot dzīvību par to, ko reizēm sauc par “pakalpojumu sniedzēju”. Šādos apstākļos valsts saliedētības filozofiskie pamati tiek radikāli pārinterpretēti, priekšplānā izvirzoties romantiskam ideālismam, naivumam un mitoloģizācijai.

Latvijas gadījumā situācija ir īpaši sarežģīta, jo ilgstoši nav bijusi vienota izpratne par valsts attīstības mērķiem. Pēc neatkarības atgūšanas valdība pārliecība, ka, pievienojoties Eiropas Savienībai un pārņemot tās ideoloģiskā kursu, problēmas pašas no sevis nokārtosies. Taču tas nebija iespējams, ja spēkā palika uz etnonacionālismu orientētā politika, tostarp valsts pastāvēšanas kontinuitātes ideja. Taču arī bez tās iztikt nebija iespējams, ja apzinājās atjaunotās Latvijas sabiedrības sastāva struktūru, kas ietvēra augstu risku jau atkal zaudēt valstisko neatkarību. Līdz ar to valstī saglabājās idejiskā spriedze, kas ir tālāk pārnesta gan neizdarībā, gan darītā sasteigtībā un pārspilējumos (Dribins et al, 2007).

Par valstu idejiskā pamata vēsturisko tapšanu pētnieciskajā literatūrā mēdz nošķirt dažādas nacionālisma un valstiskuma izcelsmes formas. Rietumeiropā pilsoniskā nācija veidojās uz pārtikušas buržuāzijas pamatiem, savukārt Austrumeiropā, kur tautas attīstības procesi bija agrīnā stadijā, valstiskuma veidošanās balstījās uz kultūru, valodu un mītiem (skat. Kohn, 2005; Smits, 1997; Gellner, 1983). Latvijā saliedētības jautājuma risināšanu īpaši apgrūtina fakts, ka nav izveidojusies ne politiskā nācija ar aktīvu vidusšķiru (tās vietā dominē patērētājs un tirgus dalībnieks), nedz arī romantisks nacionālisms, izņemot salīdzinoši nelielu sabiedrības daļu, kurai, lai gan ir zināma politiskā nozīme, tomēr nav ideoloģiskās pievilcības attiecībā pret sabiedrības lielāko daļu. Eiropas racionālisms pieprasa pragmatisku aprēķinu, kā Latvijai bieži trūkst. Tomēr arī jaunas mitoloģijas veidošana šķiet neiespējama, jo tā mūsdienu kontekstā varētu izskatīties dīvaini un neatbilstoši.

Pašreizējā Sabiedrības saliedētības politikas dokumentā “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021.–2027. gadam” izglītība tiek minēta kā viens no būtiskākajiem veidiem, kā veicināt saliedētību. Īpaši tiek uzsvērta mūžizglītība un pilsoniskā izglītība. Tomēr arī šai pieejai ir savi izaicinājumi. Aicinājums uz izglītošanos balstās filozofiskā pārliecībā, kas sakņojas apgaismības filozofijā, proti, pieņēmumā, ka cilvēks ir racionāla būtne. Apgaismības laikmets un domātāji kā Džons Loks ar savu “tabula rasa” ideju izteica pārliecību, ka cilvēka prātu var veidot, attīstīt un pilnveidot. Šāds uzskats Rietumu pasaules varām kalpojis par pamatu centieniem “civilizēt” citas sabiedrības, un šāda pieeja turpinājusies arī 21. gadsimtā. Tomēr šādu centienu efektivitāte joprojām tiek vērtēta pretrunīgi.

Var teikt, ka 20. gadsimta filozofija, parādot racionalitātes izaicinājumus, ir pārliecinoši apliecinājusi, ka apgaismošana, civilizēšana vai izglītošana nav zāles pret visām kaitēm. Prakse parāda, ka daudziem ir grūti izprast teorētiskās apspriedes par pilsoniskajām ērtībām, suverenitāti vai sabiedrības saliedētību. Šīs nopietnās diskusijas, kas tiek formalizētas dokumentos, ne vienmēr tiek sekmīgi ieviestas realitātē. Mūsdienu pasaule ir raksturojama ar hibrīdu patiesības stāvokli. No vienas puses, pastāv stingras racionālisma prasības pēc matemātiski precīzas loģikas un argumentācijas, bet, no otras puses, subjektīvisma filozofija, kurā viss tiek balstīts individuālajā pieredzē un emocijās, saglabā ievērojamu ietekmi. Tādā gadījumā teju viss kļūst par sociālu konstrukt — nestabilu un mainīgu. Šajā vērtību devalvācijas procesā simboliskās formas ātri zaudē savu nozīmi un tiek viegli aizstātas ar citām atkarībā no individuālās vēlmes pēc pārmaiņām.

Tēmas risinājumu šajā rakstā varētu noslēgt ar ierastiem apsvērumiem, piemēram, ierosinot veicināt sociālo kohēziju, aktīvi iesaistot visus konstruktīvā un atklātā dialogā, stiprinot kopīgās vērtības u. tml. Taču filozofijai savos vērtējumos ir jābūt neapstrīdami kritiskai un nepieķāpīgai. Mūsdienās pētīt saliedētības problēmas, nepieciešams analizēt globālās

norises ar intelektuālu godīgumu un nesamierināmu skaidrību, nepieļaujot izvairīšanos no sarežģītiem jautājumiem vai izešanu uz nevajadzīgiem kompromisiem. Mēs dzīvojam laikā, kad pasaulē valda katastrofāla spriedze. Kaut arī tās sekas vēl nav pilnīgi skaidras, var paust bažas, ka Rietumu sabiedrības (un ne tikai) atrodas uz būtisku pārmaiņu sliekšņa, turklāt vēl nav skaidrs — vai uz labu, vai ļaunu? Kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā 2022. gadā tiek atklāti apspriesta kara iespējamība, kas vēl nesen būtu šķitis pilnīgi absurdi. Pēdējos 30 gados dominēja pavisam cita vērtību sistēma, ko raksturoja optimisms par neapturamu progresu liberālo demokrātiju virzienā. Taču nu kļūst skaidrs, ka šī vīzija ir mainījusies.

Tādējādi mēs nevaram paļauties uz sarunu un diskusiju procesu kā pašmērķi — diskusija nedrīkst būt tikai formāls rituāls, kura rezultāts ir vienīgi diskusijas fakts. Tas pats attiecas uz sabiedrības saliedētības ideju, kas ilgstoši ir bijusi iesakņota tādā noskaņā, kurā netiek pienācīgi apzinātas potenciālās problēmas. Protams, saliedēšanās un labklājības veicināšana ir svarīga, taču lielākā mērogā šīs iniciatīvas būtiski nemaina ar sabiedrības pastāvēšanu saistītos izaicinājumus. Mēs strauji tuvojamies posmam, kurā vairs nav vietas iluzorām vīzijām, jo šādas konstrukcijas izrādās pārāk trauslas.

Apzinoties mūsu laika riskus, nepieciešams atgriezties pie fundamentāla jautājuma: kas ir saliedējama un kādēļ? Kādam mērķim šī saliedētība ir nepieciešama? Ja esam spiesti pieņemt risku — reālu, kaut arī atšķirīgās pakāpēs, ka Latvijas valsts pastāvēšanu var apdraudēt pat kara iespējamība — tad sabiedrības saliedētība nevar aprobežoties ar katra indivīda personisko labsajūtu, materiālo labklājību vai izklaides iespējām. Sabiedrība arīdzan nevar apmierināties ar domu, ka vienīgais, kas mūs vieno, ir apziņa par mūsu dažādību.

Jēdzienu “dažādība” var interpretēt diametrāli pretēji: tas var nozīmēt pozitīvu stāstu par plurālismu un harmoniju, bet tas

var arī iezīmēt destrukktīvu sašķeltību. Sabiedrība neapšaubāmi ir daudzveidīga, un daudzveidība pastāvēs vienmēr. Taču šie dažādie var būt gan saliedēti, gan nesaliedēti. Izklāšana paredz iekļaušanu un otrādi, bet sabiedrība vēl nav kopība gluži tāpat kā persona neizsmē cilvēku (skat.: Valdmane, 2022). Dažādie var būt vienoti, neskatoties uz savu dažādību, bet tikpat labi viņi var būt pat naidīgi. Eiropas ideāls, kas vēsta par vienotību dažādībā, ir kā trausls ledus, kas strauji izkūst, tiklīdz sabiedrību sāk plosīt krīzes vai konflikti.

Filozofijas un politikas vēsture nereti atklāj skarbas patiesības, kas neievēro morālās vai pieklājības robežas. Nikolo Makjavelli savā darbā “Pārrunas” norāda, ka jaunu valstu veidošanās vienmēr notiek vardarbības ceļā, un tā bieži vien ietver kādu smagu noziegumu, kas vēlāk tiek pārveidots par sabiedrības izcelsmes mītu un kļūst par tās pamatu. Romuls, nogalinot Remu; romieši, nolauptot sabīnietes un noslepkavojot sabiedroto Titu Taciju, radīja kopienu, kuru vieno noziegums un vardarbība (Machiavelli, 2009). Šādi notikumi nostiprina kopējo identitāti. Makjavelli vien tekstā piebilst, ka “sekas attaisno rīcību”, un norāda, ka Roma, neskatoties uz tās nežēlīgo vēsturi, joprojām pastāv. Makjavelli atziņa ilustrē valsts veidošanās procesus, kuros amorāli un vardarbīgi akti kļūst par strukturālo pamatu. Šie akti, pat ja uzskatīti par noziegumiem, tiek mitoloģizēti un leģitimizēti kā valsts izveides neatņemama sastāvdaļa.

Mūsdienu racionālisma un instrumentālisma noskaņās nereti tiek apgalvots, ka mīti vairs nav aktuāli, tomēr šāds apgalvojums ir vismaz diskutabls. Mīti joprojām pastāv, taču to interpretēšana biežāk nav saistīta ar valsts saliedētības veicināšanu. Viens no ievērojamākajiem mūsdienu konfliktu pētniekiem, antropologs Skots Atrans kopā ar savu pētnieku komandu ir pievērsis uzmanību tā saucamajām sakrālajām vērtībām (Atran, 2016). Šeit nav runa par reliģisko sfēru šaurā nozīmē, bet gan par vērtībām, kuras tiek uzskatītas par absolūti neaizskaramām, par kurām sabiedrība nav gatava pieļaut kompromisus un kuru nozīme

pārsniedz materiālos vai ekonomiskos apsvērumus. Šādas vērtības var ietvert gan reliģiskos uzskatus, gan nacionālo identitāti, kā arī dziļi iesakņojušos priekšstatus par taisnīgumu un godu. Konfliktos, kuros tiek apdraudētas šādas sakrālās vērtības, ierastās uz kompromisu orientētās risinājuma metodes bieži izrādās neefektīvas.

Jau pirms aptuveni desmit gadiem, pavisam citā kontekstā, Atrāns rakstīja: “Civilizācijas krīt un ceļas par kultūras ideāliem, nevis tikai materiālajām vērtībām.” (Atran, 2015) Tomēr pētījumi parādīja, ka Rietumu demokrātijās jauniešu vidū nebija vērojama tāda pati gatavība aizstāvēt šīs vērtības. Tika uzdots jautājums: “Vai viņu dzīve ir noplakusi līdz komforta un drošības meklējumiem? Vai ar to pietiek, lai saglabātos, kur nu vēl triumfētu, vērtības, kuras uzskatām par pašsaprotamām, par mūsu pasaules pamatu?” (Atran, 2015) Pārfrāzējot, šis eksistenciālais jautājums varētu būt izšķirošs mūsdienu atvērtajām sabiedrībām, kas saskaras ar būtiskiem draudiem to pamatvērtībām.

Latvijas situācija šobrīd ir cieši saistās ar minētajiem jautājumiem. Kamēr nav krīzes, var pieļaut spekulācijas un teorētiskas diskusijas. Taču laiki mainās, un arī filozofiskajai domai ir jāpielāgojas — tai jāizsakās stingrāk, precīzāk un izlēmīgāk. Saliedētības ideja nevar būt izplūdusi, aptverot visu un vienlaikus neko. Vērtību politikai ir jāpauž skaidra un nepārprotama nostāja: Latvijas valsts un sabiedrības pastāvēšana ir neaizskarama, latviešu kultūra ir neaizskarama, un mūsu zeme ir neaizskarama. Tikai ar šādu viennozīmīgu pozīciju sabiedrībai būs iespēja saliedēties, lai aizstāvētu savu pastāvēšanu. Šai pozīcijai ir jābūt skaidrai un nepārprotamai.

Bibliogrāfija

Atran, Scott. The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures. *Current Anthropology*, 57, no. S13, 2016: S192–S203.

Atran, Scott. Why ISIS has the potential to be a world-altering revolution. *Aeon Essays*. 2015. <https://aeon.co/essays/why-isis-has-the-potential-to-be-a-world-altering-revolution>

Bernard, Paul. La cohésion sociale: critique dialectique d'un quasi-concept. *Lien social et Politiques*, 1999, 41: 47–59.

Concerted development of social cohesion indicators. Methodological guide. Council of Europe publishing. 2005. https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf

Dribins, Leo (sast.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts, 2007.

Gellner, E. *Nations and Nationalism*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1983.

Kažoka, Iveta; Bērziņa, Laima. *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums*. Providus, 2023. <https://www.sif.gov.lv/lv/media/5598/download?attachment>

Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. Routledge, 2005.

Machiavelli, Niccolò. *Discourses on Livy*. University of Chicago Press, 2009.

Ministru kabineta 2021. gada 5. februāra rīkojums Nr. 72 “Par Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņem 2021.–2027. gadam”. <https://likumi.lv/ta/id/320841>

Smits, Entonijs D. *Nacionālā identitāte*. Rīga, AGB, 1997.

Valdmane, Marta. *Izkļaušana biopolitikā: personas un sabiedrības problēma imunitārijas paradigmas ietvaros*. Grām.: Normalitāte un ārkārtējība filosofiskā skatījumā. Mirončuka, Kitija (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 136.–146. lpp.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopieni valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Sabiedrības integrācija: konceptuālās nostādnes pētniecībā, programmās un praksē 1991.–2023. gadā, LU Filozofijas un socioloģijas institūta devums

Maija Kūle

Sabiedrības integrācija Latvijā ir ilgstošs process, kurā var saskatīt vairākas fāzes. Pirmais posms ir vispārējo konceptuālo nostādņu veidošana valsts atjaunošanas posmā. 1990. gados pētnieku vidū tika apspriesti jautājumi par pilsonisko sabiedrību un politisko nāciju, kā arī latviešu valodas kā valsts valodas attīstību. 1998. gadā tika izstrādāta Sabiedrības integrācijas koncepcija, kuras sagatavošanā piedalījās LZA pētnieki, arī raksta autore, vēlāk arī tika izstrādāta programma.

Kā otro posmu kopš 2000. gadiem var atzīmēt etnisko mazākumtautību integrācijas politiku — tā bija pētnieciski dziļi izanalizēta, integrācijas praksi stiprināja īpašo uzdevumu ministrs un sekretariāts (kopš 2002. gada) sabiedrības integrācijas lietās.

Kā trešo posmu var uzrādīt kritiskās attieksmes pastiprināšanos pret integrāciju (no 2007. gada), norādot, ka integrāciju kavē pieaugošā sociālā nevienlīdzība, valsts pārvaldes autoritātes trūkums un atšķirības Latvijas vēstures izpratnē. Kā integrācijas vājums parādījās referendums par divvalodību 2012. gadā.

Ceturtais posms integrācijā rit kopš 2015. gada — integrāciju saprot kā saliedētību, valstī mēģina labot sociāli ekonomiskās nevienlīdzības traumas, un integrācijā izmanto jaunas metodes: vairāk kultūras, izjūtas par piederību vietai, lokālas sadarbības, NVO ietekmes, latviešu valodas kā mācību valodas simtprocentīga ieviešana skolās u. c.

Sabiedrības integrācijas koncepcijas pirmsākumi

Kopš 1990. gadiem tiek lietots jēdziens *sabiedrības integrācija*¹. Jēdzienam nav vienas un vienīgas definīcijas, un tas ģeneoloģiski apzīmē apvienošanu. Tikai jājautā, kādā modeli: kā daļu savienošanās, sanākot kopā, vai arī kā apvienošanās ap ko — ap latviešu pamatnāciju? Tas ilgstoši ir viens no centrālajiem filosofiskajiem un arī politiskajiem jautājumiem.

Pašos valstiskuma atjaunošanas pirmsākumos, par ko liecina 4. maija deklarācija (1990. g.), tika ierakstīts speciāls 8. pants: “Garantēt Latvijas Republikas un citu valstu pilsoņiem, kas pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā, sociālās, ekonomiskās, un kultūras tiesības, kā arī politiskās brīvības, kuras atbilst vispārāztītām starptautiskām cilvēktiesību normām. Tās pilnā mērā attiecināmas uz tiem PSRS pilsoņiem, kuri izteiks vēlēšanos dzīvot Latvijā, nepieņemot tās pilsonību” (4. maijs, 2000, 6).

Ja likumiskais ietvars veidojās samērā strauji un labi, ar integrācijas ieceru īstenošanu praksē, noskaņojumu, situācijas izpratni bija daudz sarežģītāk. Viedokļu gūzma veidojās saistībā ar to, ka nu bija ieviesta demokrātija un vārda brīvība. Viens no galvenajiem sabiedrības integrācijas jautājumiem 1990. gados bija: ko iesākt ar PSRS pilsoņiem, kas pēc PSRS sabrukuma ir zaudējuši pilsoņa statusu, bet vēlas palikt Latvijā — tātad būs integrējami, — taču nepieņems atjaunotās Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtā un varbūt pat daļa nebūs valsts iekārtai lojāli. Ko darīt?

Nācās izstrādāt programmas un koncepcijas, ko darīt ar “neintegrējamo integrācijas daļu”, jo no sākta gala valsts dokumentos nebija uzstādījuma par šīs iebrucēju grupas atraidīšanu, vienalga kādā politiskā statusā, bet bija uzstādījums par cilvēktiesību nodrošināšanu. To, cik tas bija sarežģīti, apliecina tēzes *Deklarācijā par Latvijas okupāciju*: “PSRS vadība

¹ Sabiedrības integrācijas jēdziena definīcijas atšķirās: vienu deva Sorosa fonds Latvijā, citu valstiskā līmenī izstrādātā Sabiedrības integrācijas programma, vēl cita veidojās, satuvinot integrāciju ar saliedētību.

mērķtiecīgi iepludināja Latvijā simtiem tūkstošu migrantu un ar to palīdzību centās iznīcināt Latvijas tautas identitāti. Šīs politikas rezultātā latviešu kā pamatnācijas īpatsvars samazinājās no 77 procentiem līdz 52 procentiem” (Saeima 1996). Integrācijas uzdevums nākotnē bija atjaunot pamatnācijas sastāvu, lai tas nebūtu apdraudēts.

Atjaunotās Latvijas valsts varai bija jāsaņem savā pārvaldībā visi iedzīvotāji, visa brūkošā un pārveidojamā ekonomika, pretvalstiski noskaņotie subjekti, kriminālās aprindas utt., lai no visas šīs daudzveidības izveidotu valsti, kurā tauta vēlēties dzīvot un attīstīties bez piespiedu līdzekļiem, būdami demokrātiski un liberāli noskaņoti. Valsts atjaunošanas un sabiedrības integrācijas uzdevumi bija milzīgi, līdzīgi tas bija visā postkomunistiskajā pasaulē — cīņa par vērtībām, tiesībām un likumību.

Sabiedrības integrācijas konceptuāla nostādne 1990. gados: veidot pilsonisko sabiedrību vai politisko nāciju?

Par sabiedrības integrācijas sākumposmu var uzskatīt 1990.–1994. gadu, kad līdz 1994. gadam (Krievijas armijas izvešana no Latvijas) notika vairāk teorētiska spriešana, nekā programmātiska darbība, bet pēc armijas izvešanas sākās brīvākas un cerīgākas diskusijas un jau praktiska rosība. Tas bija **pirmais konceptuālais posms ar zinātnieku un ekspertu piedalīšanos, lai sagatavotu politiski programmatiskos lēmumus sabiedrības integrācijai un noskaidrotu integrācijas mērķi** (Saeima 1994). 1994. gadā tika doti parametri — ko un kā integrēt.

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā lielākā zinātniskā grupa, kas nodarbojās ar sabiedrības integrāciju, bija pētnieku kopa Dr. Elmāra Vēbera vadībā LZA Filozofijas un socioloģijas institūtā. Centra konceptuālās nostādnes sākotnēji

ietekmēja Čikāgas universitātes profesore, Latvijā atgriezusies Rasma Šilde-Kārkliņa¹. Vērienīgākais to laiku LZA FSI izdevums integrācijas ideju veidošanā ir grāmata *Pilsoniskā apziņa* (1998. g.) par valstiskās apziņas jēdzienu, politisko nāciju un valodas politiku. Starp grāmatas autoriem ir Elmārs Vēbers (zin. red.), Rasma Šilde-Kārkliņa, Egils Levits, Leo Dribins, Nils Muižnieks, Artis Pabriks, Vladislavs Volkovs, Dzintra Hirša, Brigita Zepa, Ilga Apine, Sandra Sebre un daži ārvalstu autori. Diskusiju rezultātā² priekšplānā tika izcelta pilsoniskā nācija, to veidojošā pilsoniskā apziņa, nevis politiskā nācija, kas kā jēdziens dominēja publicētajos rakstos.

Viena no konceptuālajām tēmām 1990. gados bija: ko veidot valsts atjaunošanas procesā? Politisko nāciju? Vai pilsonisko sabiedrību? Vai etnosu saliedētību ap pamatnāciju? Vai multikulturālu valsti, kurā tiek apmierinātas visu etnosu tiesības un nav jāizdala “latviskums” kā integrāciju noteicošais centrs? Egils Levits savā rakstā konstatēja: “Kopš valsts atjaunošanas 1990. gadā nākusi klāt vēl viena skaitliski ļoti nozīmīga grupa — nepilsoņi. Latvijā dzīvojošo cilvēku sociālā sašķeltība divās līdz trijās lielās grupās — latviešos, nacionālās minoritātēs un nepilsoņos, turklāt nacionālās minoritātes daļēji pārklājas gan ar vienu, gan ar otru grupu — ir radījusi nepieciešamību **atjaunot diskusiju par latviešu nācijas pašizpratni** [izcēlums, M. K]” (Levits 1998, 79–89).

Te vērojama nostādne, kas tiks pastiprināta 2000. gados, proti, ka sabiedrības integrācija ietver arī nacionālās identitātes jautājumus, latviešu pašizpratnes un mūsdienīgas identitātes problēmas. Tātad tā nav tikai risinājumu kopa: ko darīt ar

¹ Profesorei Rasmai Šildei-Kārkliņai ir vērā ņemami nopelni Latvijas labā: viņa ir autore nozīmīgai grāmatai par korupciju “*The System Made Me Do It: Corruption in the Post-communist Region*” (2005), kas 2006. g. tulkota latviski. Viņa kā liberāli demokrātisko vērtību nesēja uz Latviju, būdama Čikāgas sociālo zinātņu skolas pārstāve, ir devusi iespēju Latvijā iepazīt ASV universitāšu intelektuālo pieredzi, bijusi 10. Saeimas deputāte.

² Diskusijas trāpīgi aprakstītas grāmatas “Pilsoniskā apziņa” Ievadā, 5.–13. lpp. un Pēcvārdā, 294.–320. lpp. (Pilsoniskā apziņa, 1998).

nepilsoņiem, bet gan plašāks valstiskas attīstības spektrs. Tāpēc 2010.–2020. gados valstī tika attīstītas Nacionālās identitātes pētniecības programmas, tajās mazāk spriežot par cittautiešu integrāciju, bet vairāk par latviešiem, ap kuriem kā valstsnāciju var notikt saliedēšanās.

Personīgās atmiņas par pirmajām tēzēm sabiedrības integrācijas koncepcijai, 1998. gads

Atceros tikšanos 1998. gada pavasarī, pie Juglas ezera krasta, kuras laikā man palūdza uzrakstīt filosofisko pamatideju uzmetumu par sabiedrības integrāciju. Vēlāk to papildināja citi autori, kā Elmārs Vēbers, Eiženija Aldermane, Baiba Pētersone, Oļģerts Tipāns u. c. Esmu datora arhīvā restaurējusi savas Sabiedrības integrācijas koncepcijas tēzes, kuras kā preambulu 1998. gada 15. jūnijā iesniedzu apspriešanai. Ne jau viss tika iekļauts, taču, pārļausot to pēc 26 gadiem, šķiet ļoti empātiski, apgaismoti uzrakstīts teksts, kurā ir maz politiski triviālu lietu, maz birokrātijas, bet liela iejūtība un vēlme, lai integrācija izdotos. (Teksts iekļauts krājuma beigās kā pielikums).

Atminos, ka manas pamatnostādnes bija jau gaisā esošās idejas, arī tās, par ko tika spriests Filozofijas un socioloģijas institūtā, kā arī mana pārliecība, kas vēlāk nebūt nepiederēja pie valdošajām nostādnēm. Sākot filosofisko domāšanu, kā vienu no pirmajām es iekļāvu tēzi par pagātņi — lai sabiedrība būtu saliedēta, dzīvotu un strādātu kopā bez lielām politiskām kolīzijām, ir jāvienojas *par vēsturi*, īpaši attiecībā uz Latvijas vairākkārtējo okupāciju. Vienoties var, ja ar to strādā pētnieki, zinātnieki, eksperti, politiķi, NVO, aplūkojot sāpīgās tēmas un no šodienas skatpunkta nonākot pie “sabiedriskā līguma” — nosakot, kas bijis labs, ļauns, pareizs, nepareizs, cilvēcisks un agresīvi nepieņemams un nosodāms; ko nedrīkst atkārtot, bet arī to, ko ir vērts sekmēt. Filosofiskā platforma, ko likt šādas vienošanās pamatā, varēja būt Universālā

cilvēktiesību deklarācija (pieņemta ANO 1948. gadā). Veidot metodiku, emocionālo konsensu, empātisku pieeju, novēršot pārlieku tēmu apspriešanas politizāciju, lai pārvarētu pretrunas vēstures interpretācijā. Jāatzīst, ka šīs tēzes sakarā nekas liels integrācijā nav izdevies, jo kāda Latvijas iedzīvotāju daļa joprojām uzskata, ka notika nevis okupācija, bet gan “atbrīvošana”, savā nostādnē ietekmējoties no krievu pasaules ideoloģizācijas, kas arvien vairāk valda mūsdienu Krievijas politikā. Kamēr vien pastāvēs nesaskaņas par vēstures interpretāciju, nevarēs rasties saliedētības izjūta. Reducēt vēsturi līdz aizmiršanai ir teju neiespējami.

Kā citu svarīgu tēzi 1998. gada filosofiskajās nostādnēs par sabiedrības integrāciju es rosināju tēzi par valodu apguvi, pieminot arī to, ka prast vairākas valodas ir lielāka bagātība nekā zināt tikai savu, vienu. Tāpēc tiem nepilsoņiem, kuri neprot latviešu valodu, ir pienākums un kulturāls aicinājums izglītoties, jo līdz ar latviešu valodas apguvi ne tikai paveras labākas saziņas iespējas un iekļaušanās pilsoniskajā sabiedrībā, bet arī paplašinās kultūrā sakņotā dzīvespasaule. Mans aicinājums uz latviešu valodu bija kā rosinājums atvērt cittautiešiem vēl vienu pasauli, bagātināties. Tomēr tas neiejūsmināja. Taču jāņem vērā, ka 1989. gadā tika pieņemts likums par latviešu valodu kā valsts valodu (Valodu likums¹).

Kā trešo tēzi sabiedrības integrācijā, domājot par tiem grūti iekļaujamajiem, kas nav Latvijas pilsoņi, bet ir mazākumtautību pārstāvji, savā uzmetumā piedāvāju individuālistisku pieeju, rakstot: “[..] integrācijas procesi nav jāveicina kā masu, sociālo kopienu integrēšanas pasākumi, bet tiem ir jābūt individualizējošiem, konkrētiem attiecībā uz katru cilvēku un katru situāciju. Cittautiešu integrācijā jāvadās pēc individuālisma

¹ Latviešu valodas kā valsts valodas nostiprināšanas nolūkā ir pieņemti vairāki likumi, gan vēl padomju varas laikā 1989. gadā, redakcija 1999. gadā, gan nostiprinājums Satversmes 4. pantā u. c. Ar valsts valodas pētniecību daudz ir strādājusi akadēmiķe Ina Druviete (Druviete 2023).

principa. Tieši šī principa ievērošana var atvieglot integrācijas procesu”.¹

Individuālistiskai pieejai tolaik valstī nepietika resursu, nebija datubāzu, datorprogrammu, lielo datu analīzes, uz konkrētu cilvēku vērsta skatījuma, kādēļ esi palicis Latvijā, bet neieklāujies?

Koncepcijas metus 1998. gadā darba grupa nodeva Valsts prezidentam Guntim Ulmanim, pamatojoties uz to, tika radīta programma ar pasākumu un finansiālo plānu. 2000. gadā tika nodibināts Sabiedrības integrācijas fonds (pašlaik vad. Z. Pūce). Programmas punkts par atsevišķi nodalītu finansējumu ir izpildīts, taču sabiedrības saliedētība izpaliek.

Otrais, trešais un ceturtais posms sabiedrības integrācijas nostādņu izstrādē un pētījumos

Kopš 2000. gadiem var runāt par nākamo **(otro) posmu pētījumos par sabiedrības integrāciju, un tā centrā ir etniskās kopienas.**

Šajā laikā integrācijas pieejā notika pāreja uz kopienu skatījumu. Par ideoloģiski zinātnisko līderi šajā posmā ir uzskatāms Dr. habil. hist., LZA goda doktors Leo Dribins (Dribins 2020, 14–15). Notika pievēršanās krieviem kā etniski politiskai kopienai, kas pēc PSRS sabrukuma bija palikuši dzīvot Latvijā dažādos statusos, kā arī ebrejiem, poļiem, lietuviešiem, vāciešiem un citām minoritātēm², un viņu vēsturei un kultūrai Latvijā. LU FSI (sākotnēji kopā ar Daugavpils Universitāti (DU)) sāka publicēt žurnālu angļu valodā “Ethnicity” (zin. red. Vladislavs Volkovs).

Leo Dribins uzrakstīja monogrāfijas “Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Vēsture un mūsdienas” (LU FSI 2004) un

¹ Maija Kūle. Manuskripts, 1998, sk. pielikumā.

² Kad jēdzienu minoritāte pastiprināti sāka lietot attiecībā uz dzimumu, saistībā ar seksuālajām minoritātēm, tad attiecībā uz etnosiem nostiprinājās jēdziens “mazākumtautības”, kas skan latviskāk.

vairākas grāmatas par mazākumtautību vēsturi Latvijā (1998, 2000, 2007, būdams gan autors, gan sastādītājs). LZA FSI tika izdota grāmatu sērija par mazākumtautībām Latvijā, kas ir unikāla līdz pat šai dienai, tostarp L. Dribins “Ukraiņi Latvijā” (1995), L. Dribins, O. Spārītis “Vācieši Latvijā” (2000), L. Dribins “Ebreji Latvijā” (1996, 2002), I. Apine, V. Volkovs “Slāvi Latvijā: etniskās vēstures apcerējums” (1998), Ēriks Jēkabsons “Lietuvieši Latvijā” (2003) un citas. 2000. gados notika sadarbība ar īpašu uzdevumu ministru sabiedrības integrācijas lietās Nilu Muižnieku, noritēja diskusijas par etniskās minoritātes definīciju, par etnisko minoritāšu aizsardzības koncepcijas ieviešanu, par iesakņotību, tika padziļināti minoritāšu kultūras vēstures pētījumi. Rakstu krājumā “Integrācija un etnopolitika” (LU FSI 2000) ir aplūkotas desmit gadu laikā radušās integrācijas idejas un pieredze, valodas, kultūras un izglītības politika, kā arī etnisko minoritāšu līdzdalība integrācijā.

Sabiedrības integrācijas norišu kritiku, kas spilgtāk iezīmējās, sākot ar 2007. gadu, FSI darbībā atzīmēju kā trešo posmu. LU FSI tika izdota nozīmīga grāmata “Pretestības sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas”. Rekomendācijās tika atzīmēts, ka pretrunu pamatā ir nevis etniskuma atšķirības, bet gan: 1) pieaugoša sociālā nevienlīdzība valstī; 2) valsts pārvaldes sistēmas vājums; 3) nenovērstas atšķirības vēstures interpretācijās, jautājumā par okupāciju. Tika ieteikts stiprināt sociālās valsts funkcijas un uzlabot izglītības sistēmu.

Ceturtais periods FSI pētniecībā sākās no 2015. gada līdz šodienai ar LU FSI iekļaušanu Latvijas Universitātes zinātniskajā sistēmā, kad **pastiprinās pāreja uz globālu skatījumu, apzīmējumu “integrācija” nomainām ar jēdzienu “saliedētība”.** Paplašinās darbu spektrs par mūsdienu ideoloģiskām fobijām — antisemitismu (L. Dribins), islamofobiju (L. Taivans, V. Tēraudkalns), radikālo nacionālismu (D. Hanovs), homofobiju Latvijā (I. Lipše), terorisma ideoloģiju (M. Kūlis), u. c. Pieaug darbu skaits par sociālo (K. Zellis) un kultūras atmiņu (D. Beitnere),

sabiedrību bez pasaules (R. Bičevskis), filosofiski pētījumi par normatīvismu, jēbūtību (M. Kūle), dažādību (I. Šuvajevs), kultūridentitātes un valstisko lomu (I. Druviete). LU FSI apvieno modernu skatījumu ar faktoloģiju un kritisko analīzi, un trīsdesmit gadu laikā Latvijā nav izveidojies neviens cits nozīmīgāks sabiedrības saliedētības pētniecības centrs.

Bibliogrāfija

4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju.

Dr. habil. Tālava Jundža redakcijā Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000. ISBN 9984643190.

Dribins, Leo. Latvijas zinātnieks Leo Dribins: biobibliogrāfija. Rīga: Autora izdevums, 2020. ISBN 9789934231933.

Druviete, Ina. Pārlicība. Valoda, sabiedrība, politika. LU Akadēmiskais apgāds, 2023. ISBN 9789934360961. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/idr.23>

Levits, Egils. Valstsnācija un kultūrnācija — franču un vācu nācijas vēsturiskie modeļi. Grām.: *Pilsoniskā apziņa*. Elmāra Vēbera redakcijā. Rīga: IU “Mācību apgāds”, 1998, 64.–83. lpp. ISBN 9984572285.

Saeima. Pilsonības likums. *Latvijas Vēstnesis*, 93 (11.08.1994.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57512> [14.05.2024.]

Saeima. Saeimas 1996. gada 22. augusta paziņojums “Deklarācija par Latvijas okupāciju”. *Latvijas Vēstnesis*, 143 (27.08.1996.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/63838> [14.05.2024.]

Pilsoniskā apziņa. Elmāra Vēbera redakcijā. Rīga: IU “Mācību apgāds”, 1998. ISBN 9984572285.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektorī: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienų valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Vai Latvija kļūst saliedētāka un pilsoniski aktīvāka? Politikas progresa novērtējums

Inta Mieriņa, Mārtiņš Kaprāns, Ilze Koroļeva

Šajā materiālā autoru mērķis ir aplūkot būtiskākās pilsoniskās sabiedrības un saliedētības problēmas Latvijā. Pamatojoties uz “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības plāna 2022.–2023. gadam” izvērtējumu, par katru no rīcības jomām ir sniegts īss situācijas raksturojums, aplūkots progress pēdējo gadu laikā un galvenie izaicinājumi nākotnē.

Ievads

Ministru kabineta 2022. gada 18. janvārī apstiprinātā “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības plāna 2022.–2023. gadam” (turpmāk SPASAP) mērķis bija nodrošināt nacionālas, solidāras, atvērtas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstību, īstenojot Pamatnostādnēs noteiktos trīs rīcības virzienus: 1) **nacionālā identitāte un piederība**, 2) **demokrātijas kultūra un iekļaujošs pilsoniskums**, 3) **integritācija**.

Katrs no šiem virzieniem iekļāva politikas rezultātu rādītājus, sasniedzamos uzdevumus un pasākumus, paredzot rīcību visos pārvaldes līmeņos — nacionālā, reģionālā un vietējā. Pirmā rīcības virziena uzdevumi bija vērsti uz iedzīvotāju piederības izjūtas Latvijai pieauguma un valstiskuma vērtību apzināšanās sekmēšanu, kā arī uz latviešu valodas prasmes uzlabošanu dažādās mērķa grupās un tās praktisko lietošanu ikdienā.

Otrais rīcības virziens ietvēra trīs galvenos uzdevumus, kuru mērķis bija veicināt iedzīvotāju plašāku iesaisti sabiedrības aktivitātēs, paaugstināt pārliecību par spēju ietekmēt rīcībpolitiku, uzticēšanos un apmierinātību ar demokrātijas darbību, kā arī veicināt iedzīvotāju savstarpējās sadarbības un medijpratības uzlabošanos.

Trešā rīcības virziena pasākumu mērķis bija uzlabot dažādu sabiedrības grupu savstarpējo uzticēšanos, līdzdalību un sadarbību, sekmēt tolerances līmeņa pieaugumu, mazināt stereotipus un aizspriedumus pret atšķirīgu sabiedrības grupu pārstāvjiem.

SPASAP izvērtēšanā tika izmantotas gan kvalitatīvās pētnieciskās metodes, gan kvantitatīvo aptauju datu un dokumentu analīze. Tika analizēta plaša spektra dokumentācija, (politikas attīstības plānošanas dokumenti, atbildīgo institūciju sniegtās atskaites par SPASAP izpildi, zinātniski pētnieciskā literatūra u. tml.), kā arī veiktas intervijas ar SPASAP atbildīgo un izpildē iesaistīto institūciju pārstāvjiem, nozares ekspertiem (skat. Kaprāns, Mieriņa 2023). Teorētisko ietvaru veidoja Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (ESAO) izstrādātie seši izvērtēšanas kritēriji (atbilstība, saskaņotība, efektivitāte, lietderība, ietekme un ilgtspēja) (OECD 2021).

Rezultatīvo rādītāju dinamikas izvērtējumam izmantoti BISS pētījumā “Priekšlikumi Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības pamatnostādņu 2021.–2027. gadam rezultātu un ietekmes rādītāju modelim” rekomendētie politikas rezultatīvie rādītāji (Baltic Institute of Social Sciences 2020). Īsumā aplūkosim, kurus mērķus ir izdevies sasniegt un kuri ir tuvākās nākotnes izaicinājumi katrā no minētajiem virzieniem.

I. Rīcības virziens “Nacionālā identitāte un piederība”

Kopš 2020. gada sabiedrības noskaņojumu visbūtiskāk ir ietekmējusi Covid-19 pandēmija un Krievijas iebrukums Ukrainā. Pēdējais ir ne tikai veicinājis nacionālo mobilizāciju un Latvijas iedzīvotāju vēlmi aizsargāt valsti, bet vienlaikus arī saasinājis etniskās attiecības. Kā atzīmē viens no intervētajiem ekspertiem, politisko notikumu kontekstā: “Esam kļuvuši piederīgāki, bet ne saliedētāki”.

Piederības izjūta Latvijai

SPASAP paredzēja, ka pieaugs to iedzīvotāju īpatsvars, kuri jūtas piederīgi Latvijai un apzinās Latvijas valstiskuma vērtības. Eiropas Sociālā pētījuma (ESS) dati parāda, ka, lai arī iedzīvotāju emocionālā piederība Latvijai vēl aizvien ir vidēji spēcīga, tomēr atskaites periodā tā ir nozīmīgi vājinājusies — to iedzīvotāju īpatsvars, kuri jūtas cieši saistīti ar Latviju, ir samazinājies no 73,2 % (2020. gadā) līdz 68,5 % (2022. gadā), turklāt Latvijas krievvalodīgo piederības izjūta ir sarukusi vēl vairāk — no 62,6 % līdz 54,4 %.

Valoda

Valoda ir viens no mehānismiem, kas palīdz veidot sabiedrību vienojošu nacionālo identitāti, un SPASAP paredzēja, ka pieaugs latviešu valodas pratēju īpatsvars to Latvijas iedzīvotāju grupā, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda. Datu trūkums neļauj pārlicinoši spriest par pārskata periodā notikušajām pārmaiņām, taču kopumā valsts valodas politikas stratēģija ir turpinājusi nostiprināt latviešu valodas pozīcijas un saskaņā ar pašvērtējumu aptuveni 90 % Latvijas iedzīvotāju zina un prot latviešu valodu (Druviete, Kļava, Kopoloveca, Koroļeva, Mieriņa, Rozenvalde, Saulītis 2021). Arī krievu valoda Latvijā joprojām saglabā pašpietiekamu statusu, un Krievijas iebrukums Ukrainā ir radījis izaicinājumus valsts valodas kā sabiedrības saliedētības pamata

nostiprināšanai. Kara rezultātā ir pieņemti vairāki politiski lēmumi, kas palielina latviešu valodas strukturālās priekšrocības iepretim krievu valodai. Vienlaikus Latvijas lingvistiskajā ainavā ir turpinājusī nostiprināties angļu valodas ietekme, kas jaunākajā paaudzē var vairot noraidošu attieksmi pret latviešu valodu.

Intervētie eksperti prognozē latviešu valodas situācijas uzlabošanos līdz ar pilnīgu pāreju uz valsts valodu izglītībā, tomēr reformas iezīmē arī pieaugošu problēmu — tādu kvalificētu pedagogu trūkumu, kuri spēj strādāt ar dažāda vecuma cilvēkiem, kam latviešu valoda nav dzimtā valoda. Eksperti uzsver, ka būtu jāizstrādā ilgtspējīgi un jaunos pedagogus motivējoši mehānismi, piemēram, atlaides studijām augstskolā vai mērķstipendijas. Pozitīvi vērtējama ir LVA sadarbība ar LU, veidojot kvalifikācijas celšanas programmu, lai gatavotu latviešu valodas pedagogus darbam ar pieaugušajiem.

Vienjoša sociālā atmiņa

Līdztekus latviešu valodai SPASAP paredzēja veicināt vienjošas sociālās atmiņas attīstību. Īstenotie pasākumi ir palīdzējuši sasniegt dažādas atmiņu kopienas, sekmējot vienjošu vēsturisko priekšstatu un atceres prakšu attīstību sabiedrībā. Pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā Latvijas publiskā telpa ir atbrīvota no daudziem totalitārisma simboliem un padomju laika memoriālā mantojuma (Saeima 2022), samazinot iespējas publiski paust atbalstu prosovjetiskajam un impēriskajam Krievijas vēstures naratīvam, kas ilgstoši ir ietekmējis Latvijas krievvalodīgās minoritātes sociālo atmiņu. Vienlaikus tas ir saasinājis latentu atceres konfliktu Latvijas sabiedrībā.

Pateicoties Kultūras Ministrijas (KM) atbalstam, svarīga loma Latvijas vēstures komunicēšanā ir Latvijas okupācijas muzejam. 2023. gadā tika uzsākta muzeja sadarbība ar Latvijas Universitāti, kuras satvarā trīs gadu garumā ir paredzēts īstenot plašu publiskās vēstures programmu.

Secinājumi par 1. rīcības virzienu

- SPASAP pasākumi, kas palīdz stiprināt un uzturēt valstiskuma apziņu un piederības sajūtu Latvijai salīdzinoši reti bijuši fokusēti uz sociālekonomiski mazaizsargātajiem un rusofonajiem Latvijas iedzīvotājiem, kuriem valstiskuma apziņas un piederības veidošanos visvairāk ierobežo emocionālie un kognitīvie šķēršļi.
- Jaunsardzes centra īstenotie pasākumi liecina par nozīmīgu progresu valstiskuma apziņas veidošanā jauniešu vidū. Strauji saasinoties valsts drošības jautājumiem, valsts aizsardzības mācības ieviešana skolās no 2024. gada septembra, domājams, vēl vairāk palīdzēs sasniegt jauniešu auditoriju.

II. Rīcības virziens “Demokrātijas kultūra un iekļaujošs pilsoniskums”

Pārskata periodā ir veikti vairāki būtiski pasākumi, kam ilgtermiņā būtu pozitīvi jāietekmē iedzīvotāju līdzdalības iespējas un demokrātijas procesi Latvijā. Ir stājies spēkā Pašvaldību likums, izstrādāti MK noteikumi “Atbalsts pilsoniskās sabiedrības organizāciju izaugsmei, stiprinot līdzdalību publiskās pārvaldes lēmumu pieņemšanas procesos” (MK 2023). Papildus tam 2021. gadā darbu uzsāka TAP portāls, ir publicētas Valsts kancelejas (VK) izstrādātās Vadlīnijas sabiedrības līdzdalības nodrošināšanai valsts pārvaldē (Valsts kanceleja 2022) un pieņemts jau piektais nacionālais Atvērtas pārvaldības plāns 2022.–2025. gadam (MK 2022), kura mērķis ir veicināt efektīvu sabiedrības līdzdalību kvalitatīvu lēmumu izstrādē un valsts institūciju darba caurskatāmību. NVO kapacitātes stiprināšanā liela nozīme ir NVO reģionālajiem centriem.

Ievērojamas pārmaiņas notikušas pilsoniskās sabiedrības jomā. Daļēji kara Ukrainā ietekmē iedzīvotāji ir aktivizējušies un Latvija piedzīvojusi zināmu “pilsoniskuma bumu”. Ir izveidojušās aktīvo

iedzīvotāju kopienas, vietējie līderi. NVO pārstāvji ekspertu intervijās atzīst, ka attieksme ir uzlabojusies dažādos līmeņos: pašvaldības kļuvušas atvērtākas iedzīvotājiem, bet ministrijas un Saeima — dažādām NVO iniciatīvām.

Sabiedrības saliedētība ir atkarīga arī no valsts un pilsoniskās sabiedrības prasmes ierobežot dezinformācijas, neiecietības un agresijas iespējotu diskursu publiskajā telpā, tostarp digitālajā vidē. Ministru kabinetā 2023. gada 24. janvārī tika apstiprināta Valsts stratēģiskās komunikācijas un informatīvās telpas drošības koncepcija 2023.–2027. gadam (MK 2023). Latvijā medijpratības iniciatīvas lielākoties balstās protekcionistiskā pieejā, kuras mērķis ir attīstīt iedzīvotājos prasmes atpazīt dezinformāciju un tai pretoties. Tikmēr maz uzmanības tiek pievērsts radošuma un pilsoniskā aktīvisma pieejai.

Šajā kontekstā īpaša nozīme ir Pašvaldības likuma izsludināšanai 2023. gadā, kas paredz, ka pašvaldība īsteno līdzdalības budžetu ar mērķi veicināt pašvaldības administratīvās teritorijas iedzīvotāju iesaisti teritorijas attīstības jautājumā izlemšanā.

Pieejamie dati neļauj aprēķināt salīdzināmu līdzdalības indeksu, tomēr dati liecina, ka no 2020. gada līdz 2022. gadam ir nozīmīgi pieaudzis to Latvijas iedzīvotāju skaits, kuri 12 mēnešu laikā ir parakstījuši petīcijas (11,1 % -> 13,7 %), boikotējuši noteiktus produktus (7,8 % -> 11,7 %), iesaistījušies kā brīvprātīgie kādas NVO vai labdarības organizācijas darbā. Ir palielinājies arodbiedrības biedru skaits (4,6 % -> 6,3 %), atbilstoši CVK datiem pieaudzis to balsstiesīgo skaits, kuri piedalījušies Saeimas vēlēšanās — no 54,6 % 2018. gadā līdz 59,41 % 2022. gadā, kas apliecina zināmu politiskās aktivitātes pieaugumu.

Uzticēšanās

Viens no pilsoniskās sabiedrības stūrakmeņiem ir attiecības — gan ar līdzpilsoņiem, gan valsti —, kuru pamatā ir uzticēšanās. Latvijas iedzīvotāju ārkārtīgi zemais uzticēšanās līmenis kavē

pilnvērtīgas demokrātiskās kultūras iesakņošanas valstī. Izpēte liecina, ka uzticēšanos mazina gan augstā nevienlīdzība, gan nabadzība un sociālā atstumtība, gan laika trūkums (Mieriņa 2023), turklāt reaģējot uz politikas izmaiņām, uzticēšanās līmenis ir īpaši zems krievvalodīgajā sabiedrības daļā.

ESS dati rāda, ka divu gadu laikā ir nozīmīgi samazinājusies iedzīvotāju savstarpējā uzticēšanās. Skalā no 0 līdz 10, ar 7+ 2020. gadā vērtēja 19,7 %, bet 2022. gadā — 14,9 % iedzīvotāju. Tāpat ir mazinājusies iedzīvotāju savstarpējā atbalsta uztvere, kā arī uzticēšanās institūcijām (Saeimai, tiesībaizsardzības sistēmai, policijai, politiskajām partijām, Eiropas Parlamentam, ANO). Statistiski nozīmīgs ir uzticēšanās politiķiem un politiskajām partijām kritums — no 2,6/2,7 līdz 2,1 (Sig. < 0,05), bet uzticēšanās savas valsts valdībai Latvijā ir viena no zemākajām ne vien ES, bet arī ESAO valstīs (OECD 2021). Aplūkotās izmaiņas visdrīzāk nav tieši saistītas ar SPASAP aktivitātēm, bet ir notikušas uz Covid-19 un politisko notikumu informatīvā fona, kas sašķēla sabiedrību vairākās viedokļu nometnēs.

Uzticēšanās kontekstā liela nozīme ir Latvijas Piektajam nacionālās atvērtās pārvaldības rīcības plānam 2022.–2025. gadam (MK 2022), bet kā pozitīvas iniciatīvas piemērs jāmin VK sadarbībā ar biedrību “Latvijas Lauku forums” 2023. gadā uzsāktais sarunu cikls, kurā ar iedzīvotājiem tiek diskutēts par uzticēšanos, izmantojot Somijā plaši lietoto “dialoga apļu” metodi, un Saeimā notikusī uzticēšanās jautājumiem veltītā konference (27.10.2023.) u. c.

Demokrātijas izpratne

Pilsoniski izglītoti un aktīvi iedzīvotāji, kuri spēj, ir gatavi iesaistīties un ietekmēt politiskos un sabiedriskos procesus, ir demokrātijas pamats. Diemžēl pētījumi liecina, ka Latvijas iedzīvotāju, arī jauniešu, zināšanas par demokrātiju vēl aizvien ir ļoti vājas. Atbilstoši Eiropabarometra datiem Latvijas jaunieši 15–24 gadu vecumā ir bijuši paši neaktīvākie Eiropas Parlamenta

vēlēšanās un ir vieni no politiski mazāk aktīvajiem Eiropā. Jaunieši neuzskata vēlēšanas par efektīvu ietekmēšanas līdzekli un maz tic spējai ietekmēt ES lēmumus un politiku (European Parliament 2021). Pozitīvāka ir attieksme pret līdzdalību un iespēju iesaistīties jauniešu organizācijās. Kādā organizācijā līdzdarbojas 49 % jauniešu, lai gan uz citu valstu fona arī tas nav daudz (European Commission 2023).

Ir pieaugusi sabiedrības neapmierinātība ar to, kā darbojas demokrātiskā sistēma Latvijā: ESS dati rāda, ka apmierināto (10 ballu skalā snieguši vērtējumu 7+) skaits laikā no 2020. gada līdz 2022. gadam samazinājies no 21,7 % līdz 18,1 % (Sig. < 0,05). Kritiski zema ir uzticēšanās politiskajām autoritātēm, kas 10 punktu skalā kritusies no 2,9 (2020. g.) līdz 2,5 (2022. g.). Iespējams, arī šajā gadījumā vērtējuma kritums skaidrojams ar iedzīvotāju daļas neapmierinātību ar Covid-19 laika lēmumu pieņemšanas procesu, tomēr tas ir izaicinājumu demokrātiskajai sistēmai un politikāiem uzticēšanos atgūt.

Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju (82 %) uzskata, ka politiskā iesaiste sniedz ļoti mazas vai nekādas iespējas ietekmēt politiku un maz ko var mainīt un, lai arī, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, 2023. gadā situācija nedaudz uzlabojas, Latvijas sabiedrību joprojām raksturo augsts politiskās apātijas un atsvešinātības līmenis, zems politiskās uzticēšanās līmenis un neticība savām spējām ietekmēt politiskos procesus. (Eurobarometer 2023).

Intervētie eksperti šajā problēmā vaino galvenokārt zemas kvalitātes un nepārdomātu komunikāciju no valsts institūciju puses, kas nerada iedzīvotājos pārliecību, ka viņi patiesi tiek uzklausi un viņu vēlmēs — ņemtas vērā. Pirmkārt, būtu vēlams līdzdalības procesa dalībniekiem (kā indivīdiem, tā organizācijām) aktīvāk sniegt atgriezenisko saiti par iesaistes rezultātiem. Otrkārt, politiskā sistēma, kurā piedalās tikai izglītotie un vairākumu pārstāvošie sabiedrības locekļi, nav uzskatāma par īstu demokrātiju, tāpēc visos pasākumos būtu daudz vairāk jāiesaista

arī sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupas: iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem, mazākumtautību iedzīvotāji, seniori, iedzīvotāji ar zemām tehnoloģiskajām prasmēm un izglītību, īpašām vajadzībām u. tml.

Secinājumi par 2. rīcības virzienu

- Eksperti norāda, ka karš Ukrainā un bēgļu pieplūdums ir paaugstinājis sabiedrības aktivitāti (ziedojo, piedaloties brīvprātīgajā darbā u. tml.), bet vienlaikus ekonomiskā situācija, augstā inflācija samazina cilvēku iespējas atļauties gan laiku, gan līdzekļus sabiedriskajam labumam un kopējiem mērķiem.
- Liela nozīme pilsoniskās sabiedrības attīstībā, pastāvīgi piesaistot ES un cita veida finansējumu, ir bijusi sabiedriskā sektora organizētajiem pasākumiem. Pateicoties EEZ un Norvēģijas grantu programmas finansiālajam atbalstam, 2023. gadā norisinājās Demokrātijas akadēmija. Nodibinājums “Fonds atvērtai sabiedrībai DOTS” 2022. gadā organizēja mācības par dialoga metodi un aizsāka dialoga aplūkus Latvijas pašvaldībās un sarunu festivālā LAMPA. Vienlaikus uz inflācijas fona ir samazinājušies privātie ziedojumi, kas nodrošina būtisku daļu no NVO finansējuma.
- Ekspertu intervijās norādīts uz atsevišķām sabiedrības grupām, kuras biežāk pakļautas atstumtības un neuzticēšanās izjūtu riskiem — piemēram, mazākumtautību pārstāvjiem, kuri bieži nejūtas kā pilnvērtīgi sociālā dialoga dalībnieki un kuru pilnvērtīga iesaiste demokrātiskajos procesos tiktu atbalstīta. Dažkārt nepārdomātā politiķu retorika un lēmumi likuši daudziem no viņiem justies Latvijā liekiem.
- Citi eksperti savukārt norāda, ka daļa SPASAP pasākumu nepietiekami koncentrējas uz sabiedrību kopumā, piemēram, uzsvaru liekot uz jauniešu demokrātisko prasmju uzlabošanu, lai gan nereti vecāki cilvēki vēl mazāk ir pārliecināti par savām spējām ietekmēt politiskos procesus.

- Pilsoniskās sabiedrības stiprināšanas pasākumi visbiežāk ir vērsti uz NVO kā pilsoniskās sabiedrības kodolu, lai gan patlaban pilsoniskā līdzdalība kļūst individualizētāka un norisinās ārpus NVO, tostarp, interneta vidē. NVO monitoringā (KM LPA 2023) konstatēts, ka tikai puse visu reģistrēto biedrību darbojas, lielākoties tās ir ļoti mazas, finansiāli jūtīgas. Līdzīgi kā iedzīvotāji, arī NVO bieži nav pārlicības par spēju ietekmēt politiskos procesus, kā šķēršļus norādot cilvēkresursu trūkumu, valsts institūciju nevēlēšanos sadarboties, nepietiekamu un neregulāru finansējumu, nepietiekamu kompetenci. Tas liecina, ka NVO Latvijā ir problēmas gan ar kapacitāti, gan finanšu resursiem un līdz šim paveiktais darbs NVO atbalstam, lai gan vērtējams pozitīvi, ir nepietiekams.
- Eksperti atzīst, ka daudzi līdzšinējie pasākumi ir veicinājuši līdzdalību un iesaisti tajā sabiedrības daļā, kas jau ir pilsoniski aktīva, taču nākotnē īpaši liels izaicinājums ir vairāk iesaistīt “neorganizētās”, mazaktīvās, sociāli atstumtās sabiedrības daļas, kuras esošie pasākumi efektīvi nerasniedz. Jāplāno vairāk aktivitāšu, kas veicinātu plašākas sabiedrības, jo īpaši sociālās atstumtības riska grupu pašorganizēšanos, un pilsoniskās prasmes un līdzdalību.

III. Rīcības virziens “Integrācija”

Karš Ukrainā ir izraisījis strauju imigrācijas apjoma pieaugumu kopš 2022. gada. Ja 2020. gadā uz dzīvi Latvijā pārcēlās 8840 cilvēku, 2021. gadā — 12 689, tad 2022. gadā — jau rekordliels cilvēku skaits — 38 708, no kuriem vairums bija kara bēgļi. Lai arī 2023. gadā iebraucēju skaits valstī saruka uz pusi — 18,7 tūkstoši (CSP 2024), jāreķinās, ka tuvākajos gados ir gaidāms darba migrantu pieaugums, tāpēc arvien lielāka nozīme ir pasākumiem, kas vērsti uz ārvalstnieku integrāciju Latvijā, un šī joma prasīs aizvien lielākus finanšu līdzekļus.

Ārvalstu pilsoņu integrācijā var izšķirt vairākas dimensijas: 1) strukturālo (ietver, piemēram, līdzdalību darba tirgū un izglītībā), 2) kultūras (ietver valodu prasmi, vērtības un normas), 3) interaktīvo (draudzības un laulības saites ar uzņemošo sabiedrību) un 4) identifikatīvo (piederības un identitātes sajūta) (European Commission, Kraler, Reichel 2010). Informāciju par pēdējām trim dimensijām iegūt var tikai no pašiem ārvalstu pilsoņiem, taču diemžēl nozīmīgu pētījumu šajā mērķa grupā gandrīz nav. Eurostat portālā gan ir pieejami Ienākumu un dzīves apstākļu apsekojuma dati, kas sniedz informāciju par ārvalstnieku integrācijas strukturālo dimensiju. Šie dati liecina, ka, piemēram, ārvalstu pilsoņu vidū ir nedaudz augstāks bezdarba līmenis nekā vidēji valstī, līdzdalība mūžizglītībā ir nozīmīgi zemāka nekā vidēji valstī (5,7 % : 14,8 %) 2023) un šī atšķirība ir daudz lielāka nekā vairumā citu valstu. Savu veselību kā labu vai ļoti labu vērtē 54 % vietējo iedzīvotāju, 32 % citu ES valstu pilsoņu Latvijā un 26 % to, kas nav ES pilsoņi. Arī šie rādītāji ir zemākie ES (Eurostat 2022).

Migrantu integrācijas politikas indekss (MIPEX) liecina, ka Latvijā šī politika ir “diezgan nelabvēlīga”, un tās aprakstam analītiķi izmanto jēdzienu “vienlīdzība uz papīra”, kas raksturo formālu pieeju integrācijas atbalsta nodrošināšanai, bez politiskās gribas reāli uzlabot iebraucēju situāciju (Civitta Latvija 2022). Vienlaikus pētījumi norāda uz visnotaļ augstu etnisko aizspriedumu līmeni un stereotipu izplatību Latvijas sabiedrībā (Kaprāns, Mieriņa un Saulītis 2020).

2022. gadā pēc LM pasūtījuma veiktā pētījuma “Sabiedriskās domas aptauja par sabiedrības izpratni par diskriminācijas aspektiem” dati, Eiropas vērtību pētījums un citas aptaujas liecina, ka, salīdzinot ar 2019. gadu, Latvijas iedzīvotāji attiecas un jūtas nedaudz komfortablāk ar dažādu grupu cilvēkiem. Vislielākie sabiedrības aizspriedumi ir vērsti pret LGBTQI+ kopieniem. Kā nākamās kopienas, kas saskaras ar aizspriedumiem, var nosaukt romus un musulmaņus. Salīdzinoši nepieņemama ir attieksme pret gados vecākiem cilvēkiem un cilvēkiem ar invaliditāti.

Sabiedrība apzinās un atbilstoši arī novērtē diskriminācijas riska grupas. Tam, ka Latvijā diezgan bieži vai ļoti bieži ir sastopama diskriminācija romu tautības dēļ, piekrīt 46 %, vecuma dēļ — 51 %, etniskās izcelsmes dēļ — 44 %, seksuālās orientācijas dēļ — 42 % iedzīvotāju. EVS dati parāda, ka aizspriedumu līmenis ir augsts arī ikdienas vidē: 16 % negribētu redzēt kā kaimiņus citas rases cilvēkus, 29 % — imigrantus, 38 % — homoseksuāļus (<https://europeanvaluesstudy.eu>). Lai arī attieksme nedaudz uzlabojas, aizspriedumi pret homoseksualitāti Latvijā ir otri augstākie Eiropā, turklāt arī tiesiskā vide ir mazāk iekļaujoša nekā pat citās Baltijas valstīs (SIF, KPMG Latvija 2022).

Tomēr iedzīvotāji joprojām neapzinās savas tiesības, baidās ziņot, nezina, kur un pie kā vērsties pēc palīdzības, vai netic, ka ziņojot būtu iespējams panākt kādu rezultātu. 40 % iedzīvotāju ir paši saskārušies ar diskrimināciju, taču no tiem tikai 11 % par to kādam ziņojuši (visbiežāk — draugam vai ģimenes loceklim) (LM, Berg Research 2022). Pozitīvi, ka salīdzinot ar 2019. gadu, 2022. gadā to cilvēku skaits, kas kaut kādā veidā ir vērsušies pret diskrimināciju (dalījušies ar ziņu sociālajos tīklos, publiski aizstāvējuši kādu diskriminācijas upuri u. tml. ir ievērojami pieaudzis (21 % 2022. gadā salīdzinājumā ar 9 % 2019. gadā) (Baltic Institute of Social Sciences 2020).

Svarīgi norādīt, ka atbilstoši ESS datiem, to iedzīvotāju īpatsvars, kuri uzskata, ka pieder grupai, ko Latvijā diskriminē, ir pieaudzis no 9,8 % 2020. gadā līdz 18,9 % 2022. gadā. Biežākās pazīmes, kuru dēļ iedzīvotāji jūtas diskriminēti, ir valoda (8,9 %) un nacionalitāte (6,8 %), kā arī vecums (3,3 %). Jau 2022. gadā SKDS veiktais pētījums parāda, ka 42 % iedzīvotāju uzskata Latvijas sabiedrību par drīzāk sašķeltu, bet 18 % — par ļoti sašķeltu. Pētījumi un ekspertu intervijas liecina tikai par turpmāku starpetniskās spriedzes palielināšanos Latvijā, un 2023. gadā vairākums (60 %) iedzīvotāju uzskata, ka latviešu attieksme pret krievvalodīgajiem Latvijas iedzīvotājiem kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā ir pasliktinājusies (Jauns.lv, Eberta fonds, SKDS 2023).

No aktivitātēm aizspriedumu mazināšanai kā īpaši sekmīgi ir jāpiemin LM rīkotie sabiedrības izpratnes un informētības palielināšanas pasākumi par diskriminācijas mazināšanu un tolerances veicināšanu, kuros uzsvars likts uz to, lai sabiedrību savestu kopā ar diskriminācijas riska grupu pārstāvjiem. Naida runas mazināšanas atbalsta programma projektā CALDER (Capacity Building and Awareness Rising to Prevent and Counter Intolerance in Latvia (CALDER 2020) ir būtiski papildinājusi aizspriedumus mazinošos pasākumus. Pozitīvi tiek vērtēti pasākumi mazākumtautību kultūras atbalstam, tomēr eksperti kā problēmu iezīmē to, ka mazākumtautību kultūra tiek asociēta galvenokārt tikai ar folkloras kopām, nepietiekamu uzmanību veltot laikmetīgās kultūras daudzveidībai un citām aktivitātēm, kas var saliedēt sabiedrību, piemēram, sportam.

Aizspriedumu mazināšanas kontekstā SPASAP ir pievērsies arī mazākumtautību kultūras kolektīvu darbībai. LNKC mērķdotāciju dalībai XXVII Vispārējo latviešu Dziesmu un XVII Deju svētkos saņēma 75 mazākumtautību kolektīvi.

Runājot par romu līdzdalības veicināšanu un kultūras savpatnības saglabāšanu, īstenotie pasākumi ir atbilstoši un vajadzīgi. Piemēram, romu mediatori ir neaizvietojami komunikācijas un uzticēšanās sekmēšanai, un viņu darbs pašvaldībās tiek augstu vērtēts.

Attiecībā uz pasākumu saskaņotību eksperti norāda, ka sadarbība starp LKNC un LNKBA pasākumu organizēšanā nav bijusi tik cieša, cik vajadzīgs (aktivitātes organizētas autonomi). Būtu arī jāuzlabo sadarbība ar reģionālajiem NVO atbalsta centriem, ar kuru starpniecību tiek īstenots atbalsts mazākumtautību NVO.

Secinājumi par 3. rīcības virzienu

- Eksperti norāda uz vairākiem riska faktoriem, tostarp to, ka karš Ukrainā ir politizējis kultūras jomu. Ir pasliktinājusies attieksme arī pret krievu kultūru. Ņemot vērā politisko kontekstu, SPASAP pietrūkst pasākumu etniskās spriedzes mazināšanai, ar uzsvaru uz rusofonajiem Latvijas iedzīvotājiem.
- Atsevišķa aktivitāte ir vērsta uz romiem, turpretī citas diskriminācijas riska grupas, kā imigranti (īpaši musulmaņi, afrikāņi) un LGBTQI+, nav īpaši izdalītas kā mērķa grupas. Norādot uz galvenajiem iemesliem, kādēļ būtu nepieciešams plašāks tvērums, eksperti uzsver, ka diskriminācija pēc dažādām pazīmēm bieži vien pārklājas (*multiple discrimination*).
- Attiecībā uz iebraucējiem Latvijā viens galvenajiem ekspertu secinājumiem ir tas, ka nepieciešams stabils un (ņemot vērā migrācijas tendences) augošs finansējums Vienas pieturas aģentūras (VPA) darbībai, kas garantētu pieejamību galvenajiem integrācijas pasākumiem (valodas un integrācijas kursiem, konsultācijām, tulka pakalpojumiem) trešo valstu pilsoņiem, kas jānodrošina vai nu no projektu līdzekļiem, vai periodos, kad šāds finansējuma avots nav pieejams, no valsts budžeta. Tāpat ir ieteicams apsvērt galveno integrācijas pasākumu piedāvāšanu arī ES un EEZ pilsoņiem, kas varētu būt maksas pakalpojums.

Bibliogrāfija

Baltic Institute of Social Sciences, 2020. Pētījums “Priekšlikumi Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības pamatnostādņu 2021.-2027. gadam rezultātu un ietekmes rādītāju modelim”. Iegūts no: <https://www.km.gov.lv/lv/media/11877/download>

Biedrība “Latvijas Lauku forums”, 2023. Starptautiska konference “Uzticēšanās sabiedrībā un uzticēšanās valsts varas institūcijām Latvijā”. Iegūts no: <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/32716-konference-uzticesanas-sabiedriba-un-uzticesanas-valsts-varas-institucijam-latvija> [15.04.2024.]

CALDER, 2020. Naida noziegumi un naida runa. Starptautiskie standarti un Latvijas tiesiskais regulējums un prakse. Iegūts no: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/4287/download?attachment>

Civitta Latvija, 2022. Izvērtējums par rīcības plāna personu, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība, pārvietošanai un uzņemšanai Latvijā rīcības virzienu — sociālekonomiskā iekļaušana. Iegūts no: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/4812/download?attachment>

Druviete, I., Kļava, G., Kopoloveca, N., Koroļeva, I., Mieriņa, I., Rozenvalde, K., Saulītis, A., 2021. Sociolingvistisks pētījums. Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Iegūts no: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016-2020_A4_WEB_JAUNS.PDF

Demokrātijas akadēmija. Iegūts no: <https://www.demokratijasakademija.lv/>

Eberta fonds, SKDS, 2023. Aptauja: kas vainīgs pie kara un kurš to izraisīja — Latvijas iedzīvotāju uzskati ir pārsteidzoši dažādi. Jauns.lv Iegūts no: <https://jauns.lv/raksts/zinas/568189-aptauja-kas-vainigs-pie-kara-un-kurs-to-izraisija-latvijas-iedzivotaju-uzskati-ir-parsteidzosi-dazadi>

European Commission, 2023. Understanding youth engagement in Europe through open data. Iegūts no: <https://data.europa.eu/en/publications/datastories/understanding-youth-engagement-europe-through-open-data>

European Parliament, 2021. Flash Eurobarometer. European Parliament Youth Survey. Iegūts no: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2021/youth-survey-2021/report.pdf>

Eurostat, 2022. Unemployment rates by sex, age and citizenship. Iegūts no: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSA_URGAN_custom_7701480/default/table?lang=en

Eurostat, 2022. Participation rate in education and training (last 4 weeks) by sex, age and citizenship. Iegūts no: https://doi.org/10.2908/TRNG_LFS_12

Kaprāns, M., Mieriņa, I., Saulītis, A., 2020. Starpkultūru stereotipi un aizspriedumi Latvijā. Iegūts no: https://www.integration.lv/uploads/files/informativie-materiali/lu_petijums_sapc.pdf

Kraler, A., Reichel, D., 2010. Statistics on Migration, Integration and Discrimination in Europe: PROMINSTAT Final Report. European Commission. Iegūts no: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/statistics-migration-integration-and-discrimination-europe-prominstat-final-report_en

KM, LPA, 2023. NVO sektora monitorings 2023. Iegūts no: https://nvo.lv/uploads/nvo_sektora_monitorings_2023_fin.pdf

LM, Berg Research, 2022. Sabiedriskās domas aptauja par sabiedrības izpratni par diskriminācijas aspektiem. Iegūts no: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/22110/download?attachment>

Mieriņa, I., 2023. Starptautiska konference “Uzticēšanās sabiedrībā un uzticēšanās valsts varas institūcijām Latvijā”. Iegūts no: <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/32716-konference-uzticesanas-sabiedriba-un-uzticesanas-valsts-varas-institucijam-latvija>

Mieriņa, I., Kaprāns, M., 2023. Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības plāna 2022.–2023. gadam ietekmes izvērtējums. SIA “CIVITTA LATVIJA”

Ministru kabinets, 2022. gada 10. februāra rīkojums Nr. 78 “Par Latvijas Piekto nacionālo atvērtās pārvaldības rīcības plānu 2022.–2025. gadam”. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/329905-par-latvijas-piekto-nacionalo-atvertas-parvaldibas-ricibas-planu-20222025-gadam>

Ministru kabinets, 2023. gada 26. septembra noteikumi Nr. 544 “Eiropas Savienības kohēzijas politikas programmas 2021.–2027. gadam 4.3.4. specifiskā atbalsta mērķa “Sekmēt aktīvu iekļaušanu, lai veicinātu vienlīdzīgas iespējas, nediskriminēšanu un aktīvu līdzdalību, kā arī uzlabotu nodarbināmību, jo īpaši attiecībā uz nelabvēlīgā situācijā esošām grupām” 4.3.4.5. pasākuma “Atbalsts pilsoniskās sabiedrības organizāciju izaugsmei, stiprinot līdzdalību publiskās pārvaldes lēmumu pieņemšanas procesos” īstenošanas noteikumi”. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/345850-eiropas-savienibas-kohezijas-politikas-programmas-2021-2027-gadam-4-3-4- specifiska-atbalsta-merka-sekmet-aktivu-ieklausanu>

OECD, 2021. Applying Evaluation Criteria Thoughtfully. Iegūts no: <https://www.oecd.org/dac/applying-evaluation-criteria-thoughtfully-543e84ed-en.htm#:~:text=Relevance%2C%20coherence%2C%20effectiveness%2C%20efficiency,in%20international%20development%20co%2Doperation>

OECD, 2021. Building Trust to Reinforce Democracy: Main Findings from the OECD Trust Survey. Iegūts no: <https://www.oecd.org/governance/oecd-presentation-trust-report-launch-2022.pdf>

Saeima, 2022. gada 16. jūnijā pieņemts likums “Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā”. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/333439-par-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinosu-objektu-eksponesanas-aizliegumu-un-to-demontazu-latvijas-republikas-teritorija>

SIF, KPMG Latvija, 2022. Pētījums: neiecietība un diskriminācija rada būtiskas ekonomiskās izmaksas, kas saistītas ar cilvēkkapitālu. Iegūts no: <https://www.sif.gov.lv/lv/jaunums/petijums-neiecietiba-un-diskriminacija-rada-butiskas-ekonomiskas-izmaksas-kas-saistitas-ar-cilvekkapitalu>

Valsts kanceleja, 2022. Vadlīnijas sabiedrības līdzdalības nodrošināšanai valsts pārvaldē. Iegūts no: <https://www.mk.gov.lv/lv/media/13835/download?attachment>

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Etnisko un nacionālo grupu kā morālu kopienu izpratne socioloģiskajā domā: Bernards Jaks un Jirgens Hābermāss

Vladislavs Volkovs

Amerikāņu filozofs Bernards Jaks (*Yack*) veido etniskuma, nācijas un nacionālisma jēdzienu, kam būtu jāpārvar līdz šim ietekmīgās pieejas — primordiālisma un sociālā konstruktīvisma — nepilnības šo parādību skaidrošanā. Viņaprāt, pašai šai alternatīvai — primordiālismam un konstruktīvismam — trūkst zinātniskas vērtības, jo etniskās un nacionālās parādības ir cilvēka dabā iedzimtu vajadzību sintēze un līdzjutības, līdzdalības, rūpju izpausmes pret tuviem cilvēkiem, kuri savukārt ir dzīves apstākļu, audzināšanas, daudzpusīgas socializācijas un personības attīstības produkts. Šīs īpašības vispilnīgāk ir iemiesotas idejā par etniskajām grupām un nācijām kā sociālām vienībām, kurām ir raksturīgas morālās īpašības. Etniskās un nacionālās kopienas “veidojas noteiktu morālu attiecību rezultātā starp indivīdiem, ko sauc par sociālo draudzību”. Šajā izpratnē etniskā un nacionālā kopiena pastāv kā cilvēku dziļāko vajadzību izpausmes, un tāpēc to nevar uzskatīt par indivīdam kā kaut ko no ārpuses uzspiestu. Tajā pašā laikā “sociālās draudzības” konteksts ietver “īpašas rūpes un lojalitātes izrādīšanu cilvēkiem, ar kuriem mums ir kaut kas kopīgs”. Personības nacionālās kopienas šādas uztveres saknes būtiskākais avots ir cilvēku paaudžu saiknes. Šeit kā svarīgākos faktorus, kas cilvēkus vieno nācijā vai etniskajā grupā, var ietvert kopīgu kultūras mantojumu, kā arī šīs kopienas identitātes apziņu noteiktā teritorijā. Turklāt saikne starp cilvēkiem nacionālajā kopienā ir “tieša”, kas neparedz hierarhiju, nevienlīdzību starp

etniskās grupas vai nācijas locekļiem (“katrs tautas loceklis nav mazāk vērtīgs par citiem”) (Yack 2017, 19–21, 88–90, 122–125).

Kā atzīst Jaks, šāda izpratne izaicina liberālās un individuālistiskās idejas, kas cenšas vājināt priekšstatus par mantotajām un atražotajām radniecības, klanu un kopienu saitēm nācijas un etnisko grupu dabā. Turklāt autors pat pasludina par “mītu” pilsoniskās nācijas ideju. Un vispār, pēc viņa uzskatiem, jēdzienu “etniskā nācija” un “pilsoniskā nācija” pretnostatījums ir zinātniski neauglīgs. Tas nozīmē arī kritisku skatījumu uz modernizācijas liberālo versiju, kura paredz, ka politiskās solidaritātes pamati mūsdienu demokrātiskajās sabiedrībās balstās nevis uz “kultūras mantojumu”, bet gan uz “brīvi izvēlētiem principiem” (Yack 2017, 41–51).

Sociālajā zinātnē uzskatīt etniskās un nacionālās kopības kā morālas kopienas nav īsti jauna ideja. Jau antīkajā filozofijā skaidri iezīmējās uzskats par sociālajām kopienām kā daudzpusīgiem veidojumiem, kurus ietekmē morāles normas un vērtības. Klasiskā socioloģija kopš sava sākuma, jau 19. gadsimtā, tuvojās izpratnei par cilvēku sociālajām saiknēm kā sabiedrības morāles iemiesojumiem. “Morālās solidaritātes” jēdziens dažādu sociālo grupu izpratnē bija viens no svarīgākajiem Oģista Konta socioloģijā (Comte 1852, 176). Emīls Dirkeš savā socioloģiskajā teorijā iekļauj ideju par nāciju kā “morālu kopienu” (Durkheim 1996, p. 144). Plašā zinātniskās literatūras klāstā par etnisko un nacionālo kopienu rakstura analīzi šie sociālie veidojumi saistīti ar cilvēku kolektīvās apziņas iezīmēm, kuru vērtību un normatīvo ietvaru lielā mērā nosaka sabiedrībā valdošā morāle. Šāds skatījums uz etniskajām un nacionālajām kopienām ir īpaši raksturīgs tiem zinātniekiem, kuri šo kopienu veidošanā priekšroku dod garīgajiem un kultūras faktoriem (Johans Gotfrīds Herders (*Herder*) (Foster 2002), Johans Gotlībs Fihte (Fichte 2008), Ernests Renāns (Renan 2023), Makss Vēbers (Weber, Baehr, Wells 2002), Antonijs Smits (Smith 1991), Klifords Džeimss Ģircs (Geertz 1973), Benedikts Andersons (Anderson 1991), Fredriks Bārts (Barth 1998) u. c.) (Foster 2002).

B. Jaka pieeja etniskajām un nacionālajām kopienām kā morāles parādībām vēlreiz uzsver šīs tradīcijas nozīmi. Tomēr viņa teorijā morāle netiek uzskatīta par pretrunīgu sociālu parādību, kas tikusi saprasta jau ētikas teorijā, sākot no senatnes. Morālās saites sociālajās kopienās, tostarp etniskajās un nacionālajās, ir ne tikai veids, kā nodrošināt pozitīvu emocionālu saikni starp cilvēkiem. Ar to palīdzību sabiedrība īsteno arī normatīvās prasības — indivīdiem ievērot stingrus uzvedības standartus, īpaši konfliktu un kritiskās situācijās. Un šādu normatīvo prasību pārkāpšana ir saistīta ar sankciju piemērošanu. Pirmā pieeja morāles izpratnei visskaidrāk izpaudās tradīcijā, kas antropoloģizēja ētiskās vērtības un salīdzināja tās ar cilvēka reālās dabas attīstības līmeni, viņa spējām. Šī morāles izpratne visskaidrāk izpaudās Aristoteļa ētiskajos uzskatos, kuros morāles tikumi bija identificēti ar “vidus” starp galējībām indivīda antropoloģisko īpašību īstenošanā (Aristotelis 1985, 12–40). Morāles kā stingru normatīvo norādījumu kopuma izpratne vairāk izpaužas Vecās Derības, Platona un I. Kanta ētikā (Kant 1993, 30). Šīs atšķirības ētisko vērtību izpratnē jāņem vērā, uzskatot etniskās un nacionālās kopienas par morālām kopienām.

Viena no svarīgākajām morāles funkcijām ir cilvēku uzvedības regulēšana, kas vistiešākajā veidā ietekmē nacionālās un etniskās grupas kā morālo kopienu veidus. Morāles regulējums izpaužas vērtējumā un arī cilvēku uzvedības ietekmēšanā, balstoties priekšstatos par to, kas ir normatīvi pareizi. Etniskās un nacionālās kopienas senas vēstures gaitā, arī mijiedarbībā ar citām etniskām grupām un tautām veido priekšstatus par to, kas ir morāli pareizi. Un šie priekšstati atspoguļo gan universālās morāles vērtības, gan nacionālo un etnisko kopienu idejas par to, kas ir morāli labs un kas ir ļaunums. Šādas etnonacionālo kopienu morāles idejas nostiprinās viņu masu psiholoģijā, mākslinieciskajā kultūrā, zinātnes darbos, politiskajās idejās, ideoloģijās, kuras jau rada profesionāli kultūras, zinātnes, žurnālistikas un politikas darbinieki. Tādējādi etniskās un nacionālās grupas kā morālas kopienas nemitīgi vērtē cilvēku

rīcību sociālpolitiskajā realitātē, kā arī individuālās un masu apziņas produktus no iedibinātās morāles viedokļa, kas lielā mērā iemieso šo grupu priekšstatus par to, kas ir morāli pareizs un kas ir morāli nepilnvērtīgs. Starpetniskās un starpnacionālās attiecības izrādās visneaizsargātākā sabiedrības sfēra, kas pastāvīgi atrodas individuālo un kolektīvo etnisko aktoru kritiskā morālā skatiena laukā.

Tā kā morāles iezīme ir nepārtraukts cilvēku uzvedības normatīvs novērtējums, etniskās un nacionālās kopienas, īpaši nacionālās apziņas aktualizēšanās periodos, saskaroties ar etnokulturālās un nacionālo valstu identitātes problēmām, pastāvīgi vēršas pie “savējo” un “svešo” etnonacionālo kopienu pārstāvju individuālās un kolektīvās uzvedības morāles novērtēšanas un kontroles praksēm. Šādas morāles prakses aktualizē arī pastāvīgās prasības pēc lojalitātes pret etniskajām un nacionālajām vērtībām, pēc pastāvīgas identificēšanās ar etniskajām un nacionālajām kopienām. Ernests Renāns tikko atzīmēja šo pārsteidzošo nacionālās apziņas iezīmi kā prasību pēc pastāvīga “nacionālā plebiscīta”, pastāvīgas lojalitātes apliecinājuma nācijai (Renan 1992).

Etniskās vai nacionālās kopienas morālajam raksturam ir visaugstākā efektivitātes pakāpe tās universāluma dēļ. Jebkurai personai, kas sevi identificē ar šīm kopienām neatkarīgi no vecuma, dzimuma, izglītības līmeņa, vietas sociālo šķiru noslāņojumā vai politiskās un birokrātiskās hierarhijas, ir tiesības vērtēt cilvēku uzvedību vai apziņas darbības rezultātus, pamatojoties uz priekšstatiem par morālo ideālu, kas ir pieņemts etniskajā vai nacionālajā kopienā, kurai viņš ir piederīgs. Šāds vērtējums var tikt veikts arī par jebkuru personu neatkarīgi no viņa sociālā statusa un hierarhijas prestiža un varas sistēmā. Turklāt ir vērtējamas jebkuras cilvēku reālās darbības, mākslinieciskās un zinātniskās jaunrades, individuālās un kolektīvās apziņas, reliģiskā pasaules uzskata izpausmes neatkarīgi no to tapšanas laika un vēsturiskā perioda. Tomēr

ši etnonacionālo grupu kā morālu kopienu īpatnība rada arī to ierobežojumus. Un šis ierobežojums izpaužas tad, kad morāle sāk noliegt visu starpnacionālo un starpetnisko attiecību sarežģītību, attiecību, kuras regulē arī tiesību normas un politiskā apziņa. Nacionālo kopienu un starpetnisko attiecību atšķirību tiesiskais un politiskais regulējums paredz dažādu sociāli kulturālu prakšu un kolektīvās apziņas formu īstenošanas leģitimizāciju, kuru saturs var nesakrist ar normatīvajiem labestības ideāliem, kuri iesakņojušies apziņā noteiktās etniskajās un nacionālajās kopienās. B. Jaks, uzskatot etnonacionālās kopienas galvenokārt par morālām, atzīmē dažas šo kopienu iezīmes, kurām ir politisks raksturs un kuras ir vērstas uz sabiedrības sociāli politiskās telpas pārveidošanu (piemēram, nacionālisma kā politiskās ideoloģijas parādību, politisko un juridisko lojalitāti nacionālajām valstīm, nacionālās pašnoteikšanās tiesības, etnisko minoritāšu integrāciju nacionālajā kopienā u. c.) (Yack 2017, 122, 229–233). Tajā pašā laikā Bernards Jaks neparāda dziļās atšķirības izpratnē par etniskajām un nacionālajām kopienām kā morālas dzīves parādībām, no vienas puses, un politiskās realitātes izpausmēm, no otras puses. Šajā ziņā Jirgena Hābermāsa (*Habermas*) socioloģiskā teorija šķiet daudz jēgpilnāka.

Hābermāsa un Jaka izpratnē par etnonacionālajām kopienām var atrast arī daudz līdzību. Viņi abi uzskata par pilnīgi pieņemamu raksturot šīs kopienas ar morālās apziņas kritērijiem. Hābermāsa zinātnisko pieeju šai izpratnei, visticamāk, nosaka konsekventa strukturālā funkcionālisma teorijas kritika, galvenokārt Tolkota Pārsonsa (*Parsons*) versijā, kas ilgu laiku dominēja (un daļēji turpina dominēt) pasaules socioloģijā kopš 20. gadsimta otrās puses. Saskaņā ar šīm idejām etnonacionālās grupas, tāpat kā jebkuras sociālās kopienas, veido identitātes īpatnības, kas balstās uz kultūras atšķirīgām un reproducējošajām iezīmēm. Tajā pašā laikā Pārsonss saista kultūras standartus, kas ietekmē sociālo, tostarp etnonacionālo grupu, apziņu un uzvedību un atražo šo grupu identitātes atšķirības daudzās paudzēs un tikai ar vienu sociālās sistēmas sfēru — kultūru, kas izrādās autonoma attiecībā

pret ekonomisko un politisko sfēru, pret sociālās sistēmas sociālās integrācijas sfēru (Parsons 2005, 1–14).

Tomēr galvenā atšķirība starp etnisko un nacionālo grupu kā morālo kopienu izpratni Jaka un Hābermāsa teorijās ir tāda, ka, ja pirmais saista šīs morālās kopienas iezīmes ar kopīgas kultūras klātbūtni, kura ir pamats cilvēku solidaritātei etniskajā vai nacionālajā grupā, tad otrais uzskata šo pieeju par ierobežotu. Pēc Hābermāsa domām, morāle ir arī veids, kā regulēt cilvēku attiecības ar citu kopienu pārstāvjiem. Hābermāss novērtē priekšstatu par sabiedrību būtisku noplicināšanu, kas identificē uzvedības un identitātes modeļus ar kultūras sfēru, kas funkcionāli ir nošķirta no citām sabiedriskās dzīves jomām. Vācu sociologs uzskata, ka sociālajām grupām, to skaitā etnonacionālajām kopienām, raksturīgu uzvedības modeļu veidošana un atražošana tiek veikta “dzīvespasaules” visās izpausmēs. Morālā apziņa, pateicoties tam, ka tās vērtības ir universālas (I. Kanta ētikas garā), nodrošina sociālo aktoru dzīvespasaules vērtību interaktīvu reproducēšanu, kas ietver etniskās grupas un nacionālās kopienas. Hābermāss to uzskatīja par visauglīgāko mehānismu etnisko kopienu integrācijai vienotā nacionālajā kultūrā. Tādējādi etniskā integrācija nav tikai veids, kā apgūt etniskās kultūras vērtības. Šāda integrācija tiek realizēta mijiedarbībā ar “savējo” un “citu” ētisko grupu pārstāvjiem esošajā institucionālajā un vērtību sistēmā. Tādējādi savas etniskās identitātes konstruēšanas process norisinās sociālajās akcijās dažādās dzīves sfērās, kurās aktori izvērtē savu dzīves iespēju pakāpi, ņemot vērā viņiem piederīgo kultūras kapitālu, kas ietver arī etnisko identitāti.

Morāle, regulējot cilvēku attiecības sociālajās grupās, kuras aktors uzskata par “savu” morālo kopienu, orientē cilvēku uz savu — kā brīva indivīda — tiesību aizstāvību, kam ir tādas pašas tiesības kā citiem šīs kopienas locekļiem. Etniskā identitāte var kļūt arī par morālās regulēšanas objektu dažādu etnisko grupu pārstāvju vidē. Šajā gadījumā šīs identitātes nesēji uzskata pretējo

pusi par īstu vai potenciālu morālās kopienas dalībnieku, kuram var uzlikt morālos pienākumus, tas ir, viņa rīcību var vērtēt no morālo vērtību viedokļa. Tajā pašā laikā šis aktors uzskata sevi par objektu, par kuru iespējams izteikt morālu vērtējumu. Hābermāsa uzskatā morāle ir sociālās darbības atribūts, kas to pavada, kad aktors “pieprasa no cita noteiktu uzvedību”. Morālās vērtības, ar kurām interaktīvā veidā dalās sociālie aktori, un viņu savstarpējā solidaritāte, veido viņus par “morālu kopienu”, kas iemieso aktoru idejas par “labu” dzīvi viņiem (Habermas 2001 (2), 51, 54, 61, 350). Tajā pašā laikā Hābermāss uzskata, ka sociālajām attiecībām “pēc būtības ir morāls raksturs” (Habermas 2001 (1), 247). Tam diez vai var piekrist, ņemot vērā morāles kognitīvo raksturu, kam piekrist arī pats Hābermāss. Sociālās darbības morālais regulējums faktiski rodas tikai tad, kad aktoru vidē nepieciešams uzsvērt viņu kā brīvu un līdztiesīgu morālās kopienas dalībnieku statusu.

Hābermāss skaidrāk nekā B. Jaks saskata atšķirības starp etnisko un starptautisko attiecību morālo regulējumu politikā un tiesībās. Etnisko grupu un nāciju attiecību tiesiskais un politiskais regulējums aizsargā nacionālas vai daudznacionālas valsts noteikto normatīvo un vērtību kārtību, kas paredz etnisko vērtību hierarhiju nacionālās kultūras struktūrā, dažādas etnisko kultūru sabiedriskās sociālās funkcijas, kuru nesēji ir šīs valsts pilsoņi. Šajā gadījumā etnisko attiecību regulēšana darbojas kā dažādu kopienu pārstāvju interešu saskaņošana, kā dažādu dalībnieku kolektīvo identitāšu konsolidācijas formas, atšķirībā no morāles regulējuma. Tajā pašā laikā Hābermāss uzsver pretrunīgās attiecības starp morālo un politisko regulējumu kā mehānismiem privātās (morālē) un publiskās (politikā) dzīves aktoru interešu saskaņošanai, pieņemot starp tām esošo robežu vēsturisko elastību. Politiskā un tiesiskā regulējuma analizē Hābermāss īpaši pievēršas multikulturālu sabiedrību kontekstam, kurā mijiedarbojas dalībnieki ar atšķirīgu kolektīvo identitāti. Lai gan Hābermāss ir apņēmis ievērot liberālo un republikas kopējo nacionālās identitātes modeli visiem nacionālas valsts pilsoņiem neatkarīgi no viņu etnokulturālās izcelsmes, viņš joprojām uzstāj,

ka ir jāņem vērā etnokulturālā daudzveidība (Habermas 2001 (2), 153, 162, 216, 333).

Bernarda Jaka un Jirgena Hābermāsa izklāstītās versijas par etniskajām un nacionālajām grupām kā morālajām kopienām ir nozīmīgs solis etnicitātes un nācijas socioloģijā. Tās ienes jaunus akcentus primordiālisma un sociālā konstruktīvisma pārstāvju diskusijās, jo etniskās grupas un nācijas ir saistītas ar svarīgāko sabiedrības sociālo aktoru pašnoteikšanās veidu — ar morālās apziņas vērtībām un normām. Tajā pašā laikā Hābermāsa pieeja šķiet vēlamāka, jo tā nāk no klasiskās socioloģijas senajām tradīcijām — atvasināt sociālās parādības no cilvēku individuālās uzvedības iezīmēm. Jaka teorija etniskās un nacionālās grupas lielākoties hipostatē kā morālas kopienas.

Bibliogrāfija

Anderson, Benedict R. O'G. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso, 1991.

Aristotelis. *Nikomaha ētika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1985.

Barth, Fredrik. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Waveland Press, 1998.

Comte, August. *Catéchisme positiviste: ou, Sommaire exposition de la religion universelle, en onze entretiens systématiques entre une femme et un Prêtre de l'humanité*. Paris, 1852.

Durkheim, Emile. *The Division of Labour in Society*. Moscow: Kanon, 1996.

Fichte, Johann Gottlieb. *Addresses to the German Nation*. Cambridge University Press, 2008.

Foster, Michael N. (ed.). *Herder: Philosophical Writings*. Cambridge University Press, 2002.

Habermas, Jürgen. *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. St. Petersburg: Nauka, 2001 (1).

Habermas, Jürgen. *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*. St. Petersburg: Nauka, 2001 (1).

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books, 1973.

Kant, Immanuel. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Indianapolis: Hackett Pub. Co, 1993 [1785].

Parsons, Talcott. *The Social System*. Routledge, 2005.

Renan, Ernest. *What is a Nation?* Paris: Presses-Pocket, 1992. Available from: http://ucparis.fr/files/9313/6549/9943/What_is_a_Nation.pdf

Smith, Anthony D. *National Identity. Ethnonationalism in comparative perspective*. Penguin, 1991.

Yack, Bernard. *Nationalism and the Moral Psychology of Community*. Moscow: Izdatelstwo Instituta Gaidara, 2017.

Weber, Max; Baehr, Peter R.; Wells, Gordon C. *The Protestant ethic and the "spirit" of capitalism and other writings*. Penguin, 2002.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)" (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Pilsoniskās kompetences loma augstākajā izglītībā ilgtspējīgas sabiedrības attīstībai: Latvijas augstākās izglītības analīze

Agnese Lastovska, Gatis Lāma

Ilgtspējīga attīstība mūsdienās ir globāls izaicinājums, kurā indivīdam ir būtiska loma kolektīvas iniciatīvas ilgtspējīgu un pilsoniski atbildīgu risinājumu ieviešanā. Valdošā nenoteiktība un šķelšanās, ko saasināja tādi notikumi kā COVID-19 pandēmija un karadarbība Ukrainā, ir radījuši apstākļus, kuros indivīdam vajadzīgas kompetences, lai nodrošinātu ne tikai savu, bet arī nākamo paaudžu izdzīvošanu un labklājību (UNESCO 2020). Ievērojot minētos apstākļus, izglītības piedāvājumam ir jāpielāgojas pārmaiņām, veicinot to vērtību, attieksmes un prasmju pilnveidošanos, kas nepieciešamas mierīgas un ilgtspējīgas pasaules radīšanai.

Pilsoniskā kompetence tiek plaši uzskatīta par pamatu demokrātijai un sociālajai saliedētībai (Print & Lange 2013), kas kļūst vēl zīmīgāka tad, kad ir apdraudēta valsts demokrātiskā drošība. Rietumu demokrātijās pieaug bažas par to, ka aktīvā pilsonība samazinās un politiskās iesaistes trūkums rada būtisku risku demokrātijai (Putnam 2000). Šīs līdzdalības samazinājumu mēdz skaidrot ar jaunāko paaudžu rīcību, arvien biežāk nevēloties pildīt demokrātijas uzplaukumam nepieciešamos pienākumus, jo īpaši piedalīšanos vēlēšanās (Wattenberg 2012). Tomēr, lai gan pastāv cieša saikne starp pilsonisko kompetenci un demokrātiju, ir svarīgi atzīmēt, ka šī saistība nenozīmē cēloņsakarību vienā

demokrātijas pilnveides virzienā (Print & Lange 2013). Savukārt citi pētnieki (Barry 1997; Wattenberg 2012) apgalvo, ka cēloņsakarība var darboties pretējā virzienā, demokrātijai veidojot pilsoniskās kompetences.

Zinātniskajā literatūrā, raksturojot pilsonisko kompetenci, ir uzsvēta tās nozīmīgā loma ilgtspējīgas sabiedrības veidošanā, kad indivīdi aktīvi piedalās vietējos valsts un starptautiskos politiskajos, ekonomiskajos un kultūras procesos. Pilsoniskā kompetence ir atzīta par efektīvu instrumentu daudzu sociālo problēmu risināšanai, sākot no politiskās pasivitātes un jauniešu bezdarba līdz nepieciešamībai virzīt jauniešus aktīvi līdzdalīties sabiedrisko jautājumu risināšanā (Mouritsen & Jaeger 2018). Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) uzsver, ka ir svarīgi nodrošināt studentiem iespēju izprast globālās norises, veicinot kritisku un reālistisku skatījumu par aktuālajiem notikumiem, kā arī attīstot prasmi analizēt dažādas kultūras prakses, iesaistot studentus starpkultūru attiecību veidošanā, pieņemot un cienot dažādību (OECD 2018). Lai gan 2006. gadā Eiropas Savienības dalībvalstis vienojās par pilsonisko kompetenci, kā vienu no astoņām pamatkompetencēm, kas nepieciešama, lai veicinātu ekonomikas izaugsmi un dažādu sociālo grupu iekļaušanos Eiropā (Education Council 2006), Latvijā pilsoniskā kompetence joprojām tiek atzīta par pilnveidojamu, īpaši ņemot vērā notiekošās diskusijas postpadomju izglītības telpā. Šajā kontekstā pastāv ievērojams kritiskās domāšanas, demokrātiskās apziņas izpratnes trūkums un daļēja vai pārprasta izpratne par aktīvu pilsonisko nostāju (Rubene 2010; Rubene et al. 2019). Pilsoniskā kompetence ietver pilsoņu aktīvu līdzdalību vēlēšanās un demokrātisko vērtību praktizēšanu. Tas ir īpaši svarīgi Ukrainā notiekošās karadarbības, Krievijas Baltijas valstīm raidīto draudu un Latvijas pilsoņu zemā vēlētāju aktivitātes līmeņa kontekstā.

Izglītības sistēma tiek atzīta par galveno spēku pilsoniskās sabiedrības veidošanā un pilsoniskās kompetences attīstības veicināšanā. Saskaņā ar Eiropas Komisijas Izglītības un mācību

monitoringa datiem izglītība kalpo kā būtisks resurss galveno pilsonisko vērtību internalizēšanai. Izglītībai ir svarīga loma valsts iedzīvotāju izglītošanā pilsoņu tiesībās un pienākumos, vienlaikus sekmējot sociālo integrāciju, īpaši uzsverot aizspriedumus pret marginalizētām grupām (Directorate-General for Education 2018), kā arī mudinot izprast savas demokrātiskās tiesības, attīstot sadarbību, kritisko domāšanu un izvērtējot medijos pieejamo informāciju. Minētie aspekti veicina piederību dažādām kopienām, valstij un Eiropas Savienībai.

Raksta “*The Development of Civic Competence in Higher Education to Support a Sustainable Society: The Case of Latvian Higher Education*” (Medne et al. 2024) mērķis ir izprast studentu pilsoniskās kompetences pašvērtējuma līmeni un iespējamo ietekmi uz ilgtspējīgas sabiedrības veidošanos. Rakstā tika analizēti ESF projekta “Augstākajā izglītībā studējošo kompetenču un to attīstības dinamikas novērtējums studiju laikā” iegūtie dati par studējošo pilsonisko kompetenci (tā sastāv no trim apakškompetencēm — demokrātiskās sabiedrības principu pārzināšana un izmantošana, iesaiste kopienā un pilsoniskā rīcībspēja) (Miltuze et al. 2021; Dimdiņš et al. 2022). Izlasi veido 22 Latvijas augstskolu 1166 bakalaura studenti (756 no pirmā studiju gada un 410 no pēdējā studiju gada) un 354 maģistranti (181 no pirmā studiju gada un 173 no pēdējā studiju gada).

Likerta skalas ticamībai tika aprēķināta Kronbaha alfa. Iegūtie rezultāti ($\alpha = 0,912$) liecina, ka Likerta skalas ticamība ir augsta (Hinton et al. 2004). Šie rezultāti rāda, ka pirmā kursa bakalaura studentu visu apakškompetenču pašnovērtējumu mediāna un vidējās vērtības ir zemākas par trim ballēm septiņu ballu Likerta skalā, kas norāda uz šo studentu zemo pašvērtējumu. Pēdējā kursa bakalaura studentu pašnovērtējums uzrāda līdzīgu tendenci. Manna-Vitnija U testa rezultāti liecina par statistiski nozīmīgu atšķirību starp pirmā un pēdējā kursa bakalaura studentu pašvērtējumiem apakškompetencei — demokrātiskās sabiedrības principu pārzināšana un izmantošana ($z = -3,102, p < 0,05$).

Tomēr veiktā analīze neuzrāda statistiski nozīmīgas atšķirības studentu pašnovērtējumos apakškompetencēm — iesaiste kopienā ($z = -0,466$, $p > 0,05$) un pilsoniskā rīcībspēja ($z = -1,773$, $p > 0,05$).

Maģistra studentu pilsoniskās kompetences pašnovērtējumi daudz neatšķiras no bakalaura studentu pašnovērtējumiem. Saskaņā ar MannaVitnija U testa rezultātiem maģistrantu pilsoniskā kompetence studiju laikā būtiski neuzlabojas. Veiktā tīkla analīze (Zhao et al. 2012) norāda, ka iegūtie astoņi mezgli veido savstarpēji nozīmīgus savienojumus un visi 28 iespējamie savienojumi tiek veidoti ar retuma (*sparsity*) vērtību 0,000. Iegūtie rezultāti norāda, ka pilsoniskās kompetences apakškompetences ir savstarpēji saistītas. Savukārt paredzamās ietekmes grafikā iegūtie rezultāti liecina, ka apakškompetenču uzvedības indikatori — “iesaistās reģionāla, nacionāla, ES vai globāla līmeņa sadarbībā (konferences, akcijas, projekti utt.)” un “organizē sadarbību lokālā un globālā mērogā, identificējot partneru daudzveidīgās vajadzības apakškompetences” ir tie, kuriem ir vislielākā paredzamā ietekme uz citām apakškompetencēm. Ņemot vērā analīzē iegūtos rezultātus studentiem ir ieteicams pilnveidot iesaistes, iniciatīvas un organizēšanas prasmes, lai veicinātu citu apakškompetenču attīstību.

Zemie pilsoniskās kompetences pašnovērtējuma rādītāji liecina, ka ir jāveic izmaiņas izglītības piedāvājumā. Daudzi pētījumi ir uzsvēruši gan formālās, gan neformālās mācīšanās nozīmi izglītības vidē. Jo īpaši neformālajai izglītībai ir pozitīva ietekme uz studentu pašvērtējumu (Eiropas Savienības Padome 2018) un viņu aktīvu iesaistīšanos pilsoniskajā līdzdalībā (Scheerens 2009). Starppersonu attiecību kvalitāte (Bäckman & Trafford 2024; Huddleston 2007) un atbilstoši studiju apstākļi (Cárdenas 2017; Hahn 2016) ir efektīvas pilsoniskās izglītības pamatelementi. Izglītības kontekstā, ko raksturo kā “demokrātisku mācību vidi”, studenti piedzīvo tādas savstarpējās attiecības, attieksmi un uzvedību, kas ir saskaņā ar demokrātiskas sabiedrības principiem, kuru pamatā ir atvērtība, savstarpēja cieņa un tolerance pret

atšķirīgo. Aktīva līdzdalība lēmumu pieņemšanas procesos un vadībā veicina studentu līdzdalību, iniciatīvu un demokrātisko vērtību nostiprināšanos (Eiropas Savienības Padome 2018).

Risinot problēmas, kas ietekmē studentu attieksmi pret ilgtspējību, ir ļoti svarīgi integrēt ilgtspējības tēmas visās disciplīnās. Holistiskās pieejas mērķis ir nodrošināt studentiem nepieciešamās prasmes sistemātiskai un kritiskai domāšanai (Doichinova 2023). Visaptverošas ilgtspējības sasniegšana nozīmē domāšanas paradigmas maiņu, jo ir būtiski neupurēt vides resursus, tiecoties pēc lielāka ekonomiska labuma (Panula-Ontto et al. 2014) un aktualizējot pilsoniski atbildīgu rīcību, kas ietver centienus virzīt ekonomisko attīstību, vienlaikus atbalstot vides ilgtspējību.

Jaunākie pieejamie dati liecina, ka Latvijā ir piektais lielākais nabadzības / sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars starp visām ES dalībvalstīm (Centrālā statistikas pārvalde 2024). Tas raisa diskusiju par indivīda finansiālo stāvokli kā pilsonisko kompetenci ietekmējošu faktoru un ļauj secināt, ka augstāka sociāli ekonomiskā nevienlīdzība parasti ir saistīta ar negatīvu ietekmi uz pilsonisko iesaisti. Veikto pētījumu rezultāti pierāda, ka finansiāla nevienlīdzība negatīvi ietekmē ziedošanu labdarībai, dalību bezpeļņas organizācijās un brīvprātīgajā darbā (Schröder & Neumayr 2003). Tas nozīmē, ka paralēli pilsoniskās kompetences pilnveidei nepieciešams attīstīt arī finansiālo pratību un sociālekonomisko līdzsvaru valstī.

Raksta mērķis ir izprast studentu pilsoniskās kompetences pašvērtējuma līmeni un iespējamo ietekmi uz ilgtspējīgas sabiedrības veidošanos, iegūtie rezultāti signalizē par nepieciešamību stiprināt pilsonisko izglītību un līdzdalību studentiem, lai mazinātu ilgtermiņa izaicinājumus un riskus, veicinātu kritiski domājošas, izturīgas un ilgtspējīgas sabiedrības attīstību Latvijā, kas ir mazāk pakļauta gan ārējām, gan iekšējām manipulācijām. Pilsoniskās izglītības paradigmas maiņa ir būtiska Latvijas ilgtermiņa noturībai un ilgtspējai.

Bibliogrāfija

Bäckman, Elisabeth, and Bernard Trafford. *Democratic Governance of Schools*. Online. Council of Europe Publishing, 2007. ISBN 9789287160881. Pieejams: <https://theewc.org/resources/democratic-governance-of-schools/> [13.01.2024.]

Barry, Brian M. *Sociologists, Economists, and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press, 1978. ISBN 0226038238.

Cárdenas, Mariali. Developing Pedagogical and Democratic Citizenship Competencies: 'Learning by Participating' Program. Online. In: *Civics and Citizenship: Theoretical Models and Experiences in Latin America*, pp. 207–239. Rotterdam: SensePublishers, 2017. ISBN 9789463510684. Pieejams: https://doi.org/10.1007/978-94-6351-068-4_10

Centrālā statistikas pārvalde. *Nabadzības risks un sociālā atstumtība Latvijā. 2023. gada EU-SILC apsekojuma rezultāti. 24-007-000*. Rīga: Centrālā statistikas pārvalde, 2024. Pieejams: [https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2024-01/Nr_07_Nabadzibas_risks_un_sociala_atstumtiba_Latvija_2022_\(24_00\)_LV.pdf](https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2024-01/Nr_07_Nabadzibas_risks_un_sociala_atstumtiba_Latvija_2022_(24_00)_LV.pdf) [15.05.2024.]

Dimdiņš, Ģirts, Anika Miltuze, and Alise Oļesika. Development and Initial Validation of an Assessment Tool for Student Transversal Competences. Online. In: Linda DANIELA (ed.). *Human, Technologies and Quality of Education, 2022. Proceedings of Scientific Papers = Cilvēks, tehnoloģijas un izglītības kvalitāte, 2022. Rakstu krājums*, pp. 449–463. Rīga: University of Latvia, 2022. ISBN 9789934189111. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/htqe.2022.32>

Doichinova, Klaida. Learning for sustainability - competences and expectations. *Acta Scientifica Naturalis*, vol. 10 (March 2023), no. 1, pp. 47–56. ISSN 2603-347X. Pieejams: <https://doi.org/10.2478/asn-2023-0005>

EDUCATION COUNCIL. *Recommendation of the European Parliament and the Council of 18 December 2006 on key competencies for lifelong learning*. Brussels: Official Journal of the European Union, 30.12.2006.

Eiropas Savienības Izglītības, jaunatnes, sporta un kultūras ģenerāldirektorāts. *Izglītības un apmācības Education and Training*. MONITOR 2018. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018. ISBN 9789279897009. Pieejams: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/28521>

Eiropas Savienības Padome. *Padomes Ieteikums (2018. gada 22. maijs) par pamatkompetencēm mūžizglītībā (Dokuments attiecas uz EEZ) (2018/C 189/01)*. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 61. gadag. (2018. gada jūnijs), C 189, 1.–13. lpp. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=OJ:C:2018:189:TOC> [13.01.2024]

Hahn, Carole L. *Pedagogy in Citizenship Education Research: A Comparative Perspective*. *Citizenship Teaching & Learning*, vol. 11 (April 2016), no. 2, pp. 121–137. ISSN 1751-1925. Pieejams: https://doi.org/10.1386/ctl.11.2.121_1

Hinton, Perry R., Charlotte Brownlow, Isabella McMurray, and Bob Cozens. *SPSS Explained*. Taylor & Francis Group, 2004. ISBN 9781280101854.

Huddleston, Ted. *From Student Voice to Shared Responsibility: Effective Practice in Democratic School Governance in European Schools*. London: Citizenship Foundation, 2007.

Medne, Dace, Agnese Lastovska, Gatis Lāma, and Jana Grava. *The Development of Civic Competence in Higher Education to Support a Sustainable Society: The Case of Latvian Higher Education*. *Sustainability*, vol. 16 (March 2024), no. 6, p. 2238. ISSN 2071-1050. Pieejams: <https://doi.org/10.3390/su16062238>

Miltuze, Anika, Ģirts Dimdiņš, Alise Oļesika, Anda Āboliņa, Gatis Lāma, Dace Medne, Zanda Rubene, Annele Slišāne. *Augstākajā Izglītībā Studējošo Caurviju Kompetenču Novērtēšanas Instrumenta (CKNI) Lietošanas Rokasgrāmata = Manual for the use of the Competency Assessment Tool for Students Studying in Higher Education*. Kaļķe, Baiba (ed.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2021.

Mouritsen, Per, Astrid Jaeger. *Designing Civic Education for Diverse Societies: Models, Tradeoffs, and Outcomes*. Belgium: Migration Policy Institute Europe, 2018. Pieejams: <https://www.migrationpolicy.org/research/designing-civic-education-diverse-societies-models-tradeoffs-and-outcomes>

PanulaOntto, Juha, Jarmo Vehmans, Jyrki Luukkanena, and Jari KaivoOja. *Assessing Sustainability of Economic Growth with “Sustainability Window”*. In: *Sustainable Futures in a Changing Climate*. Helsinki, Finland, 11.06.2014.–12.06.2014. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/280941248_Assessing_Sustainability_of_Economic_Growth_with_Sustainability_Window [15.05.2024.]

Print, Murray, and Dirk Lange (eds.). *Civic Education and Competences for Engaging Citizens in Democracies*. Rotterdam: SensePublishers, 2013. ISBN 9789462091726. Pieejams: <https://doi.org/10.1007/978-94-6209-172-6>

Putnam, R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York [etc.]: Simon & Schuster, 2000. ISBN 0743203046.

Rubene, Zanda. *Topicality of Critical Thinking in the Post-Soviet Educational Space*. *European Education*, vol. 41 (December 2009), no. 4, pp. 24–40. ISSN 1944-7086. Pieejams: <https://doi.org/10.2753/eue1056-4934410402>

Rubene, Zanda, and Artis Svece. *Development of Critical Thinking in Education of Latvia: Situation Analysis and Optimisation Strategy*. Online. In: *Innovations, Technologies and Research in Education*, pp. 405–421. Rīga: University of Latvia, 2019. ISBN 9789934184819. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/atee.2019.itre>

Scheerens, Jaap. *Informal Learning of Active Citizenship at School: An International Comparative Study in Seven European Countries*. Springer, 2009. ISBN 9789048181704.

Schröder, Joris Melchior, and Michaela Neumayr. How socio-economic inequality affects individuals' civic engagement: a systematic literature review of empirical findings and theoretical explanations. *SocioEconomic Review*, 21, (2023), pp. 665–694. ISSN 1475-147X. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/ser/mwab058>

UNESCO. *Education for Sustainable Development: A Roadmap*. Paris: UNESCO, 2020.

Wattenberg, Martin P. *Is Voting for Young People?* Taylor & Francis Group, 2020. ISBN 9780367467692.

Zhao, Tuo, Han Liu, Johns Hopkins, Kathryn Roeder, John Lafferty, Larry Wasserman. The Huge Package for High-Dimensional Undirected Graph Estimation. *Journal of Machine Learning Research*, 13, (2012), pp. 1059–1062.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Konstitucionālā identitāte Satversmes tiesas un Augstākās tiesas judikatūrā

Artūrs Kučs, Jānis Pleps

Latvijas konstitucionālā identitāte (Latvijas tiesiskajā sistēmā izmantots arī jēdziens “neaizskaramais Satversmes kodols”) nosaka konstitucionālo vērtību, principu un normu kopumu, kas raksturo Latvijas valsts un valsts iekārtas būtību.

Konstitucionālā identitāte ir neaizskarama, proti, tās elementus — konstitucionālās vērtības, principus un normas — nevar mainīt, grozīt vai atcelt. Konstitucionālā identitāte Latvijas tiesiskajā sistēmā sākotnēji definēta tiesību doktrīnā — Valsts prezidenta izveidotās Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklī “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu” (Komisija 2012), pēc tam akceptēta Satversmes tiesas un Augstākās tiesas judikatūrā, kā arī atspoguļota Satversmes tekstā ar Satversmes ievada (preambulas) grozījumu.

Raksta mērķis ir aplūkot Satversmes tiesas un Augstākās tiesas judikatūru, kurā skarts jautājums par Latvijas konstitucionālo identitāti, un sistematizēt abu tiesu judikatūrā formulētās atziņas par konstitucionālās identitātes būtību, tās elementiem un piemērošanu.

Rakstā raksturota konstitucionālās identitātes jēdziena attīstība un izpratne Latvijas tiesiskajā sistēmā, kā arī norādīti nozīmīgākie Satversmes tiesas un Augstākās tiesas nolēmumi par šo jautājumu, aplūkojot arī tajos attīstītos konstitucionālās identitātes elementus.

Raksts pamatā balstīts Satversmes tiesas un Augstākās tiesas judikatūras analizē, identificējot un sistematizējot šo tiesu nolēmumos ietvertās atziņas par konstitucionālo identitāti. Veikta arī tiesību zinātnes un tiesību politikas materiālu analīze, kas atspoguļo konstitucionālās identitātes izpratnes attīstību Latvijas tiesiskajā sistēmā, kā arī izmantoti tiesu nolēmumu komentāri.

Konstitucionālās identitātes jēdziens un attīstība

Konstitucionālo identitāti raksturo nāciju vienojoši simboli, kas vienlaikus ir konstitucionālas vērtības (Kusiņš 2024, 263). Konstitucionālā identitāte apkopo valsts patību garantējošās pamatvērtības. Šīs pamatvērtības pastāv tautas apziņā un vieno tautu. Lai aizsargātu šīs pamatvērtības un nodrošinātu tiesisko noteiktību, tās tiek atspoguļotas valsts konstitūcijā, tādējādi nosakot valsts konstitucionālo pamatu. Valsts konstitucionālo pamatu veido pašas svarīgākās valsts konstitucionālās vērtības, principi un normas, kas nosaka valsts patību jeb identitāti (Osipova 2018). Līdz ar to konstitucionālā identitāte ir demokrātiskas tiesiskas valsts pamatvērtības un pamatprincipi, kas raksturo valsts būtību (Osipova 2013, 307). Konstitucionālā identitāte ļauj vienot indivīdus postmodernā, plurālā sabiedrībā, veicinot konstitucionālo patriotismu. Nepieciešamā sabiedrības vienotība tiek panākta ar tiesību starpniecību, konstitūcijā ietverot un aizsargājot visai nācijai svarīgākās vērtības, par kurām pastāv vienprātība sabiedrības dažādībā (Osipova 2023, 40).

Salīdzinošajās konstitucionālajās tiesībās konstitucionālās identitātes jēdziens ienācis relatīvi nesen, un īpaši strauja tā attīstība bijusi XXI gadsimta pirmajās desmitgadēs (Rosenfeld 2012). Lielā mērā tas saistāms ar globalizāciju un arvien ciešāku valstu savstarpējo integrāciju, kā arī pārnacionālo sadarbību, kas radījusi bažas par valsts turpmāku saglabāšanos. Konstitucionālās identitātes attīstību ietekmējusi suverenitātes fragmentēšanās un aizplūšana, kā arī konstitūcijas pārākuma

(augstākā juridiskā spēka) mazināšanās, valstīm iesaistoties dažādās starptautiskajās un pārnacionālajās organizācijās un pieaugot šo organizāciju radītā regulējuma un starptautisko tiesību nozīmei valstu tiesiskajās sistēmās kopumā (Belov 2020). Jo īpaši Eiropas Savienības straujā integrācija bija grūdiens, lai “vecu” Eiropas Savienības dalībvalstu tiesiskajā domā attīstītos konstitucionālās identitātes jēdziens. Konstitucionālā identitāte ir tiesisks mehānisms, kas aizsargā šo valstu tiesiskās sistēmas pret ārēju iejaukšanos, it īpaši, ja Eiropas Savienība pārsniegtu savu kompetenci (Osipova 2018). Konstitucionālās identitātes attīstībā vadošā loma bijusi Vācijas tiesību zinātnei un Federālajai konstitucionālajai tiesai (Osipova 2013, 305–306). Federālā konstitucionālā tiesa 2009. gada 30. jūnija spriedumā lietā Nr. 2BvE2/08 ar konstitucionālo identitāti noteica Eiropas integrācijas galīgo robežu, kuru nedrīkst pārsniegt, lai nezaudētu valstiskumu. Vācijas paraugs būtiski ietekmējis Centrālās un Austrumeiropas valstu konstitucionālo tiesību attīstību, kur konstitucionālās identitātes pārņemšana kļuva par modes lietu.

Latvijas tiesiskajā sistēmā konstitucionālā identitāte kļuva nepieciešama ne tik daudz, lai aizsargātos pret Eiropas Savienības integrācijas straujumu, cik — lai pasargātu demokrātisku tiesisku valsti no iekšējiem apdraudējumiem (Osipova 2013, 307–308). Pagrieziena punkts šajā ziņā bija 1/10 daļas vēlēšanu ierosinātais Satversmes grozījumu projekts par otras valsts valodas tiesību piešķiršanu krievu valodai un 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošana par šo jautājumu. Lai arī šis priekšlikums tautas nobalsošanā ar konstitucionālo vairākumu tika noraidīts, tas radīja valsts konstitucionālo pamatu apdraudējuma sajūtu. Lai novērstu iespēju turpmākai valsts konstitucionālo pamatu drupināšanai, Latvijas tiesiskajā sistēmā tika attīstīta izpratne par neaizskaramo Satversmes kodolu, kurā ietvertās konstitucionālās vērtības, principus un normas ir aizliegts grozīt vai pārskatīt (Levits 2022). Tā bija konstitucionālās identitātes pārņemšana Latvijas tiesiskajā sistēmā, arī šajā jomā reaģējot uz tiesiskās domas aktualitātēm Eiropā.

Konstitucionālo tiesību komisija, kuras priekšsēdētājs bija Egils Levits, sagatavoja apjomīgu viedokli, kurā pamatoja neaizskaramā Satversmes kodola pastāvēšanu, tā apjomu un neaizskaramību. Atbilstoši komisijas viedoklim neaizskaramo Satversmes kodolu Latvijas tiesiskajā sistēmā veido Latvijas valsts un Latvijas valsts iekārtas identitāte. Galvenie Latvijas valsts identitātes elementi ir Latvijas valsts kā latviešu nācijas nacionālas valsts raksturs, Satversmes 3. pantā noteiktā valsts teritorija un tās vienotības princips, valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) princips, Latvijas tautas kā suverēna sastāvs un aizliegums to patvaļīgi grozīt, kā arī aizliegums atņemt suverēno varu Latvijas tautai. Savukārt Latvijas valsts iekārtas identitāti nosaka demokrātiskas valsts, tiesiskas valsts, sociāli atbildīgas valsts un nacionālas valsts principi (Komisija 2012; Kusiņš 2024, 263).

Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par neaizskaramo Satversmes kodolu bija tiesību zinātnieku un praktiķu tiesībpolititisks priekšlikums par iespējamo Satversmes izpratnes pilnveidojumu, kas pēc salīdzinoši īsas diskusijas tika atzīts un akceptēts tiesību zinātnē un praksē (Cercel, Pleps, 2024, 182–187). Šajā procesā nozīmīgs bija Augstākās tiesas 2014. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. SA-1/2014, kurā neaizskaramā Satversmes kodola elementi tika atzīti un piemēroti konkrētas lietas izspriešanai. Savukārt Satversmes tiesa savā judikatūrā konstitucionālās identitātes jēdzienu pakāpeniski ir attīstījusi ļoti tuvu Konstitucionālo tiesību komisijas skaidrotajam. Piemēram, Satversmes tiesas 2021. gada 4. jūnija spriedumā lietā Nr. 2020-39-02 konstitucionālā identitāte skaidrota šādi:

“Ikvienu valsti raksturo tās konstitucionālā identitāte, kas palīdz to nošķirt no citām valstīm. Identitātes, tostarp konstitucionālās identitātes, veidošanās ir ilgs process, kas atkarīgs no vēsturiskiem apstākļiem [...] No tā savukārt izriet, ka konstitucionālā identitāte nav statiska.

Konstitucionālā identitāte aptver konkrētu valsti raksturojošo valststiesisko identitāti un valsts iekārtas identitāti. Tā atbild gan uz jautājumu par to, kāda ir konkrētā valsts, proti, atspoguļo klasiskos starptautiskajās tiesībās atzītos konstitutīvos valsts elementus — teritoriju, tautu un suverēnu valsts varu —, gan uz jautājumu par to, kāda ir konkrētās valsts iekārta. Atspoguļojot valsts teritoriju, tautu un valsts varu konstitūcijā, tiek ņemti vērā tādi ārpusjuridiski faktori kā vēsture, politika, nacionālie, kultūras un citi faktori, kas identificē attiecīgo valsti. Savukārt konkrētās valsts iekārtas identitāti nosaka šo valsts iekārtu raksturojošie vispārējie tiesību virsprincipi. Tātad konstitucionālā identitāte ir saturiski ietilpīgs, plašs fenomēns, kas sastāv no pēc savas dabas atšķirīgiem elementiem, no kuriem tikai daļa ir vispāršaistošas tiesību normas. Tādi, piemēram, ir Latvijas valsts iekārtas identitāti noteicošie demokrātijas, tiesiskuma, nacionālas un sociāli atbildīgas valsts virsprincipi. Savukārt konstitūcijā ietvertās norādes citstarp uz valsts un nācijas vēsturi, tradīcijām, valsts dibināšanas apstākļiem, valsts mērķiem vai citiem elementiem, kas no konstitucionālo tiesību viedokļa palīdz atpazīt konkrēto valsti, piešķirt tai specifisku jēgu, to raksturot, ir konkrētās valsts pamatā esošās valsts identitātes elementi [..] Šie elementi ietver norādes gan uz konkrētās valsts tiesību principiem, gan uz vērtībām, kas noteica šīs valsts konstitucionālās identitātes veidošanās ceļu un tomēr pašas par sevi nav vispāršaistošas tiesību normas.”

Satversmes tiesas judikatūra

Konstitucionālās identitātes konkretizācija ir ietverta vairākos Satversmes tiesas nolēmumos. Visbiežāk Satversmes tiesa konstitucionālās identitātes jēdzienu piemērojusi lietās, kas skar latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas lomu un funkcijas sabiedrībā, īpaši ievērojot nepieciešamību pārvarēt okupācijas sekas, kā arī globalizācijas radītos izaicinājumus valsts valodas lietojumam.

Satversmes tiesa 2019. gada 23. aprīļa spriedumā lietā Nr. 20181201 pārbaudīja vairāku tiesību normu, kas risina valsts valodas un mazākumtautības valodas lietojuma proporciju mācību satura

apgvē pamatizglītības pakāpē un pāreju uz mācībām valsts valodā vidējās izglītības pakāpē, atbilstību Satversmei. Satversmes tiesa spriedumā tostarp secināja, ka

“Satversmes ievads atklāj vērtības, kas ir iekļaujošas demokrātiskas sabiedrības veidošanas pamats. Latviešu valoda ir viena no šīm vērtībām. Tā ir neatņemama Latvijas valsts konstitucionālās identitātes sastāvdaļa. No valsts valodas konstitucionālā statusa izriet valsts valodas funkcija būt par sabiedrības kopējo saziņas un demokrātiskās līdzdalības valodu.”

Savukārt 2024. gada 15. februāra spriedumā lietā Nr. 2023-04-0106 Satversmes tiesa vērtēja Imigrācijas likuma pārejas noteikumu normu, atbilstoši kurai tika veiktas izmaiņas attiecībā uz pastāvīgām uzturēšanās atļaujām Krievijas pilsoņiem, tostarp pieprasot noteiktā līmenī apliecināt valsts valodas zināšanas. Šajā lietā Satversmes tiesa uzsvēra, ka

“latviešu valoda ir neatņemama konstitucionālās identitātes sastāvdaļa. Valsts valoda ir sabiedrības kopējā saziņas un demokrātiskās līdzdalības valoda. Turklāt Latvija ir vienīgā vieta pasaulē, kur var tikt garantēta latviešu valodas un līdz ar to pamatnācijas pastāvēšana un attīstība. Valstij ir pienākums attīstīt un aizstāvēt vienīgo valsts valodu — latviešu valodu. Latviešu valodas kā valsts valodas lietošanas sašaurinājums valsts teritorijā uzskatāms arī par demokrātiskas valsts iekārtas apdraudējumu. Līdz ar to tāds pamattiesību ierobežojums, kāds ietverts apstrīdētajā normā, ir vērsts uz valsts valodas stiprināšanu un aizsargā demokrātisku valsts iekārtu. Turklāt šāds regulējums ir vērsts arī uz to, lai aizsargātu Latvijas iedzīvotāju, tostarp valstspiederīgo, tiesības lietot valsts valodu. [...] Proti, apstrīdētajā normā ietvertais ierobežojums ir vērsts uz to, lai personas, kas ikdienā vada savu dzīvi Latvijā, veido sociālās saiknes, strādā, iesaistās ikdienas saziņā ar citiem cilvēkiem, spētu lietot latviešu valodu vismaz pamata līmenī, un tādējādi tas aizsargā citu personu tiesības saziņā lietot valsts valodu. Līdz ar to apstrīdētajā normā ietvertais pamattiesību ierobežojums valsts valodas stiprināšanas aspektā ir vērsts uz demokrātiskas valsts iekārtas un citu cilvēku tiesību aizsardzību.”

Satversmes tiesa atsevišķos nolēmumos attīstījusi arī citus Latvijas konstitucionālo identitāti veidojošos elementus. Satversmes

tiesa 2015. gada 2. jūlija spriedumā lietā Nr. 20150101 vērtēja, vai Satversmei atbilst tiesību norma, kas nosaka sodu par Latvijas valsts karoga nenovietošanu pie fiziskajām personām piederošām dzīvojamām ēkām. Satversmes tiesa secināja, ka

“Saeimas noteiktās dienas, kurās citastarp arī pie fiziskajām personām piederošām dzīvojamām ēkām novietojams Latvijas valsts karogs, iezīmē Latvijas valsts tapšanai un pastāvēšanai īpaši svarīgus vēsturiskus notikumus. Tādējādi Latvijas valsts karogs kā valsts simbols ir Latvijas valsts konstitucionālās un starptautiskās identitātes neatņemams elements.”

Savukārt 2022. gada 18. februāra lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2021-10-03 Satversmes tiesa ir norādījusi uz Latvijas pilsoņu kopumu kā vienu no Latvijas valsti konstituējošiem elementiem, kas veido Latvijas valsts tiesisko identitāti. Visbeidzot 2021. gada 4. jūnija spriedumā lietā Nr. 20203902, kurā Satversmes tiesa vērtēja Eiropas Padomes Konvencijas par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu atbilstību vairākām Satversmes normām, tiesa norādīja:

“Gan kristīgās vērtības, gan postulāts, ka ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats, ir vieni no Latvijas konstitucionālo identitāti veidojošajiem elementiem, kuri palīdz identificēt Latvijas valsti.”

Iepriekšminētos konstitucionālās identitātes elementus Satversmes tiesa ir attīstījusi savā līdzšinējā judikatūrā. Taču tas nenozīmē, ka tie ir izsmeltoši. Piemēram, Satversmes tiesas sēdē lietā Nr. 2022-45-01, kurā Satversmes tiesa vērtēja normas, kas noteic izglītības iegūšanu privātās izglītības iestādēs tikai valsts valodā, pieteikuma iesniedzēja pārstāve norādīja, ka arī cieņa pret mazākumtautībām ir daļa no Latvijas konstitucionālās identitātes. Tāpēc Satversmes tiesai nākotnē var būt nepieciešams sniegt argumentus, vai un kuri vēl citi elementi veido Latvijas valsts konstitucionālo identitāti.

Augstākās tiesas judikatūra

Augstākā tiesa kā pirmā no augstākajām tiesām atzina un piemēroja neaizskaramo Satversmes kodolu. Augstākās tiesas 2014. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. SA-1/2014 bija būtisks konstitucionālās identitātes nostiprināšanai Latvijas tiesiskajā sistēmā. Tāpat Augstākā tiesa uzkrājusi salīdzinoši plašu judikatūru konstitucionālās identitātes piemērošanā (Dāce, Krone, 2022). Augstākās tiesas senatore Veronika Krūmiņa uzsvērusi nepieciešamību apzināties konstitucionālās identitātes trauslumu un to, ka

“mums katram atsevišķi un visiem kopā ir pienākums pastāvīgi iestāties par konstitucionālās identitātes un mūsu kopējo vērtību aizsardzību” (Krūmiņa 2022).

2014. gada 12. februāra spriedumā lietā Nr. SA-1/2014 Augstākā tiesa konstatēja, ka masveida pilsonības piešķiršana būtu pretrunā aizliegumam manipulēt ar pilsoņu kopumu. Augstākā tiesa norādīja, ka

“ar pilsoņu loku nedrīkst manipulēt. Pirmkārt, tam jāsauglabā sava identitāte, jo tā ir valsts konstitucionālās identitātes būtiska sastāvdaļa. To principā var nodrošināt tikai individuāla naturalizācija, kur tiek izvērtēta attiecīgā kandidāta integrācijas pakāpe jau pastāvošajā pilsoņu lokā, lojalitāte Latvijas valstij un individuālā vēlme kā pilsonim piederēt Latvijas tautai, kurā ietilpst kā Latvijas pilsoņi, tā latviešu valstsnācijas piederīgie.”

Līdztekus tam Augstākā tiesa detalizēti analizēja valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) principu kā vienu no konstitucionālās identitātes elementiem, secinot, ka masveida pilsonības piešķiršana neatbilstu no valsts nepārtrauktības principa atvasināmajam pilsonības nepārtrauktības principam. Visbeidzot, Augstākā tiesa pievērsa uzmanību, ka nepilsoņu masveida uzņemšana pilsonībā varētu apdraudēt latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas konstitucionālās pozīcijas. Augstākā tiesa īpaši uzsvēra, ka

“Satversme paredz valsts valodu, kas ir ne vien Latvijas valsts latviski nacionālā rakstura izpausme, bet vienlaikus arī instruments, lai pilsoņi varētu viens otru saprast un piedalīties kopējā demokrātijas procesā [..] Arī nepieciešamība aizsargāt valsts valodu un nostiprināt tās lietošanu ir cieši saistīta ar Latvijas valsts demokrātisko iekārtu. Mūsu valsts gadījumā tieši latviešu valoda ir noteikta kā tā valodas komunikācijas platforma, kura nodrošina demokrātijas procesu.”

Šajā spriedumā arīdzan uzsvērta konstitucionālā patriotisma nozīme Latvijas valsts un tās konstitucionālās identitātes uzturēšanā:

“Demokrātijas procesā pašsaprotama ir arī pilsoņu kopuma lojalitāte tieši šai valstij ar tās demokrātiju un pamatvērtībām, jo pretējā gadījumā šis valsts izveidošana un eksistence nebūtu bijusi nepieciešama. Neatkarīgas valsts un demokrātiskas valsts iekārtas būtība prasa, lai valsts likteni izlemtu personas, kuras ir ieinteresētas tieši šis valsts pastāvēšanā un attīstībā.”

Savukārt 2014. gada 28. marta spriedumā lietā Nr. SA-3/2014 Augstākā tiesa apstiprināja, ka pienākums neaizskart un negrozīt Satversmes kodolu ierobežo pat tautas (pilsoņu kopuma) kā likumdevēja tiesības. Augstākā tiesa norādīja:

“Daļa no nerakstītiem vispārējiem tiesību principiem un pamatvērtībām, uz kurām balstās Satversme, veido Satversmes kodolu. Tas aptver elementus, kas veido Latvijas valsts identitāti un Latvijas demokrātiskās valsts iekārtas identitāti. Arī konstitucionālais likumdevējs, šajā gadījumā pilsoņu kopums, kas gan rīkojas Latvijas tautas vārdā, taču kā Satversmes konstituētās varas (pouvoir constitué) institūcija var darboties tikai Satversmes ietvaros, nevar šo kodolu aizskart [..] Citiem vārdiem: konstitucionāls orgāns vai institūcija, kura ir radīta ar konstitūciju, nevar pati rīkoties pretēji šīs konstitūcijas pamatiem, tos atceļot vai citādi izjaucot. Tātad pilsoņu kopuma iniciēts Satversmes grozījumu projekts, lai to varētu uzskatīt par “pilnīgi izstrādātu”, pēc sava satura nedrīkst būt pretrunā [..] ar Satversmes kodolu.”

Tāpat Augstākā tiesa atzina, ka Latvijas dalība Eiropas Savienībā un euro ieviešana neaizskar Satversmes kodolu. Augstākā tiesa arī secināja, ka

“saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 4. panta otro daļu Eiropas Savienībai ir jārespektē dalībvalsts nacionālā identitāte. Tā ietver arī konstitucionālo identitāti, kas Latvijas gadījumā ir neaizskaramais Satversmes kodols”.

Līdzīgi kā Satversmes tiesa, arī Augstākā tiesa īpaši uzsvērusi latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nozīmi Latvijas konstitucionālajā identitātē. 2019. gada 22. marta spriedumā lietā Nr. SKA-232/2019 konstatēts, ka

“valoda ir viens no centrālajiem valststiesisko identitāti veidojošajiem elementiem [...] Latviešu valodas kā valsts valodas vērtība uzsvērtā arī Satversmes ievadā [...] Tāpat arī Satversmes 4.pants paredz, ka valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Tādējādi valoda tiek noteikta kā valsts pamats, valsts simbols, t.i., konstitucionāla vērtība, ar visaugstāko juridisko aizsardzības līmeni.”

Augstākā tiesa 2020. gada 2. marta spriedumā lietā Nr. SA-1/2020 pievērsusies latgaliešu un libiešu valodas nozīmei Latvijas konstitucionālajā identitātē:

“Latvija ir latviešu nācijas nacionāla valsts, un valstsnācijas valoda ir latviešu valoda. Latviešu nācijā ietilpst arī latgalieši (latgaļi). Latgaliešiem (latgaļiem) ir sevi “jāatpazīst” Latvijas valsts nacionāli kulturālajā identitātē tāpat kā pārējai latviešu nācijas daļai. Latgaliešiem (latgaļiem) blakus to latviskajai nacionāli kulturālajai identitātei, kas ir kopēja visai latviešu nācijai, pastāv vēl arī to specifiskā kultūrvēsturiskā latgaliskā identitāte (kas individuāli var izpausties spēcīgāk vai mazāk spēcīgi vai arī neizpausties nemaz — tas atkarīgs no indivīda socializācijas, vides, pašizpratnes). Tās galvenā izpausmes forma ir latgaliešu valoda kā latviešu valodas paveids. Jēdzienā “latviešu valoda” ietilpst arī latgaliešu valoda kā latviešu valodas paveids. Tādēļ latgaliešu valoda nav “svešvaloda” (kā, piemēram, angļu, vācu vai krievu valoda, kas nav latviešu nācijas valodas un neietilpst jēdzienā “latviešu valoda”) [...] Latgaliešu valodas aizsardzība nevarētu tikt pretstatīta

Latvijas kā nacionālas valsts interesēm un latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nostiprināšanai šajā valstī. Tieši pretēji — latgaliešu valodas saglabāšanai un popularizēšanai jākalpo latviešu valodas lomas ietekmes palielināšanai Latvijas kultūrvidē, jo īpaši Latgalē. [...] Tāpat īpaša valstiska aizsardzība ir lībiešu valodai, kas 2009. gadā tika iekļauta Latvijas kultūras kanonā, kurā apkopotas ievērojamākās kultūras un mākslas vērtības un atbilstoši Satversmes ievadam Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas. Tādējādi latgaliešu valoda kā latviešu valodas paveids, tāpat kā lībiešu valoda, nevar tikt pretnostatīta latviešu valodai un tās nav uzskatāmas par “citām valodām” jeb “svešvalodām”.

Augstākā tiesa 2013. gada 30. aprīļa spriedumā lietā Nr. SKA-172/2013 atzina, ka demokrātija kā valsts pamatvērtība pieder pie Latvijas konstitucionālās identitātes. Tāpat Augstākā tiesa kā konstitucionālās identitātes elementu konkrētizējusi pašizsargājošās demokrātijas principu. Augstākā tiesa 2019. gada 31. maija spriedumā lietā Nr. SKA-238/2019 norādīja:

“Atbilstoši Satversmes 1. pantā atspoguļotajai pamatnormai kopsakarā ar 3. pantu Latvija noteiktā teritorijā pastāv kā neatkarīga demokrātiska valsts. [...] Satversmes ievadā atklāta Latvijas valsts izveidošanas jēga un mērķis un sniegta skaidra norāde par Latvijas valststiesiskās identitātes neatņemamajiem elementiem. [...] Latvijas valsts bija un ir vajadzīga, lai tur dzīvojošā latviešu nācija varētu demokrātiski pašnoteikties un dzīvot savā nacionālā valstī (nevis eksistēt kā mazākumtautība Krievijā). Šis mērķis ir pamatā identitātei, kuru ieguva un kuru joprojām iemieso latviešu nācijas izveidotā Latvijas valsts. [...] neviens — nedz tauta, nedz valsts institūcijas, nedz atsevišķa persona — nedrīkst izmantot savas Satversmē ietvertās tiesības nolūkā iznīcināt Latvijas valsti (tās identitāti) vai tās demokrātisko iekārtu. Latviešu nācijas izraudzīto un Satversmes kodolā ietilpināto Latvijas valsts konstitucionālo identitāti nedrīkst grozīt (un līdz ar to iznīcināt) arī likumīgā un leģitīmā veidā vai procedūrā.” Tāpat Augstākā tiesa kā būtisku Latvijas konstitucionālās identitātes elementu izcēlusi un nostiprinājusi cilvēka cieņas principu. 2021. gada 10. decembra spriedumā lietā Nr. SKA-[B1] Augstākā tiesa norādījusi: “Latvijas kā neatkarīgas, demokrātiskas un tiesiskas valsts konstitucionāla vērtība ir cilvēka cieņa. Katra indivīda vērtība ir pamattiesību

būtība. Cilvēka cieņa raksturo cilvēku kā augstāko demokrātiskas tiesiskas valsts vērtību. [...] no cilvēka cieņas principa izriet, ka katrs cilvēks ir vērtība. Turklāt cilvēka cieņas princips prasa atzīt visu cilvēku vienvērtību, jo cilvēka cieņa piemīt ikvienam cilvēkam neatkarīgi no jebkādiem nosacījumiem.”

Kopsavilkums

1. Konstitucionālā identitāte ir Latvijas tiesiskajā sistēmā kā nerakstīts vispārējs tiesību princips pastāvošs priekšstats, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā noteikts konstitucionālo vērtību, principu un normu kopums var tikt definēts kā konstitucionālā identitāte. Attiecīgais konstitucionālo vērtību, principu un normu kopums tiesiski nav aizskarams (grozāms, maināms vai atceļams).
2. Satversmes tiesa savos nolēmumos, kas ir vispāršaistoši, ir akceptējusi un atzinusi konstitucionālās identitātes esību. Līdzīgi arī Augstākā tiesa konstitucionālo identitāti vēl pirms Satversmes tiesas piemērojusi kā Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošu nerakstītu vispārēju tiesību principu.
3. Konstitucionālās identitātes konkretizācija Latvijas tiesiskajā sistēmā lielākoties saistīta ar nacionālas valsts principa un valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) principa piemērošanu. Ļoti plaši arguments par konstitucionālo identitāti piemērots, lai stiprinātu latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas statusu un lomu Latvijas valstī, kā arī risinātu jautājumus, kas saistīti ar okupācijas seku pārvarēšanu pēc valsts neatkarības atjaunošanas.

Bibliogrāfija

Augstākā tiesa, 2013. gada 30. aprīļa spriedums, lieta Nr. SKA-172/2013. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/127853.pdf>

Augstākā tiesa, 2014. gada 12. februāra spriedums, lieta Nr. SA-1/2014. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/355724.pdf>

Augstākā tiesa, 2014. gada 28. marta spriedums, lieta Nr. SA-3/2014. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/355725.pdf>

Augstākā tiesa, 2019. gada 22. marta spriedums, lieta Nr. SKA-232/2019. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/378561.pdf>

Augstākā tiesa, 2019. gada 31. maija spriedums, lieta Nr. SKA-238/2019. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/384111.pdf>

Augstākā tiesa, 2020. gada 2. marta spriedums, lieta Nr. SA-1/2020. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/408277.pdf>

Augstākā tiesa, 2021. gada 10. decembra spriedums, lieta Nr. SKA-[B1]. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8243>

Belov, Martin. Constitutional Identity — Westphalian Reflection of the Constitutional Heritage of the Nation State or Post-Westphalian Alternative to Sovereignty in the Context of Supranational Constitutionalism. In: MERCESCU, Alexandra (ed). *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe*. Berlin: Peter Lang, 2020, pp. 73–89.

Cercel, Cosmin and Jānis Pleps. Eternity Clause as Agalma: Articulating Constitutional Identity in Romania and Latvia. In: Cercel, Cosmin, Alexandra Mercescu and Mirosław Michał Sadowski. *Law, Culture and Identity in Central and Eastern Europe. A Comparative Engagement*. Abingdon and New York: Routledge, 2024, pp. 167–189.

Dāce, Līga un Monta Krone. Satversmes kodols Senāta Administratīvo lietu departamenta praksē. *Jurista Vārds*, 20.12.2022., Nr. 51/52(1265/1266), 8.–11. lpp.

Konstitucionālo tiesību komisija. *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.

Krūmiņa, Veronika. Administratīvo tiesu loma konstitucionālās identitātes aizsardzībā. *Jurista Vārds*, 22.02.2022., Nr. 8(1222), 10.–12. lpp.

Kusiņš, Gunārs. Konstitucionālo tiesību pamati. Grām.: Ziemele, Ineta un Sanita Osipova (zin.red.) *Publiskās tiesības*. Ievads. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2024, 250.–282. lpp.

Levits, Egils. Desmit gadi kopš konstitucionālā satricinājuma. *Jurista Vārds*, 22.02.2022., Nr. 8(1222), 8.–10. lpp.

Osipova, Sanita. Tautas gars, pamatnorma un konstitucionālā identitāte. Grām.: *Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade — kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 303.–309. lpp.

Osipova, Sanita. Latvijas Republikas konstitucionālā identitāte Satversmes tiesas spriedumos. *Jurista Vārds*, 03.07.2018., Nr. 27(1033), 8.–13. lpp.

Osipova, Sanita. Vēsture un konstitucionālā identitāte. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa: *Humanitārās un sociālās zinātnes*, 77. sējums, 2023, Nr. 1, 38.–47. lpp.

Rosenfeld, Michel. Constitutional Identity. In: Rosenfeld, Michel and Andrés Sajó (eds). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 756–776.

Satversmes tiesa, 2015. gada 2. jūlija spriedums, lieta Nr. 2015-01-01. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2015/129.4>

Satversmes tiesa, 2019. gada 23. aprīļa spriedums, lieta Nr. 2018-12-01. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2019/81.2>

Satversmes tiesa, 2021. gada 4. jūnija spriedums, lieta Nr. 2020-39-02. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2021/108.5>

Satversmes tiesa, 2024. gada 15. februāra spriedums, lieta Nr. 2023-04-0106. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2024/36.7>

Satversmes tiesa, 2022. gada 18. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu, lieta Nr. 2021-10-03. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2022/37.3>

The Federal Constitutional Court, judgment of 30 June 2009, case No.2BvE 2/08. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2009/06/es20090630_2bve000208en.html

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Ar tiesu varu saistītu pamatprincipu ietekme uz sociāli aktīvu, saliedētu sabiedrību Latvijas Republikā

Signe Skutele

Latvijas Republikas kā demokrātiski tiesiskas valsts, kas ievēro un aizsargā cilvēktiesības, nodrošināšanā būtiska loma ir taisnīgas tiesas procesam, kura ietvaros tiek ievēroti ar tiesu varu saistīti pamatprincipi. Par ar tiesu varu saistītiem pamatprincipiem galvenokārt noteikti vairāki funkcionāli lietu izskatīšanas principi, kas nodrošina tiesību virsvadību un taisnīguma īstenošanu. Autore publikācijā īsi ieskicē ar tiesu varu saistītu pamatprincipu loku un to ģenēzi, kā arī vērš uzmanību uz esošajām diskusijām par atsevišķu principu lomu un nozīmi, kā arī tiesu varas un sabiedrības savstarpējā dialoga nepieciešamību šo principu ievērošanā.

Latvijas Republikas Satversmes preambulā norādīts: “Uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats” (Satversmes sapulce 1922). Tādējādi Latvijas Republikas Satversmes ievadā taisnīgums, brīvība, vienlīdzība, godīgums, ģimene un citas vērtības ir norādītas kā saliedētas sabiedrības elementi. Ne tikai tiesa, bet arī tiesu varai piederīgās un ar tiesu varu saistītās institūcijas garantē, izkopj un aizsargā taisnīgumu. Tiesu vara nodrošina Latvijas kā demokrātiski tiesiskas valsts pamatprincipu, valsts konstitūcijas, vispārējo tiesību principu, likumu un citu tiesību aktu ievērošanu, kā arī cilvēka pamattiesību un brīvību aizsardzību, kā norādījusi Latvijas

Republikas Satversmes tiesa vairākos spriedumos (piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2007, 29). Līdz ar to tiesu vara būtiski ietekmē pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstību, savukārt ar to saistīto pamatprincipu apzināšana un ievērošana nodrošina vienotu izpratni par Latviju kā demokrātiski tiesisku valsti.

Ar tiesu varu saistīto pamatprincipu ģenēze un evolūcija

Krievijas impērijā 1864. gada 20. novembrī tika īstenota reforma, pieņemot vairākus normatīvos aktus, piemēram, Tiesu nolikumu (Учрежденія судебныхъ установленій) (Полный сводъ законовъ (ПСЗ) Но. 41475, 180), Kriminālprocesa nolikumu (ПСЗ Но. 41476, 215) un Civilprocesa nolikumu (ПСЗ Но. 41476, 215). Tiesību doktrīnas avotos 1864. gada 20. novembra reforma ir definēta gan kā “dižā tiesu reforma” (Давыдов 1918, 184), gan kā “nederīga krievu dzīvei” (Щегловитовъ 1915, 12), jo reformas izstrādes un ieviešanas laikā būtiska loma bijusi tieši ārvalstu — Rietumeiropas valstu tiesību — normatīvajiem aktiem, it īpaši Napoleona Bonaparta laikā veiktajām tiesību kodifikācijām Francijā (Щегловитовъ 1915, 12; Законы о судопроизводстве 1864; Проект Бельгийского судоустройства 1864; Объяснительная записка n.d., 14., 19., 63., 156., 358., 435.).

1864. gada 20. novembra tiesu reformas ietvarā tika arī pārveidota un modernizēta tiesu sistēma un definēti vairāki nozīmīgi tiesvedības pamatprincipi un cilvēka tiesību garantijas. Kā norādījis prof. Jānis Lazdiņš, izstrādātie normatīvie akti balstījās “uz jaunlaiku prasībām atbilstošiem tiesību principiem” (Lazdiņš 2014a, 63). Tajā pašā laikā praksē identificējamās problēmas — valsts amatpersonu patvaļa, tiesvedības ilgums un gausums, procesuālo pilnvaru pārkāpšanu un cilvēktiesību selektīva ievērošana —, kuru risināšana patiesībā bija viens no 1864. gada 20. novembra reformas mērķiem (Ахмедов 2014, 11; Законодательство первой половины века 1987, 321–322).

Latvijas teritorijā¹ šīs reformas laikā pieņemtos normatīvos aktus attiecināja cars Aleksandrs III 1889. gada 9. jūlijā ar likumu par tiesu reformu Baltijas guberņās (Ķeisara Aleksandra II 1894; Kalniņš 1972, 239).

Pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas tika pieņemti likumi, kuri nostiprināja kontinuitāti iepriekš spēkā bijušajiem normatīvajiem aktiem (piemēram, Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā: LR likums. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1919. gada 31. decembris, Nr. 13.). Tādējādi, kā pamatoti norāda prof. J. Lazdiņš: “Latvijas tiesu varas organizācija jau no tās pirmsākumiem sakņojas Eiropas tiesību tradīcijā” (Lazdiņš 2014b, 648).

Savukārt 1992. gada 15. decembrī tika pieņemts likums “Par tiesu varu” (Augstākā Padome 1992), doktrīnas avotos norādot, ka “[l]ikums tika izstrādāts atbilstoši demokrātiskas un tiesiskas valsts prasībām. Kā izrādījās, jaunlaiku prasības tiesu varai pamatnostādnēs bija savienojamas ar starpkaru Latvijas tiesu iekārtas uzbūves principiem. [...] Tādējādi Latvija pēc neatkarības atjaunošanas daudzējādā ziņā turpināja starpkaru laika tiesu varas tradīciju, nodrošinot tiesu varas kontinuitāti Latvijas Republikā” (Lazdiņš 2015, 300). Līdz ar to 1992. gada 15. decembrī pieņemtais likums “Par tiesu varu”, kura mērķis bija reformēt tiesu sistēmu un nodrošināt pāreju no sociālistiskā uz kontinentālās Eiropas tiesību loku, nostiprināja principus, kas pamattēzēs bija iekļauti jau iepriekš starpkaru periodā spēkā bijušajos normatīvajos aktos.

¹ Domāts attiecībā uz Līflandes jeb Vidzemes guberņu un Kurlandes jeb Kurzemes guberņu, ievērojot to, ka Latgale ietilpa Vitebskas guberņā un tur tiesu reforma tika attiecināta jau 1864. gadā.

Pamatprincipu tvērums Latvijas Republikas likumā “Par tiesu varu”

Likuma “Par tiesu varu” 1. panta pirmajā daļā līdzās likumdošanai un izpildu varai tiek noteikta arī neatkarīga tiesu vara, panta otrajā daļā identificējot, ka “tiesu varu īsteno atbilstoši tiesiskuma principam” (Augstākā Padome 1992).

Latvijas Republikas Augstākā tiesa ir norādījusi, ka “tiesiskuma princips paredz tiesību piemērotāja pienākumu izprast tiesību sistēmu [...] un tiesību sistēmas pamatā esošos tiesību principus un konstitucionāla ranga vērtības [...] un piemērot tiesību normas, noskaidrojot to jēgu un mērķi šīs tiesību sistēmas kontekstā” (Latvijas Republikas Senāts 2019).

Likumā “Par tiesu varu” ir noteikti vairāki principi — personas tiesības uz tiesas aizsardzību (3. pants), personu vienlīdzība likuma un tiesas priekšā (4. pants), tiesas neatkarība un pakļautība tikai likumam (10. pants), nepieļaujamība iejaukties tiesas darbā (11. pants), atbildība par necieņu pret tiesu (12. pants), tiesnešu neaizskaramība (13. pants), noraidījuma pamatotība (14. pants), kā arī nepieļaujamība tiesnesim piedalīties atkārtotā lietas izskatīšanā (15. pants). Savukārt likuma “Par tiesu varu” 3. nodaļa ir veltīta lietu izskatīšanas pamatprincipiem — patiesībai (17. pants), likumībai (18. pants), atklājumam (19. pants), koleģialitātei (20. pants), tiesvedības valodai (21. pants), aizstāvībai (22. pants), nevainīguma prezumpcijai (23. pants), pušu līdztiesībai (24. pants), sacikstei (25. pants) un objektīvajai izmeklēšanai (25.¹ pants), tiešumam un mutiskumam (27. pants), termiņu pārvaldībai (27.¹ pants), procesuālajai ekonomijai (28. pants).

Likums “Par tiesu varu” nosaka principu struktūru, proti, pamatu jeb galvenos, kopīgos un raksturīgos priekšrakstus ne tikai tiesvedības gaitai un organizatoriskiem jautājumiem, bet arī tiesu varas aizsardzībai, kas kalpo par sabiedrības un atsevišķa indivīda tiesību garantu.

Ar tiesu varu saistīto pamatprincipu ievērošanas problemātikas ievirzes

Lai gan ar tiesu varu saistītie pamatprincipi *de jure* ir saprotami un nerada šaubas par to nepieciešamību mūsdienu demokrātiski tiesiskā valstī, tajā pašā laikā *de facto* šo principu robežas un ievērošana, jo īpaši individualizētās vai pat noteiktu kategoriju, piemēram, izskatot krimināllietas vai apspriežot ievēlētās amatpersonas, situācijās, nereti tiek apspriesta un kritizēta gan profesionāļu vidē, gan šaurākā vai plašākā sabiedrības lokā.

Par izteiksmīgākajiem piemēriem varētu atzīt tiesu neatkarības principus un efektivitāti. Latvijas Republikas Satversmes tiesa vairākos spriedumos ir uzsvērusi nepieciešamību pēc konstitucionālo institūciju, tostarp tiesas, funkcionālās un finansiālās neatkarības kā viena no demokrātijas pamatprincipiem (piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2010, 14.1. punkts, 14. lpp.).

Arī Eiropas Savienības tiesa 2018. gada 27. februāra spriedumā norādījusi, ka “[n]eatkarības jēdziens nozīmē tostarp, ka attiecīgā instance pilda savas tiesas spriešanas funkcijas absolūtā autonomijā, ne ar vienu nebūdamā nedz hierarhiskās, nedz padotības attiecībās un nesaņemot jebkādas izcelsmes norādījumus vai instrukcijas, un tādējādi ir pasargāta no ārējas iejaukšanās vai spiediena, kas varētu apdraudēt tās locekļu spriešanas neatkarību un ietekmēt to lēmumus” (Eiropas Savienības tiesa 2018). Līdzīgi tiesību doktrīnas avotos minēta tiesu varas neatkarības kā centrālā elementa nozīme demokrātiski tiesiskas valsts un cilvēktiesību garantēšanai (Pleps et al. 2021, 560). Vienlaikus tiesa un tiesneši nav no sabiedrības izolēta struktūra, un to darbības tiek vērtētas un analizētas.

Plašu rezonansi izraisa ne tikai tiesnešu un ar tiesu varu saistītu amatpersonu profesionālā darbība un pieņemtie lēmumi, bet arī to personību raksturojošas iezīmes un ar tiešajiem darba pienākumiem nesaistīta darbība, kā arī konkrēta procesa specifika u. tml.

Piemēram, izmeklēšanas tiesnese vairākās krimināllietās pieņēmusi lēmumu nepiemērot drošības līdzekli — apcietinājumu —, kas *per se*, iespējams, nebūtu izraisījis plašu sabiedrības reakciju. Taču, ievērojot to, ka attiecīgās krimināllietas tika uzsāktas saskaņā ar Krimināllikuma (Saeima 1998) 85. pantu — spiegošana —, un šībrīža ģeopolitisko situāciju un karu Ukrainā, šādi lēmumi tika ne vien apspriesti, bet arī bez lēmuma motīvu daļas analīzes kritizēti (sk. Frolovs 2024).

Vēl jo vairāk pēc tam pievēršot pastiprinātu uzmanību ne vien izmeklēšanas tiesnesei un viņas profesionālajai un privātajai darbībai, bet arī tuvāku un attālāku radnieku profesionālajai un privātajai darbībai, kas asociējama ar Krievijas Federāciju, vienlaicīgi neidentificējot un neanalizējot tiešu vai vismaz pastarpinātu saistības esību vai neesību ar izmeklēšanas tiesnesi vai viņas pieņemtajiem lēmumiem (sk. Krievijas spiegu lietas 2024).

Līdzīgi arī salīdzinoši nesen publiski apspriesta cita tiesneša profesionālā darbība, izskatot lietu saskaņā ar Krimināllikuma 130. pantu par tīšu vieglu miesas bojājumu nodarīšanu Ukrainas pilsonim, kā arī privātā darbība, neoficiāli savienojot amatus (sk. Tiesnesis Jūrmalis 2023).

Tāpa, starp daudziem citiem kriminālprocesiem un civilprocesiem jāpiemin par Zolitūdes krimināllietu dēvētais process (piemēram, Zolitūdes traģēdijas krimināllieta 2023), un kriminālprocess, kurā tiek apsūdzēts bijušais Ventspils mērs Aivars Lembergs (Tēma: Lemberga krimināllietas 2021). Turklāt par tamlīdzīgu piemēru var atzīt arī bijušās Satversmes tiesas tiesneses neievēlšanu par Augstākās tiesas tiesnesi, radot satraukumu par tiesu varas neatkarības aizskārums un tiesneša ideoloģizēšanu un sodīšanu par dalību konkrētā tiesvedības vai lēmuma pieņemšanas procesā (piemēram, Brikmane 2022).

Tiesnešu ētikas komisija jaunākajā Tiesnešu ētikas komisijas atziņu krājumā ir norādījusi neatkarīgas un objektīvas tiesas

nepieciešamību, vienlaicīgi akcentējot sabiedrības un sabiedriskās domas ietekmi uz tiesu varu (Par tiesneša komunikāciju 2023, 183; Par tiesas objektivitāti 2023, 41). Tiesnešu ētikas kodeksa 2. kanona 3. punktā tiek izcelts, ka “[t]iesnesis nodrošina, lai viņa rīcība saprātīga, informēta un no aizspriedumiem brīva vērotāja ieskatā ir saprotama” (Tiesnešu ētikas kodekss 2021), Tiesnešu ētikas komisija skaidrojusi, ka tas “uzliek par pienākumu ne tikai atturēties no rīcības, kas mazinātu sabiedrības uzticību, bet arī aktīvi veicināt sabiedrības uzticēšanos” (Par lietas objektīvas izskatīšanas ietekmēšanu 2023, 52). Tādējādi viennozīmīgi atzīstams, ka tiesu un tiesnešu darbība tieši un netieši var tikt ietekmēta gan no sabiedrības puses, gan mediju intereses rezultātā, gan arī politiski un ideoloģiski motivēti no citiem valsts varas atzariem.

Tajā pašā laikā, lai gan par pozitīvu praksi ir uzskatāma tiesu darbības apspriešana un vērtēšana ne tikai profesionāļu vidū, bet arī plašākā sabiedrības grupā, vienlaicīgi jārod samērīgums un jānodrošina ar tiesu varu saistīto pamatprincipu ievērošana, kas nereti ietekmē tiesnešus, un tieši un arī pastarpināti sabiedrības kopumu un indivīdus, kam nepieciešams garantēt tiesības uz taisnīgu tiesu.

Tāpat nereti tiek plaši apspriesta tiesas procesa efektivitāte. Tiesas procesa efektivitāte ir izvērstā un ietver procesa ātrumu un savlaicīgumu, atbilstību un kvalitāti, pieeju tiesas procesam kopumā, proti, tiesību aizsardzību, un pietiekamu resursu nodrošināšanu.

Viens no efektivitātes rādītājiem ir procesuālā ekonomija. Augstākā tiesa ir norādījusi, ka tās “mērķis ir vienkāršot un saīsināt tiesvedību. Tas cita starpā tiek panākts, samazinot formālās procedūras un darbības. [...] Vienlaikus jāņem vērā, ka procesuālās ekonomijas princips nedrīkst ierobežot personas tiesības saņemt kvalitatīvu un vispusīgu aizskarto tiesību un aizsargājamo interešu izvērtējumu tiesas spriedumā. Tāpēc iespēja

atsaukties uz procesuālās ekonomijas principa piedāvātajām iespējām ietaupīt laiku un resursus ir rūpīgi jāizvērtē [..]” (Latvijas Republikas Senāts 2020, 14). Efektivitāte un procesuālā ekonomija ir uzskatīti par pamatprincipiem dažādos ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanu saistītos procesos. Īpaši minēto principu nozīme uzsvērtā saistībā ar veiktajām reformām jeb tā dēvēto kapitālo remontu, ievērojot Eiropas Padomes Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas pasākumu novērtēšanas ekspertu komitejas jeb Moneyval ziņojumu un Latvijas gandrīz iekļūšanu tā dēvētajā “pelēkajā sarakstā”.

Īstenojot reformu, tika paplašinātas Finanšu izlūkošanas dienesta funkcijas, veikti grozījumi “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likumā” (Saeima 2008) un prasību celšanā šī likuma subjektiem, īpaši kredītiestādēm, kā arī paredzētas būtiskas izmaiņas ar tiesu varu saistītu pamatprincipu piemērošanā.

Par diskusiju avotu ir atzīstami Kriminālprocesa likuma (Saeima 2005) 59. nodaļas “Process par noziedzīgi iegūtu mantu” tiesvedības gaitas organizēšanas ietvarā piemērojamie principi, jo īpaši panti par procesa uzsākšanu, pierādījumu pārbaudi un lēmuma pārsūdzēšanas iespējām, kā arī to ietvaros esošo kolīziju ar personas pamattiesībām, tajā skaitā tiesībām uz aizstāvību un nevainīguma prezumpciju. Arī Satversmes tiesa, apturot tiesvedību apvienotajā lietā un uzdodot vairākus jautājumus, ir vērsusies Eiropas Savienības Tiesā par normām, kas regulē noziedzīgi iegūtas mantas pierādīšanas aspektus (skat. Satversmes tiesa vērsas Eiropas Savienības Tiesā 2023).

Tajā pašā laikā, piemēram, ģenerālprokurora ziņojumā par 2023. gadā paveikto un 2024. gada darbības prioritātēm joprojām tiek uzsvērtā noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas apkarošanas kvalitātes un efektivitātes nodrošināšana (Latvijas Republikas Ģenerālprokurora ziņojums 2023). Savukārt skeptiķi norāda

uz investīciju piesaistes problēmu, konta atvēršanas grūtībām, pārmērīgo tiesvedību par mantu un mantas konfiskāciju bez vēlāk sekojoša notiesājoša sprieduma skaitu un citu ar ekonomiskās transformācijas negatīvajām izpausmēm saistītu ietekmi gan uz tiesu varu, gan uz sabiedrību kopumā. Turklāt patlaban Latvijā ar Ministru prezidenta rīkojumu (Ministru prezidents 2023) izveidotā darba grupa gatavojas jau Moneyval 6. novērtēšanas kārtai, pēc kuras, saņemot novērtējumu 2025. gada nogalē, potenciāli gaidāmas izmaiņas arī Latvijas Republikas normatīvajos aktos, ņemot vērā ekspertu ieteikumus.

Kopsavilkums

Ar tiesu varu saistītu pamatprincipu, piemēram, tiesas spriešanas tiesības piekritība tikai tiesai, tiesas un tiesnešu neatkarība, tiesnešu neatceļamība, vienlīdzība tiesas priekšā, sacīkste un nevainīguma prezumpcija, ietekme uz sabiedrību saistīta ar likumu pārvaldības un tiesiskuma stiprināšanu, kā arī sabiedrības uzticību tiesu varai kā valsts varas atzaram un tiesiskuma, taisnīguma un cilvēka tiesību un brīvību garantam.

Lai gan ar tiesu varu saistīti pamatprincipi ietverti jau 1864. gada tiesu reformas laikā izveidotajos normatīvajos aktos, praksē tie tika ievēroti atbilstoši tālaika monarhistiskās politikās pārvaldes maksimām. Protams, izpratne par ar tiesu varu saistītiem pamatprincipiem neapšaubāmi ir attīstījusies, tajā pašā laikā, atsevišķos gadījumos risinot līdzīgus jautājumus, kas risināti reformas laikā, piemēram, tiesu pieejamība, tiesībaizsardzības iestāžu darbība, tiesu neatkarība, nevainīguma prezumpcija u. tml. Papildus tam patlaban nereti gan noteiktās sabiedrības grupās, gan sabiedrībā kopumā uzsverta dialoga nepieciešamība starp ar tiesu varu saistītām institūcijām, tostarp tiesībaizsardzības iestādēm, likumdevēju un iedzīvotāju kopumu. Turklāt mūsdienu viedokļu plurālismā aktualizēta ne tikai sociāli

aktīvas sabiedrības un tiesu varas un ar to saistītu pamatprincipu savstarpējā mijiedarbība un ietekme vienam uz otru, bet arī tās ietekme uz sabiedriskās kārtības un drošības stiprināšanu.

Bibliogrāfija

Augstākā Padome. Likums “Par tiesu varu”. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1/2, 14.01.1993. <https://likumi.lv/ta/id/62847>

Brikmane, Edīte. Viedokļu sadursme un bažas par tiesu varas neatkarību — Saeima noraida Osipovas kandidatūru tiesneses amatam. LVPortāls, 17.02.2022. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/337909-viedoklu-sadursme-un-bazas-par-tiesu-varas-neatkaribu-saeima-noraida-osipovas-kandidaturu-tiesneses-amatam-2022> [30.04.2024.]

Eiropas Savienības Tiesa. 2018. gada 27. februāra Eiropas Savienības tiesas spriedums lietā Nr. C-64/16 Associação Sindical dos Juízes Portugueses v. Tribunal de Contas. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=199682&doclang=LV> [24.04.2024.]

Kalniņš Voldemārs. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972.

Krievijas spiegu lietas: tiesnese Pasjuga nav ziņojusi, ka viņas tēvs un vectēvs dienējuši PSRS armijā, un nav atstātījusi sevi no lēmumu pieņemšanas. Neka personīga, 21.04.2024. Pieejams: <https://zinas.tv3.lv/latvija/neka-personiga/valentins-frolovs-kuram-piespriesti-cetri-gadi-cietuma-par-spiegosanu-krievijas-laba-aizbedzis-no-latvijas/> [30.04.2024.]

Ķeisara Aleksandra II. Teesu Ustawī. Jelgawâ: H. Allunans, 1894.

Latvijas Republikas Ģenerālprokurora ziņojums. Par 2023. gadā paveikto un 2024. gada darbības prioritātēm. Rīga: Latvijas Republikas prokuratūra, 2023. Pieejams: https://prokuratura.lv/media/gallery/Generālprokurora_zinojums_2023.pdf

Latvijas Republikas Satversmes tiesa. Spriedums Latvijas Republikas vārdā. Rīgā 2007. gada 18. oktobrī lietā Nr. 2007-03-01. “Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturtās daļas vārdu “bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 83. pantam, 91. pantam un 101. panta pirmajai daļai”. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2007-03-01_Spriedums.pdf [24.04.2024.]

Latvijas Republikas Satversmes tiesa. 2010. gada 25. novembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-06-01. “Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam”. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-06-01_Spriedums.pdf

Latvijas Republikas Senāts. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2019. gada 31. janvāra spriedums Lieta Nr. A420322015, SKA-148/2019

Latvijas Republikas Senāts. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2020. gada 30. septembra spriedums. Lieta Nr. A420507813, SKA-86/2020

Lazdiņš, Jānis. Krievijas impērijas 1864. gada tiesu reforma un tās nozīme Baltijas guberņās un vēlāk Latvijā. Grām.: Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014a.

Lazdiņš, Jānis. Tiesu vara. Grām.: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana — neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015. ISBN 9789934508295.

Lazdiņš, Jānis. Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem. Grām.: Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. LU 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. 2014. gada 10.–11. novembris, 633.–652. lpp. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014b. ISBN 9789984458922. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Jur-konf-5_2014_Jur-Culture-Chall.pdf

Ministru prezidents. 2023. gada 31. jūlija Ministru prezidenta rīkojums Nr. 2023/1.2.1-200 “Par darba grupu”. Latvijas Vēstnesis, 147, 02.08.2023. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/344129> [24.04.2024.]

Par lietas objektīvas izskatīšanas ietekmēšanu. (20.03.2020.). Grām.: Tiesnešu ētikas komisijas atziņu krājums: skaidrojumi un atzinumi. 2017–2023., 51.–54. lpp. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023. Pieejams: https://www.tiesas.lv/Media/Default/Page/e-gramata_TEKA_krajums_2023.pdf [24.04.2024.]

Par tiesas objektivitāti, neatkarību un godīgumu saistībā ar nolēmumu pieņemšanas un pasludināšanas kārtību. (31.08.2018.). Grām.: Tiesnešu ētikas komisijas atziņu krājums: skaidrojumi un atzinumi. 2017–2023., 40.–43. lpp. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023. Pieejams: https://www.tiesas.lv/Media/Default/Page/e-gramata_TEKA_krajums_2023.pdf [24.04.2024.]

Par tiesneša komunikāciju sociālajos tīklos. (14.05.2021.). Grām.: Tiesnešu ētikas komisijas atziņu krājums: skaidrojumi un atzinumi. 2017–2023., 183.–186. lpp. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023. Pieejams: https://www.tiesas.lv/Media/Default/Page/e-gramata_TEKA_krajums_2023.pdf [24.04.2024.]

Pleps, Jānis, Edgars Pastars un Ilze Plakane. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021.

Saeima. Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998. <https://likumi.lv/ta/id/88966> [24.04.2024.]

Saeima. Kriminālprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 74, 11.05.2005. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820> [24.04.2024.]

Saeima. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums. Latvijas Vēstnesis, 116, 30.07.2008. <https://likumi.lv/ta/id/178987> [24.04.2024.]

Satversmes sapulce. Latvijas Republikas Satversme. 15.02.1922. Latvijas Vēstnesis, 43, 01.07.1993. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980> [24.04.2024.]

Satversmes tiesa vērsas Eiropas Savienības Tiesā lietā par normām, kas regulē noziedzīgi iegūtas mantas pierādīšanu, un aptur tiesvedību. Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 15.03.2023. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/satversmes-tiesa-versas-eiropas-savienibas-tiesa-lieta-par-normam-kas-regule-noziedzigi-iegutas-mantas-pieradisanu-un-aptur-tiesvedibu/>

Tēma: Lemberga krimināllietas. TvNet, 2021. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/term/557731/lemburga-kriminallietas> [24.04.2024.]

Tiesnesis Jūrmalis atvaļinājuma laikā piepelnījies kažokzvēru ādu pārstrādes rūpnīcā Dānijā, ziņo laikraksts. Delfi, 12.12.2023. Pieejams: <https://www.delfi.lv/193/politics/56185098/tiesnesis-jurmalis-atvalinajuma-laika-piepelnijies-kazokzveru-adu-parstrades-rupnica-danija-zino-laikraksts> [30.04.2024.]

Tiesnesis Jūrmalis sevi neatstata. Pieejams: <https://lasi.lv/latvija-pasaule/sabiedriba/tiesnesis-jurmalis-sevi-neatstata.8823> [30.04.2024.]

Tiesnešu ētikas kodekss. Latvijas tiesas, 02.02.2021. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/normativie-akti-3> [29.04.2024.]

Valentīns Frolovs, kuram piespriesti četri gadi cietumā par spiegošanu Krievijas labā, aizbēdzis no Latvijas. Nēkā personīga, 17.03.2024. Pieejams: <https://zinatv3.lv/latvija/neka-personiga/valentins-frolovs-kuram-piespriesti-cetri-gadi-cietuma-par-spiegosanu-krievijas-laba-aizbedzis-no-latvijas/> [30.04.2024.]

Zolitūdes traģēdijas krimināllietā gatavs apgabaltiesas pilnais spriedums. *Panorāma*, 12.06.2023. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/12.07.2023-zolitudes-tragedijas-kriminallieta-gatavs-apgabaltiesas-pilnais-spriedums.a516287/> [30.04.2024.]

Ахмедов Ч. Н. Судебный следователь в правоохранительной системе России: становление, развитие и законодательное оформление его деятельности. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России, № 3(63), 2014.

Давыдов, Николай Васильевич. Уголовный суд в России. Москва: Грань, 1918.

Законы о судопроизводстве и судоустройстве Женевского Кантона. Материалы по судебной реформе в россии 1864 года. [т. 38]. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/343176> [03.04.2024.]

Законодательство первой половины века. Том 5. Ред. Е. И. Индрова. [В. v.]: Юридическая литература, 1987.

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. 12 декабря 1825-28 февраля 1881 гг. Санктпетербург: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1864.

Проект Бельгийского судоустройства, составленный в мае 1862 года Материалы. [т. 39]. Санктпетербург: издание Государственной Канцелярии, 1864. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/343149> [03.04.2024.]

Объяснительная записка къ проекту Устава уголовного судопроизводсива. Материалы. [т. 52]. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/343187> [03.04.2024.], с. 14, 19., 63., 156., 358., 435.

Щегловитовъ, Иван Григорьевич. Вліяніе иностранныхъ законодательствъ на составленіе Судебныхъ Уставовъ 20 ноября 1864 года. Петроград: И. Д. Сытина, 1915.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)" (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Sociāli telpiskie aspekti sabiedrības saliedētības izpētē

Līga Feldmane

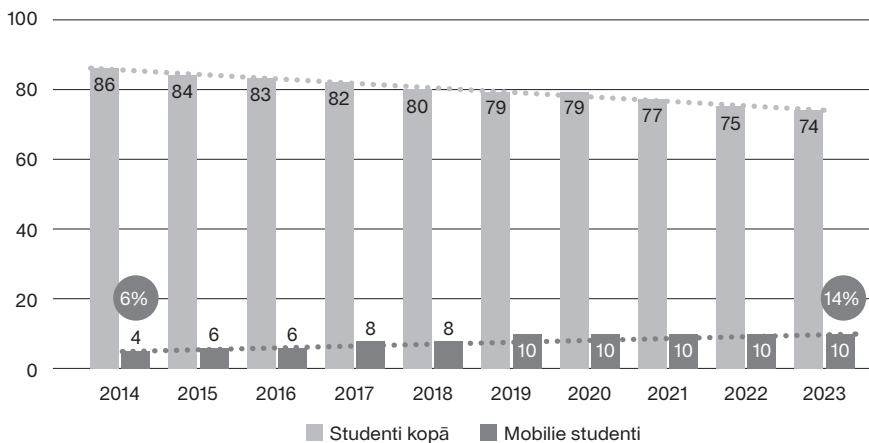
Pētījuma mērķis ir iepazīstināt ar plānotajām aktivitātēm VPP projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)”, kas atainos divas sociāli ģeogrāfiskas perspektīvas — jaunienācēju integrāciju laukos un vietējās sabiedrības attieksmi pret ārvalstu studentiem Latvijā. Līdzšinējie pētījumi liecina, ka jaunienācēji laukos, kam ir būtiska nozīme teritorijas attīstībā, pārceļšanās procesā nereti sastopas ar dažādiem izaicinājumiem, piemēram, vietējās kopienas kritisku attieksmi pret tiem. Tāpēc pētījuma satvarā paredzēts pievērsties šai problemātikai. Papildus tam aizvien biežāk publiskajā telpā tiek runāts par darbaspēka trūkumu un nepieciešamību piesaistīt darbaspēku no ārvalstīm, kā arī veicināt ārvalstu studentu integrāciju darba tirgū. Pētījumā, izmantojot iedzīvotāju aptauju, ir paredzēts noskaidrot vietējās sabiedrības attieksmi pret ārvalstu studentiem un gatavību integrēt tos vietējā sabiedrībā.

Ģeogrāfisko pētījumu intereses lokā parasti ir telpa jeb ģeogrāfiska vieta, taču tai nozīmi un raksturu piešķir sabiedrība, kas tajā dzīvo. Šī mijiedarbība starp telpu un sabiedrību veido sarežģītu sociāli telpisko sistēmu, kas ir pastāvīgā pārmaiņu procesā. Mūsdienu globalizētajā pasaulē sabiedrība kļūst arvien daudzveidīgāka, ietverot indivīdus no dažādām kultūrām, etniskajām un sociālajām grupām. Šī daudzveidība rada gan izaicinājumus, gan iespējas, un viens no būtiskākajiem jautājumiem ir, vai/kā ir iespējama sabiedrības saliedētība? Ar sabiedrības saliedētību saprot to, cik lielā mērā indivīdi jūtas

piederīgi kopīgai sabiedrībai un cik lielā mērā viņi uzticas cits citam un savstarpēji sadarbojas. Pētījuma satvarā ir aplūkoti divi patlaban aktuāli sociāli telpiskie sabiedrības saliedētības aspekti: vietējās sabiedrības attieksme pret ārvalstu studentiem Latvijā un jaunienācēju integrācija laukos. Abi pētījuma virzieni atspoguļo dažādas sabiedrības saliedētības prizmas, vienlaikus tie aplūko, cik vienkārši vai sarežģīti vietējā sabiedrībā ir iekļauties jaunienācējiem, un kā dažādas sociālās grupas mijiedarbojas telpiskā kontekstā. Šī raksta pamatmērķis ir pamatot izvēlēto pētījuma virzienu aktualitāti un sniegt ieskatu plānotajās aktivitātēs VPP projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)”.

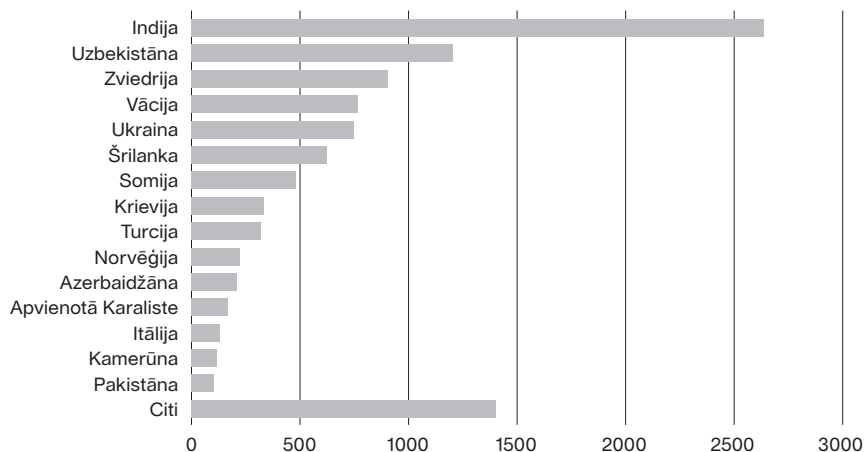
Ārvalstu studenti un vietējās sabiedrības attieksme pret tiem

Globalizācijas ietekmē pēdējās desmitgadēs Latvijā ir vērojama būtiska studentu migrācija, kas ne tikai veicinājusi Latvijas studentu došanos uz ārvalstīm augstākās izglītības iegūšanas nolūkā, bet arī radījusi Latvijas augstākās izglītības iestādēm iespēju konkurēt starptautiskā mērogā, piesaistot aizvien vairāk ārvalstu studentu. Kā liecina Centrālās statistikas pārvaldes dati (1. attēls), pēdējo desmit gadu laikā pakāpeniski samazinās kopējais augstskolās studējošo studentu skaits, kas galvenokārt skaidrojams ar kopējām tendencēm valsts demogrāfijā — negatīvu dabisko pieaugumu un zemiem dzimstības rādītājiem (Centrālā statistikas pārvalde 2024). Vienlaikus Latvija ir kļuvusi par pievilcīgu galamērķi ārvalstu jauniešiem, kuri vēlas iegūt augstāko izglītību Eiropas Savienībā, līdz ar to desmit gadu laikā šādu studentu skaits ir ne tikai dubultojies, bet sasniedzis jau 14 % no visiem valstī studējošiem.

1. attēls. Kopējais studentu un ārvalstu studentu skaits Latvijas augstskolās, tūkstošos*
Avots: autores veidots, pamatojoties uz Centrālās statistikas pārvaldes datiem (2024).

Ārvalstu studentu iekļaušanās vietējā sabiedrībā norisinās ne bez dažādiem izaicinājumiem. No vienas puses, ārvalstu studenti var veicināt kultūru apmaiņu un izpratni, kā arī dot ieguldījumu Latvijas ekonomikā. Arvien vairāk arī publiskā telpā tiek runāts par iebraukušo jauniešu pašlaik vēl neizmanto to potenciālu, jo no tautsaimniecības attīstības skatpunkta būtu racionāli piesaistīt šo sabiedrības daļu kā augstāko izglītību ieguvušos un pilnīgi vai daļēji iekļaut vietējā darba tirgū, kurā aizvien vairāk uzņēmēju saskaras ar darbaspēka trūkumu. Tiek arī uzsvērts, ka valsts līmenī nav skaidras politikas, kā šo potenciālu izmantot (Helmane 2023). No otras puses, ārvalstu studentu pieplūdums var radīt spriedzi un konfliktus vietējā sabiedrībā — iedzīvotāji var baidīties no kultūras atšķirībām vai uzskatīt, ka ārvalstu studenti atņem resursus vietējiem iedzīvotājiem, un šo bažu rezultātā var izveidoties naidīga attieksme un diskriminācija pret ārvalstu studentiem. Pamatu šīm bažām rada arī tas, ka Latviju kā savu izglītības iegūšanas galamērķa valsti izvēlas ne tikai Eiropas Savienības un Eiropas Ekonomikas zonas valstu jaunieši, bet arī Āzijas valstu, t. sk. Indijas, Uzbekistānas, Šrilankas, valstspiederīgie (2. attēls), ar kuriem ir vērojamas būtiskas kultūras atšķirības.

2. attēls. Ārvalstu studentu ģeogrāfija Latvijas augstskolās 2023. gadā.

Avots: autores veidots, pamatojoties uz Centrālās statistikas pārvaldes datiem (2024).

Pētījumi par studentiem kā atsevišķu sociālo grupu un viņu mijiedarbību ar apkārtējo sabiedrību un telpu pēdējos gados radījuši interesi dažādu jomu pētniekiem. Gandrīz divas desmitgades pārmaiņas, ko pilsētvidē raisa jauniešu ierašanās iegūt augstāko izglītību, ģeogrāfi saista ar studentifikācijas jēdzienu, ko pirmoreiz lietoja Darens Smits 2002. gadā, aprakstot sociāli telpiskos procesus un pieaugošo studentu koncentrēšanos universitātes pilsētā Lidsā (*Leeds*), Lielbritānijā (Smith 2002). Šis pētījuma virziens ir aizvien vairāk piesaistījis arī citu valstu pētniekus (piemēram, Murzyn-Kupisz, Szmytkowska 2015, Fabula et al. 2017, Revington 2018). Arī Latvijā pēdējos gados veikti vairāki pētījumi par ārvalstu studentiem, piemēram, pētot, kādēļ šo valsti par savu izglītības galamērķi izvēlas ārvalstu jaunieši (ApsiteBerina et al. 2023a). Rezultāti rāda, ka primārais iemesls ir kvalitatīvu studiju pieejamība angļu valodā un to salīdzinoši zemās izmaksas, kam seko iespēja iegūt vēlamu izglītību, ko nebija iespējams īstenot savā valstī, kā arī iespēja saņemt Eiropā atzītu augstākās izglītības diplomu (ApsiteBerina et al. 2023a). Ir pētītas arī ārvalstu studentu izjūtas par studiju laiku Latvijā un turpmākiem nodomiem (ApsiteBerina et al. 2023b), kas liecina, ka

kopumā šajā valstī ārvalstu jaunieši ir apmierināti ar studijām, vienlaikus lielākā daļa plāno pēc studiju beigām nepalikāt šajā valstī un atgriezties dzimtenē vai pārcelties uz citu valsti.

Lai motivētu ārvalstu jauniešus sniegt ieguldījumu ekonomikā, būtiska ir to spēja iekļauties vietējā sabiedrībā, un šajā procesā nozīmīga ir arī vietējās sabiedrības gatavība pieņemt un integrēt ārvalstu studentus darba tirgū. Līdzšinējie pētījumi Latvijā galvenokārt ir par sabiedrības attieksmi pret imigrantiem kopumā (Kaprāns, Saulītis, Mieriņa 2021). Tomēr līdz šim nav pētīta vietējās sabiedrības attieksme pret studentiem kā atsevišķu sociālo grupu, kas ir atšķirīga no pārējiem imigrantiem.

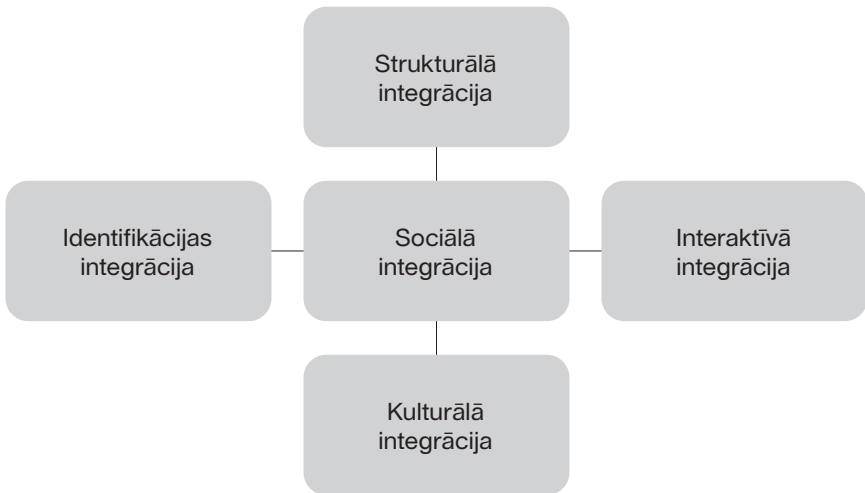
Plānotajā pētījumā ir paredzēts veikt kvantitatīvo iedzīvotāju aptauju, noskaidrojot sabiedrības attieksmi par ārvalstu studentiem, kā arī to, vai sabiedrības ieskatā būtu nepieciešamas īpašas iniciatīvas ārvalstu studentu noturēšanai Latvijā pēc studiju beigšanas. Līdz ar to plānotais pētījums sniegs ieguldījumu, izgaismojot jaunu aspektu šajā pētniecības jomā, kas tādējādi palīdzētu identificēt potenciālos konfliktus un izstrādāt stratēģijas to risināšanai un veicinātu pozitīvu mijiedarbību starp vietējiem iedzīvotājiem un ārvalstu studentiem, stiprinot sabiedrības saliedētību.

Jaunienācēju integrācija laukos

Sabalansētas reģionālās attīstības nodrošināšanai būtiska loma ir lauku teritorijām, kur negatīvu demogrāfisko tendenču rezultātā aizvien vairāk var runāt par to iztukšošanos (Dahs et al. 2023; Krisjane et al. 2023). Lai nodrošinātu lauku attīstību, īpaši svarīga ir jaunu iedzīvotāju piesaiste. Pēdējos gados dažādu iemeslu, arī attālinātā darba iespējamības, rezultātā ir pieaugusi lauku pievilcība pilsētu iedzīvotāju vidū. Jaunienācēji laukos ir sociāli un ekonomiski aktīva iedzīvotāju grupa, kas sniedz pozitīvu devumu lauku teritoriju kultūrtelpas saglabāšanā un ekonomiskās

aktivitātes nodrošināšanā, uzlabojot arī ilgstoši dzīvojošo lauku iedzīvotāju dzīves apstākļu, tāpēc ikviens jaunienācējs laukos ir uzskatāms pa būtisku vērtību.

Pārceļoties uz dzīvi laukos, jaunienācēji cenšas iekļauties esošajā sociālajā sistēmā jeb sociāli integrējas. Sociālās integrācijas procesā, kā norāda Bosvicks un Hīkmans (2006), var izdalīt vairākas integrācijas dimensijas: 1) strukturālā integrācija — iekļaušanās sabiedrības institūciju sistēmā, piemēram, darba tirgū, mājokļu tirgū, izglītības sistēmā; 2) kulturālā integrācija — nepieciešamība apgūt kompetences un zināšanas par vietējo kultūru; 3) identifikācijas integrācija — piederības sajūtas veidošanās vietējai sabiedrības grupai un 4) interaktīvā integrācija — pieņemšana un iekļaušanās sabiedrības sociālajos sakaros un attiecībās (3. attēls). Tomēr ne vienmēr jaunienācēju integrācijas process ir sekmīgs visās iepriekšminētajās dimensijās. Sabiedrības saliedētības kontekstā ir būtiski aplūkot interaktīvo integrācijas dimensiju, kas ir mazāk saistīta ar ikdienas praktisko pielāgošanos jaunajai dzīves telpai un videi un vairāk ietver spēju iekļauties vietējā sabiedrībā un tikt tajā pieņemtiem.

3. attēls. Sociālās integrācijas dimensijas. Avots: Bosswick, Heckmann 2006.

Līdz ar to pētījumā ir paredzēts pievērst īpašu uzmanību jaunienācēju un ilgstoši laukos dzīvojošo iedzīvotāju savstarpējo attiecību izpētei, lai noskaidrotu, cik viegli vai sarežģīti jaunienācējiem ir iekļauties jaunajā sociālajā vidē laukos, ar kādām problēmām un izaicinājumiem tie saskaras. Šāds pētījums par jaunienācēju integrāciju laukos var sniegt vērtīgu informāciju par to, kā veicināt sekmīgu integrāciju un sabiedrības savstarpējo saliedētību laukos, kas kopumā būtu priekšnoteikums jaunu iedzīvotāju piesaistei šajās teritorijās.

Bibliogrāfija

Apsīte-Beriņa, Elina, Liga Daniela Robate, Maris Berzins, and Zaiga Krisjane. *Experiences of International Students in Latvia: The Case of India and Germany*. Online. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, vol. 14 (2023a), no. 1, pp. 99–111. ISSN 2255-7547. Pieejams: <https://doi.org/10.2478/dcse-2023-0009> [22.04.2024.]

Apsīte-Beriņa, Elina, Liga Daniela Robate, Maris Berzins, Girts Burgmanis, and Zaiga Krisjane. *International student mobility to non-traditional destination countries: evidence from a host country*. Online. *Hungarian Geographical Bulletin*, vol. 72 (2023b), no. 2, pp. 133–146. ISSN 2064-5147. Pieejams: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.72.2.3> [22.04.2024.]

Bosswick, Wolfgang, and Friedrich Heckmann. *Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2006. Pieejams: <https://www.eurofound.europa.eu/system/files/2016-06/ef0622en.pdf> [22.04.2024.]

Centrālā statistikas pārvalde. 2023./2024. akadēmiskajā gadā mazākais studējošo skaits pēdējos 20 gados. Oficiālās statistikas portāls, 13.02.2024. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/augstaka-izglitiba/preses-relizes/20762-aktualais> [22.04.2024.]

Dahs, Aleksandrs, Atis Berzins, and Juris Krumins. *Challenges of Depopulation in Latvia's Rural Areas*. In: *22nd International Scientific Conference. "Economic Science for Rural Development 2021"*, pp. 535–545. Latvia University of Life Sciences and Technologies. Faculty of Economics and Social Development, 2021. Pieejams: <https://doi.org/10.22616/esrd.2021.55.055> [22.04.2024.]

Fabula, Szabolcs, Lajos Boros, Zoltán Kovács, Dániel Horváth, and Viktor Pál. Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin*, vol. 66 (July 2017), no. 2, pp. 157–173. ISSN 2064-5147. Pieejams: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.66.2.5> [22.04.2024.]

Helmane, Inese. Nav datu par to, kur pēc mācību beigām paliek ārvalstu studenti. *LV Portāls*, 18.02.2023. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/358465-nav-datu-par-to-kur-pec-macibu-beigam-paliek-arvalstu-studenti-2023> [22.04.2024.]

Kaprāns, Mārtiņš, Andris Saulītis, Inta Mieriņa. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrāciju un imigrantiem. Ziņojums par aptaujas eksperimenta rezultātiem. Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts, 2021. Pieejams: https://fsilu.vip.lv/media/filer_public/54/26/54267a36-735d-4b5a-9ac6-bbbc11lef413/2021_imigracija_zinojums.pdf [22.04.2024.]

Krisjane, Zaiga, Maris Berzins, Janis Krumins, Elina ApsiteBerina, and Sindija Balode. Uneven geographies of population dynamics and ageing in Latvia. *Regional Science Policy & Practice*, 2023, pp. 893–908. ISSN 1757-7802. Pieejams: <https://doi.org/10.1111/rsp3.12648> [22.04.2024.]

Murzyn-Kupisz, Monika, and Magdalena Szmytkowska. Studentification in the postsocialist context: The case of Cracow and the Tri-City (Gdansk, Gdynia and Sopot). *Geografie*, vol. 120 (2015), no. 2, pp. 188–209. ISSN 2571-421X. Pieejams: <https://doi.org/10.37040/geografie2015120020188> [22.04.2024.]

Revington, Nick. Pathways and Processes: Reviewing the Role of Young Adults in Urban Structure. Online. *The Professional Geographer*, vol. 70 (March 2017), no. 1, pp. 1–10. ISSN 1467-9272. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/00330124.2017.1288574> [22.04.2024.]

Smith, Darren. Patterns and processes of studentification in Leeds. *The Regional Review*, vol. 12, no. 1., (April 2022), pp. 6–7.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Politiski un sabiedriski nozīmīgu jēdzienu noteiktības un ietekmes attiecība

Elvīra Šimfa

Ir vārdi, kurus aptuveni pēdējās divās desmitgadēs, līdz ar aizvien intensīvāku iekļaušanos Eiropas Savienībā, Eiropā un tajā, ko mēdz dēvēt par Rietumu pasauli kulturālā un politiskā nozīmē, mēs Latvijā dzirdam arvien biežāk, un tie izskan skaļāk un skaļāk. Daži no tiem iekļaujas mūsu valodā organiski vai pat nāk no tās, piemēram, saliedētība (vai sašķeltība kā saliedētības pretpols) un kritiskā domāšana. Bet daži ir svešvārdi, piemēram, dezinformācija. Šiem vārdiem ir būtiska nozīme visos valstiski svarīgos normatīvajos, deskriptīvajos un stratēģiskajos dokumentos, ap tiem riņķo mediju stāstījumi. Par savu pienākumu piesaukt tos publiskās vai pat privātās sarunās uzskata visi apzinīgi, labi izglītoti un situēti cilvēki, kuri parasti, tādā vai citādā veidā, saņem atalgojumu no valsts budžeta un attiecīgi strādā valsts vai valsts finansētā iestādē, vai arī kādā privāti, bet ne vietēji finansētā demokrātijas veicināšanas domnīcā, nevalstiskā organizācijā un tamlīdzīgās vietās. Citiem vārdiem, tie ir cilvēki, kuri parasti visās socioloģiskajās atbildēs sniedz pareizās, “neproblemātiskās” atbildes. Citu sabiedrības grupu pārstāvji, tie, kuri nestrādā valsts iestādēs, kuri biežāk ir mazāk labi situēti (bet ne vienmēr), kuriem ir zemāka izglītība, kuri, atkal izmantojot socioloģisko datu interpretācijas valodu, “ģimenē nerunā latviešu valodā” (lai arī tas šeit nav izšķiroši); visi šie “problemātiskie” personāži pārsvarā neizmanto attiecīgos vārdus, bet, ja tomēr, tad nievājoši, dēvējot tos par jaunmodīgām

muļķībām un ideoloģijas izpausmēm. Interesanti, ka šos vārdus definēt vai vismaz vairāk vai mazāk precīzi un necirkulāri paskaidrot nespēj ne vieni, ne otri.¹ Interesantāk ir tas, ka šo jēdzienu nozīmes pieaugums un pieminēšanas biežums, šķiet, ir saistāms ar sarūkošu spēju tos paskaidrot. Citiem vārdiem, jo svarīgāki un biežāk lietototi vai dzirdēti (no publiskoto viedokļu paudējiem) šie vārdi ir, jo neskaidrāki jeb mazāk saprotami tie kļūst.

Šeit īsa piezīme par jēdzienu “publiskotais viedoklis”. Latviešu valodā jēdzieniskais nošķīrums starp publisko un publiskoto viedokli nav pieteikts, lai gan pati problēma, uz ko šis nošķīrums attiecas, ir labi zināma. Šī problēma ir šāda — viedoklis, kuru publiskajā telpā pauž dažādi funkcionāri, eksperti, profesionāli runātāji, žurnālisti un politiķi, var vairākos vai dažos jautājumos pat pilnīgi atšķirties no iedzīvotāju viedokļa. Par problēmu šis apstāklis kļūst tāpēc, ka pirmie izsakās otro vārdā, proti, publiskotais viedoklis tiek uzdots par publisko viedokli. Piemēram, Vācijā par šo problēmu runā jau sen, to nerada, bet pavairo jaunās saziņas tehnoloģijas. Jau 1989. gadā vācu komunikācijas zinātnieks Vinfrīds Šulcs (*Schulz*) rakstā “Masu mediji un realitāte. “Ptolemaiskais” un “Koperniskais”

¹ Politiski un sociāli nozīmīgo jēdzienu neskaidrība, vaļīgums un mainība ir labi pazīstama un jau visai sen identificēta problēma. Piemēram, 2007. g. darbā “Politiskie atslēgvārdi” amerikāņu politikas teorētiķis Endrjū Levins (*Levine*) raksta: “Lielākā daļa politisko atslēgvārdu ir neskaidri un neviennozīmīgi. Daudzi arī tiek apstrīdēti, daļēji tāpēc, ka to lietojums pats par sevi ir politisks. Tādēļ visi dažreiz un dažī no mums vienmēr izmanto šos vārdu mulsinošos un maldinošos veidos. Problēmu saasina tas, ka valdības bieži izmanto tos negodīgi un liekulīgi. [...] Paredzamais rezultāts ir politiskās dzīves degradācija, sekas tam ir labākajā gadījumā nevarība, sliktākajā — izmisums. Tāpēc vienmēr jāmēģina paskaidrot un definēt vārdus, kuri veido mūsu politisko kultūru.” (*Levine* 2007, 1.)

Politiski un sociāli svarīgo vārdu nenoteiktais raksturs saistās arī ar to, ka šie ir vārdi, ar kuru palīdzību pauž tā dēvētos politiskos mītus — attiecībā pret kādu politisko kopienu fundamentālu pieņēmumu un uzskatu kopumu. Amerikāņu politikas teorētiķis Harolds Lasvels (*Lasswell*) norāda, ka “jēdziens “mits” nav nepieciešami jāinterpretē tā, ka šiem simboliem tiek piedēvēts fikcionāls, nepatiess vai iracionāls raksturs, lai gan to bieži patiešām var piedēvēt.” (*Lasswell et al.* 1949, p. 9–10.)

skatījums” Socioloģijas un Sociālpsiholoģijas Ķelnes laikrakstā norāda, “ka masu mediji var radīt savu realitāti, kurai ir ļoti maz kopīga vai pat nav nekā kopīga ar objektīvo realitāti, iespējams, vislabāk var ilustrēt ar to [fenomenu], kā tiek uzbūvētas un atkal sagrautas prominentas personības. [Amerikāņu vēsturnieks Daniels] Borstins (Boorstin) šajā sakarā runā par “cilvēciskiem pseidonotikumiem”, [...] kurus fabricē atbilstoši masu mediju nepieciešamībai” (Schulz 1989, 136).

Bet vēl nesen tapušā visnotaļ sensacionalā darbā “Ceturtā vara. Kā veido vairākuma viedokli pat tad, ja tas tāds nav” vācu filozofs Rihards Dāvids Prehts un sociālpsihologs Haralds Velcers (Welzer) norāda, ka “mediju ietekme uz politiku pēdējos trīsdesmit gadus pakāpeniski, bet pēdējā laikā pat ļoti lielā mērā ir pieaugusi”, savukārt tas rada “dramatisku pilsoņu uzticēšanās publiskotajam viedoklim kritumu”; “jo ietekmīgāki kļuva un kļūst vadošie mediji, jo piesardzīgāki kļūst to lietotāji”. “Politikas un mediju zinātnieki jau sen diagnosticē nelāgo tendenci, ka demokrātija, kādu mēs to pazinām, kļūst par “mediokrātiju”.” (Precht, Welzer 2022, 9)

Ideju par mediju radītajām prominencēm var viegli pārnest uz jēdzieniem. Mediji, protams, konstruē un dekonstruē jēdzienus, radot iespaidu, ka tie ir visiem svarīgi, visu lietoti un galvenais — visiem saprotami. Tomēr saskaņā ar manu pieņēmumu šie jēdzieni nav saprotami ne tiem, kuri tos lieto, ne tiem, uz kuriem tos attiecina; un jo vairāk un biežāk lieto, jo stingrāk pieprasa, lai cīnās ar dezinformāciju vai vairo saliedētību un veicina kritisko domāšanu, kā rezultātā mazāk saprot, kas tas ir. Balstoties šajā pieņēmumā, var izvirzīt tēzi, ka attiecīgo jēdzienu nozīmes un varas pieaugums nevis nejauši sakrīt ar to neskaidrību, bet gan ir tieši atkarīgs no to neskaidrības. Citādi sakot, jo neskaidrāks un grūtāk definējams jēdziens ir, jo varenāks un nozīmīgāks tas ir. Vai, pārformulējot, ja kādu jēdzienu vēlas aktualizēt, tam jākļūst neskaidram. Šeit jāpiebilst, ka, iespējams, šī tēze ir par jebkā cita, ne tikai jēdzienu, varas vairošanu, proti, ļoti iespējams,

ka neskaidrība un tās raisītā nestabilitāte un mainīgums vairo politisko varu.¹

Šo īpatnējo apstākli, ja tam piekrīt (empīriski pierādīt to nav iespējams), var skaidrot dažādi. Pirmais un, iespējams, labākais skaidrojums ir — jo neskaidrāks kāds jēdziens ir, jo vairāk katrs tajā var iekļaut sev vēlamo saturu un, šo jēdzienu izmantojot, tādējādi vairojot tā spēku. Tomēr tas ir neprecīzs skaidrojums. Ja runājam par jēdzienu politisko spēku, tad svarīgāk ir paturēt šos jēdzienus atvērtus, nevis ar dažādām, bet tieši pretējām nozīmēm. Nepieciešamībai saglabāt jēdziena (un līdz ar to naratīva) varu ar tā iekšējās pretrunas palīdzību ir tiešs sakars ar politiskā raksturu jeb to, kāda politika ir. Karls Šmits (*Schmitt*) darbā “Politiskā jēdziens” raksta, ka “skaidru politiskā definīciju var sastapt reti. Lielākoties šo vārdu izmanto negatīvi kā pretstatu dažādiem citiem jēdzieniem, antitēzēs tādās kā politika un ekonomika, politika un morāle, politika un tiesības [..]” (*Schmitt* 1932, 11). “Politiskā jēdziena noteiksme var izdoties, tikai atklājot un nosakot specifiski politiskas kategorijas. Specifiski politiskais nošķīrums, uz kuru atvedināma politiska rīcība un motīvi, ir nošķīrums starp draugu un ienaidnieku”, kas darbojas kā nošķīrums starp labu un ļaunu morālē, skaistu un neglītu estētikā u.c. “Nošķīrums starp draugu un ienaidnieku attiecas uz pārāko apvienības vai šķīruma, asociācijas vai disociācijas pakāpi. [..] [Šis nošķīrums] var [..] pastāvēt neatkarīgi no pārējiem morālajiem, estētiskajiem un ekonomiskajiem nošķīrumiem. Politiskajam ienaidniekam nav jābūt morāli ļaunam, estētiski neglītam, viņam nav jābūt ekonomiskajam konkurentam [..]. Viņš ir cits, svešais, un ar to pietiek, ka viņš īpaši intensīvā veidā eksistenciāli ir kaut kas cits un svešs [..]” (*Schmitt* 1932, 14–15). Proti, ja politisko

¹ Šķiet, ka Hanna Ārente runā par šo pašu attiecību starp neierobežotu jeb totālu varu un neskaidrību, nestabilitāti. Totālu varu iespējams īstenot tikai konstantas kustības un izmaiņu apstākļos. Stabilitāte un skaidrība ierobežo varu. Ārente norāda, ka totalitārajām kustībām piemīt “mūžīgās kustības mānija”, jo šīs kustības var palikt pie varas “tik ilgi, kamēr tās turpina kustēties un kustināt visu sev apkārt” (*Arendt* 1973, S. 306.)

nosaka šī binārā opozīcija “draugs–ienaidnieks”, tad politiska vara koncentrējas kādas sabiedriskas grupas rokās, kas konstituējas caur šo opozīciju, pretējība kaut kam ir būtisks tās elements. Un politisko varu var pieaudzēt, formulējot politiskos jēdzienus un naratīvus ne tikai tā, lai tiem piekristu draugi, bet lai tos uzreiz nenoraidītu arī ienaidnieki.

Lai gan Šmits uzsver, ka politiskais ienaidnieks nav nepieciešami jāuztver par ļaundari, neglīteni un konkurentu, tomēr “cilvēkam ir grūti ienaidnieku neuzskatīt par noziedznieku” (Schmitt 1932, 5). Šis ir ne tikai psiholoģisks novērojums, bet arī novērojums par politisko izdevīgumu. Ir skaidrs, ka, sapludinot kategorijas “draugs” un “ienaidnieks” ar “labs” un “ļauns”, mobilizēt un saliedēt draugus un cīnīties pret ienaidniekiem ir ievērojami vieglāk un iedarbīgāk. Šis apsvērums neizslēdz, ka politiska draudzība var veidoties arī uz labā aizstāvības pamata, tomēr tas nebūt nenozīmē, ka visa draudzība ir labo draudzība un visi ienaidnieki ir ļauni ienaidnieki. Drīzāk ir gluži otrādi, un tas ir tāpēc, ka morāle un politika Šmita skatījumā ir savstarpēji izslēdzošas kategorijas. Politikā ir jānošķir draugi un ienaidnieki, morālē tas nav iespējams; rīcības izvērtēšana atkarībā no tā, vai to paveic mūsu draugi vai ienaidnieki, ir fenomens, kas pazīstams ar nosaukumu — dubultmorāle, tāpat kaut kas gluži nemorāls.

Imanuels Kants, filozofs, kurš paveica visvairāk, lai izgaismotu pretrunu starp izdevīgumu un labumu, savtīgām interesēm un morāli, saprot, ka politikā šie divi elementi — labais un izdevīgais — rada īpašu problēmu. Darbā “Mūžīgu mieru” Kants raksta: “Politika saka: “Esiet izmanīgi kā čūskas,” – morāle (kā ierobežojošs nosacījums) piemetina: “Un bez viltus kā baloži”, ja tas nevar pastāvēt vienā prasībā, tad patiešām starp politiku un morāli pastāv strīds, taču, ja tas noteikti jāapvieno, tad jēdziens par pretējību ir absurds un jautājums kā šis strīds būtu nokārtojams, nemaz nerodas kā uzdevums” (Kants 2005, 123). Par spīti tam, ka pirmajā tuvinājumā Kants šeit norāda, ka abas prasības (gan politikas, gan morāles) var apvienot, ir jāpievērš

uzmanība tam, ka tās var apvienot, tikai dodot priekšroku morāles prasībai, t. i., morāle darbojas kā politikas nosacījums. Tas nenozīmē, ka, rīkojoties morāli, valstsvīri rīkosies arī sev neizdevīgā veidā, bet tas nozīmē, ka viņi nevadīsies pēc izdevīguma, un apstākļi var sakrist tā, ka viņi ļoti bieži nerīkosies pēc izdevīguma principa, kas taču ir pretrunā ar to, kādēļ cilvēki vispār nodibina valsti. Saskaņā ar Kantu cilvēki ir savtīgi velni, kuri dibina valsti, jo viņiem tas ir izdevīgi (Kants 2005, 119). Politikā izdevīguma princips nevar būt sekundārs, vienlaikus to, ka šis princips nav sekundārs, jeb ir primārs, nedrīkst atzīt. Iebilstot Šmitam, jāsaka — politikā nav iespējams neportretēt politisko ienaudinieku kā ļaunu un nepamatot savu un savu draugu intereses vienlaikus kā morāli labas un pareizas. Citiem vārdiem, politiskais diskurss funkcionē tā, ka tam, kas ir izdevīgs, jābūt arī labam. Bet labais ir pretrunā izdevīgajam, tāpēc politiskais diskurss un politikā būtiskie jēdzieni bieži ir pretrunīgi, jo tiem jākalpo gan pragmatiskiem mērķiem, lai sasniegtu vai uzturētu sabiedrībā noteiktu labumu, gan arī jābūt vismaz uzdodamiem par morāli labiem mērķiem.

Atgriezīsimies pie diviem politiski un sociāli nozīmīgiem jēdzieniem, kurus pieminēju sākumā — “dezinformācijas” un “saliedētības”. Dezinformācijas jēdzienā pretrunu ieraudzīt ir visvieglāk. Šis jēdziens var eksistēt tikai divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, vai nu tāpēc, ka tas ir tas pats, kas “meli”, tikai izklausās smalkāk un “oficiālāk”. Šādu atbildi uz jautājumu par to, kas tas ir, var nereti dzirdēt. Vai arī, otrkārt, tāpēc, ka tas tieši nav tas pats, kas meli, bet ir gan meli, gan patiesība. Dažkārt, skaidrojot šo jēdzienu, kā īpašs tam raksturīgs elements tiek pieminēts nolūks, proti, dezinformācija ir ar nolūku sniegta nepatiesa informācija, tomēr nav skaidrs, kā tieši tiek saprasts melu jēdziens, ja tajā neiekļauj arī maldināšanu noteiktā savtīgā nolūkā.

Saistībā ar to interesants materiāls ir 2022. gada Valsts kancelejas izdotā “Rokasgrāmata pret dezinformāciju”. Darbā sniegta šāda dezinformācijas definīcija: “Dezinformācija ir nepatiesa

vai maldinošs saturs, kas tiek izplatīts, lai maldinātu vai gūtu ekonomisku vai politisku labumu, un kas var radīt kaitējumu sabiedrībai” (Bambals et al. 2022, 14). Dezinformācija ir kaut kas pretējs “faktiem un zinātnei” (Bambals et al. 2022, 6). Lai kas arī šeit būtu saprasts ar “zinātņi”, ir skaidrs, ka fakti un tas, ko producē “zinātne”, ir patiesi. Tomēr jājautā, kas domāts ar maldinošo, ja tas nav jāsaprot kā nepatiesais jeb meli. Ir visai skaidrs, ka ar maldinošo saprot to, kas pats pat sevi ir patiesi, t. i., faktus, vai kaut ko, ko saka “zinātne”, tomēr tas ir nepilnīgi, jo tie ir tikai daži, atlasīti fakti vai arī noteiktā veidā interpretēti fakti. Tā, piemēram, kaut kas var būt fakts, tomēr, ja tas tiek pausts, lai izsmietu, tas kļūst par dezinformāciju (Bambals et al. 2022, 12). Dezinformācija ir arī “citāta izraušana no konteksta”, “maldinošs virsraksts”, “pielādētu” vārdu vai kļūdainu metaforu izmantošana, kas sagroza pateiktā būtību”, “faktu noslīcināšana emocijās” (Bambals et al. 2022, 16). Nav jābūt mediju speciālistam vai politikas teorētiķim, lai saprastu, kāda problēma raksturo jēdziena “dezinformācija” lietojumu šajā materiālā. Pirmkārt, tas attiecas uz divām pretējām lietām, gan meliem, gan patiesību (nepatiesiem un patiesiem, tikai daļēji izklāstītiem vai noteiktā veidā interpretētiem faktiem), un, otrkārt, ņemot vērā veidu, kā aprakstīta dezinformācijai raksturīga patiesu faktu sagrozīšana, piemēram, faktu emocionāla iekrāsošana, ikviena medija, kuram rūp pēc iespējas lielāka patērētāju uzmanība, pasniegtā informācija ir dezinformācija. Interesanti būtu paraudzīties, cik daudz faktu un ziņu par cienījamiem uzskatītos medijos pasniedz noteiktā emocionālā kontekstā, izrauj no konteksta, tām piemeklē maldinošu, bet uzmanību piesaistošu raksturu utt. Sekojoši, runa ir par visiem labi pazīstamiem, visu mediju lietotiem paņēmieniem. Līdz ar to jāsecina, ka jēdziens “dezinformācija” īsti nenozīmē neko noteiktu, bet ir attiecināms uz visu to, ko producē mūsu politiskie ienaidnieki.

Ar jēdzienu “saliedētība” ir nedaudz sarežģītāk un tāpēc arī interesantāk. Saliedētības (un attiecīgi sašķeltības) jēdziens, ņemot vērā tā iesakņotību latviešu valodā, lietojuma vēsturi un īpatnības,

ir bijis spēkā kā pašsaprotams. Tomēr, jo vairāk šo jēdzienu iekļauj politiski relevantos dokumentos un pētījumos, jo vairāk tas vismaz formāli pakļaujas definēšanas prasībai. Šādu definīciju sameklēt nav viegli. Viena no skaidrākajām definīcijām, kuru man izdevās atrast, bija domnīcas “Providus” veiktajā “Sabiedrības saliedētības radara ziņojumā”, kas sagatavots 2023. gadā pēc Sabiedrības integrācijas fonda pasūtījuma. Ziņojumā norādīts, ka: “Saliedēta sabiedrība ir tāda sabiedrība, kurā indivīdus un kopienas saista spēcīgas sociālās saites un kopīga identitāte. Šāda sabiedrība veicina uzticēšanos un savstarpēju cieņu starp dažādajiem tās locekļiem, nodrošinot visiem vienlīdzīgas tiesības un iespējas. Saliedētā sabiedrībā iedzīvotāji aktīvi piedalās sabiedriskajos un politiskajos procesos, izjūt dziļu piederības sajūtu un ir pārliecināti par valsts pārvaldes orientāciju uz sabiedrisko labumu” (Kažoka, Bērziņa 2003, 4). Šī definīcija paredz, ka saliedēta sabiedrība ir sabiedrība, kurā indivīdus saista spēcīgas saites. Saliedēta sabiedrība ir sabiedrība, kura ir saliedēta. Šī definīcija ir cirkulāra un neko mums nevar līdzēt saliedētības izprašanā.¹ Tālākais skaidrojums un faktiski visas Sabiedrības saliedētības fonda aktivitātes liecina, ka saliedētībai ir kāds sakars ar savstarpējo cieņu, vienlīdzīgām tiesībām, diskriminācijas apkarošanu, integrāciju, seksuālo minoritāšu tiesību atzīšanu u. c. elementiem. Citādi sakot, viss, kas ir labs, ir saliedētība un viss sliktais nav saliedētība. Kā vēsta latviešu sakāmvārds, “labs labu nemaitā”, vēl vairāk, viss labais acimredzot kaut kā maģiski sader kopā. Šajā gadījumā nav nepieciešams ilgstoši studēt humanitārās un sociālās zinātnes, lai ieraudzītu pretrunu starp dažādību un saliedētību. Lai gan tolerance, t. i., dažādības, citādības, atšķirības

¹ Jāatzīst, ziņojuma autores atzīst, ka sabiedrības saliedētības jēdziens ir grūti definējams: “Sabiedrības saliedētība ir komplicēts koncepts (jēdziens), ko nav viegli izmērīt. Tai nav pat vienas definīcijas — dažādi pētnieki un amatpersonas, mērot saliedētību, tādēļ var pievērsties pavisam atšķirīgām saliedētības šķautnēm. Dažādās saliedētības šķautnes papildus vēl savijas ar dotās sabiedrības vēsturiskajiem, kultūras un sociālekonomiskajiem kontekstiem, apgrūtinot jebkādas centienus izveidot universālus saliedētības mērinstrumentus.” (Kažoka, Bērziņa 2023, 7) Tas tomēr nenozīmē, ka vajadzētu izmantot cirkulāru definīciju.

pieņemšana arī ir vērtība mūsu sabiedrībā, tomēr tā nekādā veidā neveicina saliedētību, bet drīzāk ir tai pretrunā. Ļoti dažādiem cilvēkiem nevar būt “kopīga identitāte” vai “vienota vēsturiskā atmiņa”. Var gan argumentēt, un lielākoties tas arī tiek darīts, ka cilvēki saliedējas ap brīvību (un citām demokrātiskām vērtībām), kas ļauj visiem būt dažādiem un citam citu mīlēt tā dažādībā, tomēr šie elementi, šķiet, nekad nav apliecināti kā pietiekami spēcīgi saliedējoši faktori. Bieži tiek arī atklāti pausti, ka “kopīga identitāte” nozīmē vienas valodas lietošanu, vienotu (vismaz nepretrunīgu) izpratni par vēsturiskiem notikumiem, ekonomisko godprātību, maksājot nodokļus, kultūras un tradīciju novērtēšanu un uzturēšanu, bet nav skaidrs un netiek artikulēts tas, kā “kopīgā identitāte” ir savienojama ar dažādību, ja vien dažādību nedomā un neskaidro šauri un diezgan specifiski, turklāt mainīgi, t. i., atkarībā no apstākļiem.

Atgriežoties pie sākotnēji noformulētās tēzes, jāuzsver, ka saliedētības jēdzienam ir nozīme un vērtība politiski relevantos dokumentos tāpēc, ka tas neskaidrības dēļ var saturēt savu sākotnējo labo skanējumu (ja tas paredz cīņu pret jebkāda veida diskrimināciju) un vienlaikus arī nozīmes, kas ir atkarīgas no politiskās dienaskārtības, tā, kas ir politiski izdevīgs, piemēram, dažādība kā vērtība, kas ir pretrunā gan ar “kopīgo identitāti”, gan “iestāšanos pret diskrimināciju”, ciktāl nopietni uztveram diskriminācijas kā nošķiršanas nozīmi. Noslēdzot, lai labi izskatītos un lai vienlaikus varētu paveikt to, kas nāk par labu mums un mūsu draugiem un par sliktu mūsu ienaidniekiem, lielos politiski orientējošos jēdzienus ir svarīgi nedefinēt precīzi, jo šāda precīza definīcija var uzrādīt politiskā diskursa pretrunas, kas galā ir reducējamas līdz pretrunai starp labo un izdevīgo.

Bibliogrāfija

Arendt, Hannah. *Origins of Totalitarianism*. A Harvest Book Harcourt Brace and Company, 1973. ISBN 9780547543154.

Bambals, Rihards, Nora Biteniece, Mārtiņš Hiršs, Kaspars Zellis, Gatis Krūmiņš, et al. *Rokasgrāmata pret dezinformāciju: atpazīt un pretoties*. Rīga: Valsts kanceleja, 2022. ISBN 9789934822551. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/rokasgramata-pret-dezinformaciju> [13.05.2024.]

Kants, Imanuels. *Mūžīgu mieru. Grām.: Igors Šuvajevs (tulk.)*. *Kas ir apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, 2005. ISBN 9984368564.

Kažoka, Iveta, Laima Bērziņa. *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums*. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds, 2023. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/sabiedrības-saliedetības-radars> [15.05.2024.]

Laswell, Harold Dwight et al. (eds.). *Language of politics: Studies in quantitative semantics*. New York: G. W. Stewart, 1949.

Levine, Andrew. *Political Keywords: A Guide for Students, Activists, and Everyone Else*. Blackwell Publishing Limited, 2007. ISBN 9781405150644.

Precht, Richard David, and Harald Welzer. *Die Vierte Gewalt. Wie Mehrheitsmeinung gemacht wird, auch wenn sie keine ist*. Munich: Wilhelm Goldmann Verlag, 2022. ISBN 978-3-641-31706-5.

Schmitt, Carl. *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Dunckel und Humbolt, 1932.

Schulz, Winfried. *Massenmedien und Realität. Die "ptolemaische" und die "kopernikanische" Auffassung* Von Winfried Schulz. Online. *Massenkommunikation. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie Sonderhefte*, vol. 30 (1989), pp. 135–149. Pieejams: https://doi.org/10.1007/978-3-322-83571-0_9

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un individu drošības labā (2024–2025)" (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Valsts valoda sabiedrības saliedētības pamatnostādņu kontekstā

Ina Druviete

Valsts pētījumu programmas pirmā konference noritēja plašākai sabiedrībai nepamanītas jubilejas zīmē — pirms divdesmit pieciem gadiem, 1999. gada 9. martā, Latvijas Republikas Ministru kabinets akceptēja valsts programmu “Sabiedrības integrācija Latvijā” (Sabiedrības integrācija Latvijā 1999). Mūsdienu acīm raugoties, jāatzīst, ka šajā dokumentā zinātniski korekti un visai drosmīgi ir identificētas Latvijas sabiedrības problēmas, un tā pamatidejas joprojām skan mūsdienīgi. Būtu vērts veikt aptverošu un vispusīgu šī dokumenta analīzi, identificējot gan sasniegumus, gan neveiksmes un to iespējamās cēloņus, jo vairums postulātu ir raduši vietu arī turpmākajos programmatiskos dokumentos sabiedrības saliedētības jomā, kuros aptverti plašāki sabiedrības saliedētības aspekti (skat. Ministru kabinets 2011; Ministru kabinets 2021a).

Minētajos dokumentos apjomīga vieta un būtiska loma ir latviešu valodai. Piemēram, spēkā esošajās pamatnostādnēs par saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstību 2021.–2027. gadam norādīts, ka “latviešu valoda un kultūrtelpa veido nacionālās identitātes pamatu, tā stiprina piederību nācijai un Latvijas valstij. Tāpēc latviešu valodas un latviskās kultūrtelpas saglabāšana un nostiprināšana ir Latvijas ilgtermiņa attīstības prioritāte” (2021). Zināmu neizpratni radīja termina *valsts valoda* nelietošana tik nozīmīgā dokumentā, jo šim terminam atšķirībā no apzīmējuma *latviešu valoda* piemīt ne tikai simbolisks, bet arī juridisks svars. Tomēr divos jaunākajos dokumentos ir atsauce uz “Valsts valodas

politikas pamatnostādņēm” — galveno¹ dokumentu valodas politikas jomā, kas atjaunināts jau trīs reizes (skat. rīkojumus Ministru kabinets 2005; Ministru kabinets 2014; Ministru kabinets 2021b). “Valsts valodas politikas pamatnostādņēs 2015.–2020. gadam” atzīts, ka “latviešu valoda mūsu valstī ir ne tikai lingvistisks un juridisks, bet arī simbolisks jēdziens, kas nesaraujami saistīts gan ar valsts un sabiedrības, gan katra Latvijas iedzīvotāja identitātes daudzveidīgajiem aspektiem” (Ministru kabinets 2014). Jaunākajās pamatnostādņēs šī doma ir izvēsta: “Nākamajā īstenošanas periodā ir jāplāno pasākumi, kuri ir vērsti uz metodikas pilnveidi un pedagogu kompetenču attīstību, sabiedrības līdzdalību kvalitatīva latviešu valodas lietojuma paplašināšanā, diskursos par latviešu valodu uzsverot ne tikai tās simbolisko vērtību, bet runājot arī par latviešu valodas lietojuma vērtību” (Ministru kabinets 2021b).

Par sabiedrības saliedētības politikas stūrakmeni uzskatāma tieši valodas politika, kas vērsta uz valsts valodas koncepta iedzīvināšanu visās tā izpausmēs. Valodas politika kā iekšpolitikas nozare ir cieši saistīta ar izglītības un kultūras politiku un aptver likumdevēju un likumu izpildes institūciju darbību valstī runāto valodu juridiskā statusa un valodu funkcionālā sadalījuma, kā arī valodu apguves, izpētes un standartizācijas jomā (Liddicoat 2004, Jernudd 2020, Grīn 2022). Plašākā nozīmē par valodas politikas īstenošanu var uzskatīt ikvienu individu, kas konkrētā sociolingvistiskā situācijā izvēlas izmantot noteiktu valodu vai valodas paveidu, tādējādi ietekmējot arī citu valodas kolektīva locekļu lingvistisko pārliecību un praksi (Spolsky 2006).

Valodas politikas pamatnostādņu izstrādes pamats ir vispusīga valodas situācijas izpēte, kas Latvijā atbilstoši vienotai sistēmai notiek jau kopš 1995. gada (The Language Situation in Latvia 1995; Druviete 1996; Druviete 2011; Lauze 2016; Kļava, Vītola 2021),

¹ Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/102911-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2005%202014-gadam>. [15.03.2024.]

tāpēc ir iespējams precīzi noteikt procesu dinamiku valodas prasmes, valodas lietojuma un lingvistiskās attieksmes jomās. Gan minētajos pētījumos, gan valsts valodas politikas pamatnostādņēs tiek izmantota trīs galveno valodas politikas aspektu jeb virzienu — juridiskā, pedagoģiskā un lingvistiskā — apraksta sistēma, ko papildina valodas tehnoloģiju un lingvistiskās attieksmes aspekta izvērsums.

Sabiedrības integrācijas programmatiskajos dokumentos rīcības virzienu sadalījums un formulējums ir atšķirīgs, vairāk uzsverot pedagoģisko aspektu, kura centrā ir latviešu valodas apguve. Jāatzīst, ka gan pirmajā integrācijas programmā (2000), tāpat kā tās sagatavošanā izmantotajā ar ANO Attīstības programmas atbalstu veidotajā Latviešu valodas apguves valsts programmas (1996–2005) koncepcijā parādījās bīstama plaisa starp valodas prasmi un valodas lietojumu, veicinot sabiedrības saliedētībai nevēlamo naratīvu par valodas politikas juridiskā aspekta, resp., Valodu likuma (1992, vēlāk Valsts valodas likuma (Saeima 1999)) un tā izpildes normatīvo aktu un institūciju, pielīdzināšanu piespiedu mehānismam: “1992. gadā izdarītie grozījumi 1989. gada Valodu likumā ir nostiprinājuši latviešu valodas statusu, taču, kamēr iedzīvotājiem kopumā nebūs ticības Latvijas neatkarības neatgriezeniskumam, valsts institūcijām un to taisnīgumam, nebūs pārliecības, ka tās kalpo valsts iedzīvotāju labā, arī Valodu likums nepildīs savas funkcijas. Var piespiest lietot latviešu valodu noteiktās situācijās, taču piespiedu kārtā nevar radīt pozitīvu attieksmi pret to. Valsts valodas inspekcijai nav iespējams ar likumiskiem līdzekļiem visur izkontrolēt valodas lietojumu, kas Valodu likuma ievērošanu bieži padara par formālu prasību” (Sabiedrības integrācija Latvijā 1999). Šādi atbildība par valsts valodas neprasmi tiek novirzīta no indivīda uz valsti, paverot iespēju aizbildināties ar aizvainojumu pret valsti vai tās institūcijām.

Latviešu valodas aģentūras (LVA) dati vēsta, ka valodas mācīšanai Latviešu valodas apguves valsts programmas darbības laikā (1996–2005) atvēlēti 8 000 000 USD, PHARE programmas satvarā (1998–2005) — 4 328 898 EUR, Eiropas Komisijas pēctecīgajā PHARE

programmas projektā (2006–2007) — 334 000 EUR.¹ LVA 2019. gada aptaujas datus ir apkopots, ka aptaujāto pašvērtējumā 94 % mazākumtautību pārstāvji, kuru ģimenes valoda ir krievu valoda, un 82 % citu ģimenes valodu lietotāji atzīst latviešu valodas prasmi. Tāpat, uzrunājot nepazīstamus cilvēkus Latvijā, 66 % respondentu norāda ne tikai uz latviešu, bet arī uz krievu valodas lietošanu. Aplūkojot datus par valodu lietojumu konkrētās sociolingvistiskajās jomās, aina drīzāk liecina par paralēllingvismu.

Situācija labi raksturota aktā “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņēs 2012.–2018. gadam” (2011): “Lai gan latviešu valodas prasmes ir nozīmīgi pieaugušas, tomēr vairākas tendences norāda, ka latviešu valodas lietošana publiskajā telpā neuzrāda līdzīgus panākumus. Krievu valodas pašpietiekamība publiskajā telpā, jo īpaši pilsētās, kurās liels mazākumtautību īpatsvars, ir acīmredzama. Sabiedrības integrāciju uz latviešu valodas pamata ietekmē arī latviešu pasivitāte komunikācijā ar cittautiešiem runāt latviski; nostiprinās prakse nepamatoti pieprasīt krievu valodas prasmes, kur tas nav attaisnojams darba specifikas dēļ. Tas latviešiem darba tirgū rada diskriminējošus šķēršļus”. Līdzīgs secinājums ietverts arī spēkā esošajās “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņēs 2021.–2027. gadam” (Ministru kabinets 2021a): “..pētījumi parāda, ka latviešu valodas lietošanas intensitāte publiskajā telpā un ikdienas neformālajās attiecībās nepieaug atbilstoši nozīmīgajam valodas pratēju skaita kāpumam. Pētnieki to saista ar sabiedrībā iesakņotiem uzvedības modeļiem, kad latvieši joprojām nereti sarunā ar citā valodā runājošajiem mēdz pāriet uz krievu valodu vai citu svešvalodu, kuras tādējādi gūst pārsvaru pār latviešu valodu [...] Joprojām ir nozares, kurās saglabājas lingvistiskās diskriminācijas situācijas, proti, darba devēja nepamatotas un Valsts valodas likumam neatbilstošas prasības pārvaldīt svešvalodu, visbiežāk krievu valodu”.

¹ Latviešu valodas aģentūras direktores I. Vītolas prezentācija konferencē “Latviešu valoda — valstiskuma nostiprināšanas, izaugsmes un sadarbības valoda”. Latvijas Republikas Saeima 2023. gada 16. oktobrī.

Krievu valodas lietojums un pat prevalēšana latviešu un citu Latvijas iedzīvotāju savstarpējā saziņā gan oficiālās, gan arī neformālās, resp., ar normatīviem aktiem neregulējamās situācijās, ir viens no galvenajiem šķēršļiem latviešu valodas noturībai uz globālās un lokālās valodu konkurences fona. Laiks arī atteikties no iluzoriem priekšstatiem, ka, pieļaujot paralēlingvismu ar jebkādu motivāciju, būs iespējams īstenot sabiedrības saliedētības pamatnostādņu mērķus. Latvijas sociolingvisti to skaidri norādījuši jau kopš 1987. gada, kad pēc intensīvas rusifikācijas perioda sākās valsts valodas statusa atjaunošana latviešu valodai. Piemēram, 2000. gadā rakstīju: „.. sabiedrības integrācijas programmas lingvistiskajā daļā nav pieļaujamas atkāpes no pamatprincipiem — valodu hierarhijas idejas un minoritāšu bilingvisma kā nepieciešamiem sabiedrības integrācijas nosacījumiem. Minoritātes valodas pašpietiekamība nav savienojama ar sabiedrības integrāciju un valsts iekšējo stabilitāti. Oficiāla vai faktiskā divvalodības politika Latvijā radītu pastāvīgu opozīciju un ilgstošas konstitucionālas krīzes, jo tā pastiprinātu lingvistisko kopienu segregācijas tendences” (Druviete 2000, 184–185). Pēc divdesmit pieciem gadiem nākas atkārtot to pašu.

Bet kāpēc joprojām starp latviešiem vērojama valsts valodas runātājam neatbilstoša lingvistiskā uzvedība? Pētnieku grupa 2018.–2021. gadā Valsts pētījumu programmas “Latviešu valoda” projektā padziļināti pētīja šo fenomenu. Rezultāti tika apkopoti kolektīvajā monogrāfijā “Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse” (Druviete 2021). *Lingvistiskā attieksme* ir termins, ar kuru apzīmē subjektīvo faktoru kompleksu, kas raksturo etnosu, sociālo grupu vai indivīdu valodas uztveres īpatnības un valodu lietojuma motivāciju. Šis komplekss ietekmē lingvistisko uzvedību un tās interpretāciju, ir sakņots tradicionālos priekšstatos un pieņēmumos, pat stereotipos, bet maināms, īstenojot mērķtiecīgu pieeju. Ne velti sociolingvistikā par vienu no valodas politikas veiksmes mērāuklām tiek uzskatīta tieši lingvistiskās attieksmes maiņa (sk. Liang 2015). Tāpēc arī pasākumos, kas vērsti uz sabiedrības saliedētību, jāietver

sabiedrības, īpaši latviešu valodas kolektīva, izglītošana par paralēlingvisma sekām.

Beidzamo gadu notikumi (pandēmija, karš, migrācija) ir izgaismojuši vājākos posmus Latvijas valodas politikā un likuši atgriezties pie 1988.–1992. gada un 1995.–1999. gada diskusiju satura (piemēram, valoda privātajā uzņēmējdarbībā, valoda un nodarbinātība, valsts amatpersonu komunikācija svešvalodā plašsaziņas līdzekļos, valoda augstākajā izglītībā u. c.). Salīdzinoši jauna problēma ir “angļu valodas lietojuma pieaugums sabiedrībā ikdienā, kas ne tikai konkurē ar latviešu valodu, bet arī apdraud pareizas latviešu valodas lietojumu sabiedrībā un informatīvajā telpā, tai skaitā medijos” (Ministru kabinets 2021a).

Līdz ar to iespējams izteikt vairākus atzinumus un secinājumus par svarīgākajiem spēka pielikšanas punktiem sabiedrības saliedētības politikā valodas aspektā:

- 1) nozīme ir ne tikai konkrētam likuma pantam vai valodas lietojumam konkrētā situācijā, bet arī fakta verbālajam un neverbālajam kontekstam. Naratīvam ap konkrētu norisi un izvēlētajam rāmējumam var būt daudz dziļāka un plašāka ietekme, nekā pašam notikumam vai faktam,
- 2) ikviens likums un lēmums projektu sabiedrības saliedētības jomā būtu jāizvērtē saistībā ar ietekmi uz valsts valodas statusu *de facto*. Katrs ar valodas politiku saistīts lēmums jāskata plašākā kontekstā un zinātniski jāpamato,
- 3) diskusijās par valodas politiku jānodala valodas lietojuma un valodas kvalitātes problēmas un jāizvairās no maldinošas akcentu pārbīdes un vienkāršošanas (piemēram, nepamatota krievu un angļu valodas ietekmes vienādošana),
- 4) nepieciešama ciešāka koordinācija starp sabiedrības saliedētības un valsts valodas politikas pamatnostādņem un rīcībpolitiku to īstenošanai.

Bibliogrāfija

Druviete, Ina (zin. red.). *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2021.

Druviete, Ina (red.). *Valodas situācija Latvijā: sociolingvistisks pētījums*. 2. daļa: *Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1996.

Druviete, Ina (zin. red.). *Valodas situācija Latvijā 2004–2010*. Sociolingvistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011. ISBN 9789984815541. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2020/04/ValoduGramata_lppSaturdays.pdf [09.02.2024.]

Druviete, Ina. *Valsts valoda sabiedrības integrācijas procesā*. Grām.: Vēbers, E. (red.) *Integrācija un etnopolitika*. Rīga: Jumava, 2000, 184.–198. lpp.

Grin, François. *Principles of integrated language policy*. *Advances in Interdisciplinary Language Policy*. Ed. by F. Grin, L. Maracz, N. K. Pokorn. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2022, pp. 23–42.

Jernudd, Björn H. *The origin and development of a language management framework*. *A Language Management Approach to Language Problems*. Integrating Macro and Micro Dimensions. Ed. by G.C. Kimura, L. Fairbrother, 2020, pp. 31–48.

Kļava, Gunta, Inita Vītola (zin. red.). *Valodas situācija Latvijā 2016–2020*. Sociolingvistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2021. ISBN 9789984829975. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF [09.02.2024.]

Lauze, Linda (zin. red.). *Valodas situācija Latvijā 2010–2015*. Sociolingvistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016. ISBN 9789984829418. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf [09.02.2024.]

Liang, Sihua. *Language Attitudes and Identities in Multilingual China*. Switzerland: Springer International Publishing, 2015.

Liddicoat, Anthony J. *Language policy and methodology*. *International Journal of English Studies*, Vol. 4(1), 2004, pp. 153–171.

Ministru kabinets. Ministru kabineta 2005. gada 2. marta rīkojums Nr. 137 “Par Valsts valodas politikas pamatnostādņēm 2005.–2014.gadam”. *Latvijas Vēstnesis*, 38, 04.03.2005. <https://likumi.lv/ta/id/102911> [09.02.2024.]

Ministru kabinets. Ministru kabineta 2011. gada 20. oktobra rīkojums Nr. 542 “Par Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņēm 2012.–2018.gadam”. *Latvijas Vēstnesis*, 167, 21.10.2011. <https://likumi.lv/ta/id/238195> [09.02.2024.]

Ministru kabinets. Ministru kabineta 2014. gada 3. novembra rīkojums Nr. 630 “Par Valsts valodas politikas pamatnostādņem 2015.–2020.gadam”. Latvijas Vēstnesis, 221, 06.11.2014. <https://likumi.lv/ta/id/270016>

Ministru kabinets. Ministru kabineta 2021. gada 5. februāra rīkojums Nr. 72 “Par Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņem 2021.–2027. gadam”. Latvijas Vēstnesis, 28, 10.02.2021. (2021a) <https://likumi.lv/ta/id/320841> [09.02.2024]

Ministru kabinets. Ministru kabineta 2021. gada 25. augusta rīkojums Nr. 601 “Par Valsts valodas politikas pamatnostādņem 2021.–2027. gadam”. Latvijas Vēstnesis, 166, 30.08.2021. (2021b) <https://likumi.lv/ta/id/325679> [09.02.2024]

Sabiedrības integrācija Latvijā. Valsts programmas koncepcija. Latvijas Vēstnesis, 1999. gada 10. martā, Nr. 70/72. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/22643> [10.02.2024].

Saeima. Valsts valodas likums. Latvijas Vēstnesis, 428/433, 21.12.1999. <https://likumi.lv/ta/id/14740> [10.02.2024].

Spolskis, Bernards. Valodas pārvaldība. No angļu val. tulk. Ina Druvietē. Rīga: Zinātne, 2011.

Spolsky, Bernard. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

The Language Situation in Latvia: Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia. Rīga: Latvian Language Institute, 1995.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valsts nāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Valoda un kopiena: valodas vienojošais un šķeļošais spēks

Marta Valdmane

Valoda tās dažādajās funkcijās, īpaši sociālajā funkcijā, spēj sabiedrību gan vienot, gan šķelt. Lingvistiski un diskursīvi tā veido cilvēku sociālo un subjektīvo realitāti, iedibinot un uzturot noturīgus priekšstatus par sevi un sociālajām grupām. Piemēram, cieņpilnas vai pejoratīvas valodas lietojums attiecībā uz kādu sociālo grupu ietekmē tai piederīgo cilvēku pašuztveri un veicina vai grauj sociālās saites. Referāta mērķis ir, pievēršoties kopienas filosofiskajiem aspektiem un valodas lietojuma jautājumiem, noteikt mehānismus, ar kuriem pastāv valodas spēja cilvēkus vienot kopībā un potenciālu vai aktuālu kopību šķelt.

Eliass Kaneti (Canetti) traktātā “Masa un vara” raksta: “Par svešiniekiem nesēro.” (Kaneti 1999, 99) Izteikums ir par arhaisko baru, bet tā būtība un izturēšanās samanāma arī mūsdienu masas uzvedībā. Savējais un svešais, draugs un ienaidnieks — ir kategorijas, kuras pārsniedz konkrētā robežas un ar kurām var raksturot plašākas sociālas attieksmes. Sabiedrībā par savējo vai draugu pat nav jāklūst, vajadzīgs tikai identificēt, kurš tāds ir. Tātad pastāv kritērijs vai to kopums, pēc kuriem identificēšanu var īstenot, un šie kritēriji ir saistāmi ar identitātes jēdzienu — priekšstatu par tāpatību, ko nodrošina pazīmju un īpašību noturīgums. Sabiedrības kontekstā tiek runāts par kolektīvo identitāti, kurai tātad piemīt relatīvi stabils kodols. Lai gan 20. un 21. gadsimtā metafizisku, esenciālistisku identitātes un patības izpratni kritizē, tā netiek ignorēta, jo ļauj skaidrot pārprasto un to, kā faktiski pastāv tas, ko apzīmējam ar identitāti vai kam to piedēvējam.

Arī pats jēdziens identitāte neļauj izvairīties no priekšstata par fakticitāti un statistiku, jo atgādina par ‘to pašu’, ‘tādu pašu’ (lat. *idem*). Tomēr, lai arī sociālajām grupām piederīgos raksturo nosacīta vai sociāli noteikta vienādība vai vienlīdzība, kas atvedināma uz identificēšanas kritērijiem, nemainīgais vai stabilais tiek uzturēts praktiski, to aktualizējot domāšanā, darbībā. Aktualizēšana gan paredz uzmanības pievēršanu, taču vienlaikus ietver aktu — īstenošanu, rīcību, darbību —, kas īsteno to padara īstu, esošu. Tāpēc, pievēršoties sabiedrības saliedēšanas jautājumiem valodas kontekstā, būtiskāks par faktu meklēšanu ir valodas lietojuma un tā iespaids uz priekšstatu veidošanos un uzturēšanu aplūkojums.

To darot, līdztekus jāsniedz dažas atziņas par identitātes pastāvēšanas nosacījumiem. Identitāte jeb tāpatība paredz, ka kaut kas ir ‘tas pats’ vai ‘tāds pats’ — idents vai nu sev, vai kaut kam citam. Lai kaut kas būtu tas vai tāds, tas nedrīkst būt kaut kas cits vai citāds. ‘Identitāte’ tam, kuram tā piemīt, neļauj mainīties, kā to rāda etimoloģija: mainīšanās, pārveidošanās ir saistīta ar citu — latviešu valodā no **cist* (‘mainīt(ies)’), un, piemēram, vācu valodā — *ander* (‘cits’) un *ändern* (‘mainīt’) (Karulis 2001, 183). Cits ir atšķirīgais un svešais, bet identais — līdzīgais un savējais. Tomēr jau minētie identificēšanas kritēriji sociālās klasifikācijas gadījumā ir vēsturiski mainīgi un var neatbilst grupu identitātēm. Piemēram, no valodas lietojuma publiskajā telpā varam uzzināt par priekšstatu un uzskatu, ka ukraiņi latviešiem ir savējie, un arī ukraiņi Latvijā jūtoties kā savējie. Latvieši un ukraiņi nav ne viena etniskā, ne valodas kopiena, un tomēr — savējie. Bažīšanās par divkopieni sabiedrību Latvijā nav mitējusies, turklāt sabiedriskās domas aptauja liecina, ka Latvijā kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā latviešu attieksme pret krievvalodīgajiem iedzīvotājiem ir pasliktinājusies (Kažoka, Bērziņa 2023, 98). Arī etnisko grupu attiecībās Latvijas iedzīvotāji visās demogrāfiskajās grupās atzīst spriedzes pastāvēšanu (Kažoka, Bērziņa 2023, 98). Tā kā vairāk nekā trešdaļai Latvijas iedzīvotāju dzimtā valoda ir krievu valoda (Centrālā statistikas pārvalde), piederība šai valodas kopienai

ir vērā ņemams sociālās identifikācijas kritērijs, kas var ļaut identificēt svešo.

Saskaņā ar Ferdinanda Tennīsa (Tönnies) 19. gadsimta otrajā pusē ieviesto nošķirumu sabiedrība nav tas pats, kas kopība vai kopiena (vācu, respektīvi — *Gesellschaft* — *Gemeinschaft*). Sabiedrība var būt sašķelta, bet sašķelta kopība ir pretruna. Lai sabiedrība pastāvētu kā kopība, tātad kaut kas nosacīti saliedēts, tajā ir jāpastāv solidaritātei. Solidaritāte ir gan šādas sabiedrības princips, gan saliedētību nodrošinošs mehānisms. Tā paredz kopīgo, dališanos un piedalīšanos, sadarbošanos, ko pamato intereses un atbildība. Turklāt solidaritātes jēdzieniskā izcelsme atrodama latīņu *solidus* — ‘vesels’, ‘nedalīts’. Tomēr būtiska ir ne tikai solidaritātes pastāvēšana, bet arī tās līdzstāvji, jo, piemēram, solidaritāte ar sev līdzīgajiem apvienojumā ar tribālisma formām var veicināt agresiju pret citādajiem (Sennett 2012, 3). Arī tam, kam piemēro solidaritātes jēdzienu, var būt atšķirīgi pastāvēšanas nosacījumi un izpausmes formas. Piemēram, solidaritāte var būt kooperatīva — balstīta sadarbībā, kam jāraksturo sabiedrības vispārējā ievirze. Taču apvienoties kopīgam mērķim var arī pret citu, kuru tur par nesamierināmu ienaidnieku. Piemēram, Latvijas sabiedrības solidarizēšanos ar Ukrainu raksturo sadarbība, taču ir pamats jautāt, vai sadarbība ir šīs solidaritātes pamats un vai šī solidaritāte nav pamats citu sliksmju un mērķu īstenojumam. Igors Šuvajevs par Latvijas sabiedrības solidaritāti ar Ukrainu piedāvāja šādas pārdomas: “Vai tā nav antagonistiskā solidaritāte? Šādas solidaritātes pamatā ir attieksme pret citu un citiem, šajā gadījumā pret Krieviju, turklāt Ukrainas piesaukšana pieļauj identificēšanos ar upuri. Ja tā būtu patiesīga un godīga solidaritāte, tā ietvertu arī savstarpējo solidaritāti. Taču pastāvošā attieksme, piemēram, pret skolotājiem, ārstiem vai zinātniekiem Latvijā neko tādu neuzrāda. Vai pastāv solidaritāte ar Ukrainu arī bez Krievijas?” (Šuvajevs 2023) Savstarpēja atkarīguma un atbildības apzināšanās un savstarpējības īstenošana ir solidāras kopības, tātad šajā gadījumā — vēlamās sabiedrības, veicināšanas noteikums, ja vien sabiedrība nevēlas vispirms norādīt uz to vai tiem, ar kuriem kopīgs var būt tikai naidis.

Par solidaritāti runā ne tikai kooperativitātes un antagonisma, bet arī sagādīšanās apstākļu kontekstā, tomēr arī šāda solidaritāte ir atkarīga no cita un ir nestabila. Biopolitikas teorētiķis Roberto Esposito (*Esposito*) ir izcēlis kopības (*communitas*) jēdziena etimoloģijas nozīmi, lai uzsvērtu parādības būtību — kopības latīniskā apzīmējuma (no *cum* ('ar') un *munus*) daļa *munus* norāda uz pienākumu un amatu, tātad sociālo sfēru. Kopību veido sociāla savstarpējība, pienākums, kas saista tās locekļus, — taču nevis tas vai cits pienākums. Konkrētu kopību vienojošās konkrētās saites neatceļ to, ka tās būtību neveido un neuztur akcidentālais, kas var zust, mainīties. Kopība veidojas uz savstarpējas atkarības nepieciešamības apziņas vai atzīšanas pamata. Iemeslus tās atzīšanai un neatzīšanai var atrast, ja to trūkst, bet kopību pēc būtības nenosaka konkrētu apstākļu pastāvēšana. Bez apziņas par vispārcilvēciskās savstarpējības fundamentālo nozīmi indivīda un sabiedrības pastāvēšanā kopība var arī nepastāvēt.

Saliedētas sabiedrības pretstats ir sašķelta sabiedrība. Sašķeltība nerodas no atšķirību pastāvēšanas fakta, jo atšķirīgums ir kopības vai saliedētības nepieciešams nosacījums. Arī identitāte nevar pastāvēt bez atšķirīgā, taču atšķirīgo var pārvērst par citādo, lai stiprinātu pašpārliecinātību. (Connolly 2002, 64) Tādējādi atšķirību novērtējums var raisīt sabiedrības šķelšanos.

Noturīgus priekšstatus par atšķirībām starp sabiedrības grupām uztur stereotipi. No evolucionāras perspektīvas raugoties, stereotipu sociālā funkcija ir palīdzēt reaģēt bez apdomāšanās, piedāvājot vienkāršotus priekšstatus par sabiedrības grupām, kurus piemēro grupu pārstāvjiem, taču automātiska reaģēšana sociālajā sfērā var būt šķērslis komunikācijā un sociālo saišu veidošanā. Īpaši, ja izmanto stereotipus, kas satur negatīvu vērtējumu. Mārtiņš Kaprāns formulējis, ka “stereotipi var ietvert gan pozitīvus, gan negatīvus priekšstatus”, bet “negatīvi stereotipi veicina aizspriedumu nostiprināšanos”, kuru “pamatā ir izteikti nelabvēlīga attieksme” un kuri izpaužas arī pret sabiedrības grupu vērstā rīcībā. (Kaprāns et al. 2020, 7)

Negatīvu stereotipu aprīte uztur sašķeltu sabiedrību. To atražošana, vadoties pēc jau plaši zināmiem stereotipiem, sociālo mediju vidē, kurā pamatā raksta latviešu valodā, ir sastopama bieži. Protams, tā nav liecība par sabiedrību kopumā, taču jāpieļauj, ka negatīvu priekšstatu uzturēšanai publiskajā telpā var būt formējošs iespaids sabiedrībā, kurā līdzās pastāv vairākas etniskās grupas.

Negatīvi stereotipi ir izmantošanai gatavi spriedumi, kas kavē spriest par faktisko un konkrēto. Tie funkcionē kā priekšspriedumi, kas ievirza arī aktuālos spriedumus, liedzot iespējamās pārmaiņas starpgrupu attieksmēs un attiecībās. Stereotipi vispārīgā tvērumā var būt atbilstoši faktiski konstatējamajam, taču tie mēdz būt arī aplami un veicināt nepatiesu spriedumu aprīti, kuri netiek izvērtēti, jo īsteno citu funkciju.

Negatīvi stereotipi, kuri veidojušies no konkrētiem priekšstatiem, var pastāvēt ārpusvalodiski, tomēr to un citu stereotipu aprīti mūsdienu sabiedrībā visefektīvāk nodrošina valoda. Valoda tās dažādajās funkcijās, īpaši sociālajā funkcijā, spēj sabiedrību gan vienot, gan šķelt. Lingvistiski un diskursīvi tā veido cilvēku sociālo un subjektīvo realitāti, iedibinot un uzturot noturīgus priekšstatus par sevi un sociālajām grupām. Piemēram, cieņpilnas vai pejoratīvas valodas lietojums saziņā ar vai par kādu sociālo grupu ietekmē tai piederīgo cilvēku pašuztveri un veicina vai grauj sociālās saites.

Valoda tiek uzskatīta par etniskās identitātes kodolu (Volkovs 2024). Kopīga dabiskā valoda cilvēkus vieno, taču kopīgu valodu var meklēt arī ar atšķirīgo. Valoda ir etnisko kopienu būtiska pazīme, tomēr vienas etniskās kopienas robežas nav vienas valodas kopienas robežas, jo valodas kopienas ir tās grupas, izmēros no ģimenes līdz reģionam un globālam mērogam, kuras lieto vienu dabisko valodu, taču citos aspektos to pārstāvji var būt piederīgi atšķirīgām grupām. Vienas dabiskās valodas lietojums veido piederības izjūtu grupai, bet konkrētais valodas

lietojums komunicē grupas vērtības, uzskatus un normas. Ja neņem vērā iezīmju, īpašību, vērtību, uzskatu atšķirīgumu un dažkārt nesaskanīgumu, kas atrodams ne tikai citos, bet arī pašā, kā nepieciešamu pamatu kopīgajam, klasificēšanas kritērijus var uzskatīt par pamatu atšķirību iznīdēšanas nepieciešamībai, lai panāktu saskaņu un vienotību. Grupu identitāšu nesaskaņu izpausmes ir plaši novērojamas interneta publiskajā saziņā, kuras pastiprinošais, amplificējošais efekts panāk, ka veidojas priekšstati par priekšstatiem. Priekšstatu veidošanās par to, ka pastāv negatīvi priekšstati, iespējams, uztur gan pašus negatīvos priekšstatus vai stereotipus, gan rada citu negatīvu priekšstatu vai stereotipu rašanos. Tiešā pieredze ļauj konkrētu gadījumu uztvert un risināt kā atsevišķu gadījumu, bet sociālo mediju *gadījumi* funkcionē kā piemērs, kā paraugs neatkarīgi no tā, vai tas pārstāv vai nepārstāv kādas grupas uzskatus. Ričards Senets norāda, ka mūsdienu izpratne par stereotipu saskan ar Aristoteļa norādi par tribālismu — tas ļauj iedomāties zinām, “kādi ir cilvēki, viņus nezinot”, un ieslīgt biedējošās fantāzijās tiešas pieredzes trūkuma dēļ (Sennett 2012, 4).

Viens no mehānismiem, ar kuriem valodiski var sekmēt sabiedrības sašķeltību, ir pejoratīvas jeb noniecinošas, nievājošas valodas lietojums pret kādu sociālo grupu, kas negatīvi ietekmē tai piederīgo cilvēku pašuztveri un grauj sociālās saites. Šādu valodu mēdz dēvēt arī citādi, kā arī iedalīt sīkāk. Par pejoratīvas valodas galvenajām sociālajām funkcijām un vienlaikus tās lietojuma sekām, kas var nebūt atvedināmas uz nolūku vai apzinātu rīcību, tiek uzskatīta “aizspriedumu turpināšana; statusa hierarhiju uzturēšana; vardarbības pret ārpusgrupām leģitimizācija; normu un lomu ievērošana; un iekšgrupas saliedēšana.” (Cervone et al. 2021, 84) Tātad pejoratīvas valodas lietojums var šķelt sabiedrību, vienlaikus saliedējot grupu, pie kuras valodas lietotājs pieder, kā dēļ būtu jāpievērš uzmanība arī valodai, kuru lieto, lai saliedētu.

Arī pati valoda var būt negatīvu stereotipu piemērošanas kritērijs. Ina Druviete un Dite Liepa norāda, ka aizskarošas, diskriminējošas

attieksmes vai rīcības pamatojums var būt arī valodas lietojums: “Lingvistiskie aizspriedumi visbiežāk saistās ar sociāliem signāliem, kas tiek uztverti saistībā ar kādas personas vai personas grupas lietoto valodu vai runu (akcents, vārdu krājums, sintakse u. c.). Valoda vai runa apzināti vai neapzināti tiek saistīta ar tādām iezīmēm kā uzticamība, intelekts, godīgums, draudzīgums u. c.” (Druviete, Liepa 2021, 111) Sociāls signāls tātad var būt gan dabiskā valoda, gan valodas lietojums. Taču valodas sociālajā funkcijā svarīgs ir arī nepateiktais un tas, kas valodu lieto. Viktors Klemperers (*Klemperer*) filoloģiskajā pētījumā “LTI. Trešā reihe valoda. Filologa piezīmes” raksta, ka uzskats — valoda radīta, lai apslēptu tās lietotāja domas — ir nepareizs: valoda tieši atklāj cilvēka būtību, jo tās stils pauž to, ko ar saturu vēlas, apzināti vai neapzināti, apslēpt. (Klemperers 2004, 19) Valodas lietojums atklāj esošo, uz kura fona valodu lieto.

Tas, ka stils valodas praksē nepastāv neatkarīgi no nozīmes, ka konkrētu valodas vienību lietojums veido stilu, ir būtiski. Ar to ir skaidrojams tas, kāpēc semantiski akceptējama ne vienmēr ir ētiski akceptējama. Izmantojot Gotloba Frēges (*Frege*) nozīmes un jēgas šķīrumu — tas, ko vārds kā zīme apzīmē, tam atbilstošais referents var būt ārpusvalodiski identificējams un tādējādi pragmatiski pieņemams, taču tā jēdzieniskais saturs ne tikai mirklīgi izceļ noteiktus realitātes aspektus, bet arī rada vai stiprina priekšstatus. Valodas lietošana neaprobežojas ar saprotamu zīmju izmantošanu, — tā ir arī ētiska prakse, kas ļauj veidot attiecības, esot uzmanīgiem pret savu valodu un lietojot to apzinīgi. 20. gadsimtā valodas filozofi Ludvigs Vitgenšteins (*Wittgenstein*) un Džons Langšovs Ostins (*Austin*) pievērsa uzmanību tam, ka ar valodu ne tikai spoguļojam savu pasauli, bet arī aktīvi uz to iedarbojamies. Ar valodu var izdarīt lietas, kuras vienlaikus var uzskatīt par tās mehānismiem: noniecināt, apsaukt, pazemot, uzbrukt. Valodas lietojuma ārpusvalodiskie faktori — emocijas, attieksmes, izjūtas, jūtas, vēlmes u. c., kas ietekmē motivāciju un mērķus, liek uz valodas nozīmi sabiedrībā raudzīties arī sakarībā ar praktiskās filosofijas jomām — ētiku un politiku.

Kā norādījis Māris Kūlis rakstā “Valoda, sabiedrība un vara” — “[k]atrs izteikums, katrs valodas lietojums ietver, ja ne aktuālu, tad vismaz potenciālu ietekmi, — un tā jau ir politika” (Kūlis 2021, 8). Naratīvu reproducēšana un valodas lietojums vienlaikus atspoguļo un kavē atšķirīgas domāšanas un rīcības praktizēšanu sabiedrībā. Senets, risinot jautājumus par sadarbošanās iespējamību mūsdienu sabiedrībā, atzīmē, ka sociālā nevienlīdzība, īpaši ekonomiskas krīzes apstākļos, mudina uz kaut kādu solidarizēšanos, ko “destruktīvā mēs pret viņiem [*us-against-them*] solidaritāte” (Sennett 2012, 279) ir jau gatava sniegt. Kara un pastāvošās ekonomiskās sistēmas, iespējams, abpusēji atkarīgā saikne veido pamatus, uz kuriem ekonomiskā krīze un sadarbošanās karā ļauj īstenoties arī starpgrupu naidīgumam. Taču iespējams arī, ka etniski heterogēnā sabiedrībā, kurā valda priekšstats par tās etniskajām grupām kā samērā izolētām un naidīgām, neapmierinātības ievirzīšana uz etnicitātes jautājumu notiek arī bez īpašas pamudināšanas. Džozefs Rotčailds (Rothschild) etnopolitikas konceptuālajā analizē skaidro, ka “etniskās grupas iekšienē birstošs potenciāls šķiriskais konflikts .. pārvēršas īstā etnisko grupu starpetniskajā antagonismā”, jo tie sabiedrības slāņi, kuri sagrauši zemāko sociālekonomisko slāņu cerības, neapmierinātību novirza uz etniskajām ārpusgrupām, veicinot ksenofobiju un ultrapatriotismu (Rotčailds 1999, 184). Ņemot vērā šādu varbūtību, ir būtiski ievērot, kā savijas priekšstati, valodas lietojums un politiskā prakse, kas ir pretrunā ar sabiedrības sašķeltības problēmas risināšanas uzdevumiem.

Valoda kā politisks instruments var kalpot gan sabiedrības šķelšanai, gan vienošanai vai vismaz nešķelšanai. Tomēr valodas lietojums ir arī ētiska prakse, kuru gan mēdz uzskatīt par maznozīmīgu, ja vien iekļaujas sabiedriski jau pieņemtajos diskursos. Ētika pieļauj lielāku brīvību valodas lietojumā nekā politika, bet arī dziļāk un visaptverošāk attiecas uz indivīdiem — gan valodas ziņu nodevējiem, gan saņēmējiem. Morāle ir tā instance, kas var neļaut īstenoties citādi pieņemamām valodas izpausmēm un nosaka faktiskās sabiedrības normas rīcībā un attieksmē pret citiem cilvēkiem —

to, kas sabiedrībā ir politiski pieņemami, var izvēlēties morāli nepieņemt. Politiska žonglēšana ar zīmēm uz ētiskām problēmām iedarbojas kā iluzionisms — var nepamanīt, kā noteiktu vārdu lietošana un bezatbildīga priekšstatu valodiska reproducēšana liedz pārmaiņas. Ir skaidrs, ka ar politiskām nostājām ietekmē valodas lietojumu un ar valodas politiku var veicināt noteiktus valodas lietojuma apstākļus, taču šāda pieeja negarantē organisku solidaritāti, kas izriet no indivīdu sadarbošanās nepieciešamības apzināšanās, jo valodu praktiski lieto indivīds, kura piederības izjūtu sabiedrībai kā kopībai nosaka valodiskā un nevalodiskā saskanīgums attiecībā pret tā situāciju sabiedrībā.

Ar cieņpilnas valodas lietojumu vien kopību nevar panākt — kopībai ir jābalstās izpratnē par kopīgo, un tā ir jāpraktizē arī citos veidos, taču izpratne par valodisku izvēļu pamatu un pamatotību var ļaut apzināties valodas lietojuma kā darbības iespaidu un sekas, kā arī meklēt vai atzīt izvēļu iemeslus, jo priekšstati un stereotipi ir vēsturiski mainīgi. Stereotipi un kultūra pastāv savstarpējā mijiedarbībā (Hutchinson, Martin 2015), tāpēc tiešā pieredze un prakse var ļaut mainīt gan priekšstatus, gan to, kas priekšstatās. Identitāti, kam citāda, svešais ir ienaidnieks, var arī atsvabināt no nemitīgā darba, un ļaut pašiem pievērsties draudzības apjēgsmei un praksei, par kuras nepieciešamību sabiedrībai, kura vēlas būt arī kopība — tātad drīzāk vienota, nevis sašķelta — mums atgādina jau antīkās kultūras ētiskā un politikā izpratne.

Bibliogrāfija

Centrālā statistikas pārvalde. Oficiālās statistikas portāls. Latvijas oficiālā statistika. Preses relīze. 64 % Latvijas iedzīvotāju dzimtā valoda ir latviešu. Publicēšanas datums: 23.10.2023. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/izglitibas-limenis/preses-relizes/21052-dzimta-un-majas> [15.05.2024.]

Cervone, Carmen, Martha Augoustinos, and Anne Maass. *The Language of Derogation and Hate: Functions, Consequences, and Reappropriation*. *Journal of Language and Social Psychology*, vol. 40 (2021), no. 1, pp. 80–101. Available: <https://doi.org/10.1177/0261927X20967394>

Connolly, William. *Identity\Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002.

Druviete, Ina un Dite Liepa. Latviešu etnosa un valodas pašraksturojums: pieņēmumi, mīti un stereotipi. Grām.: *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. DRUVIETE, Ina (zin. red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.

Hutchison, Jacqui and Douglas Martin. The Evolution of Stereotypes. In: *Evolutionary Perspectives on Social Psychology*. *Evolutionary Psychology*. Zeigler Hill, Virgil, Lisa Welling, and Todd Shackelford (Eds.). Springer, Cham, 2015, pp. 291–301. Available: https://doi.org/10.1007/978-3-319-12697-5_23

Kaneti, Eliass. *Masa un vara*. Rīga: Jumava, 1999.

Kaprāns, Mārtiņš, Inta Mieriņa un Andris Saulītis. *Starpkultūru stereotipi un aizspriedumi Latvijā. Pētījuma ziņojums*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2020. Pieejams: https://www.integration.lv/uploads/files/informativie-materiali/lu_petijums_sapc.pdf [15.05.2024.]

Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001.

Kažoka, Iveta un Laima Bērziņa. *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums*. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds, 2023. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/sabiedrības-saliedetības-radars> [15.05.2024.]

Klemperers, Viktors. *LTI. Trešā reihe valoda. Filologa piezīmes*. Rīga: AGB, 2004.

Kūlis, Māris. Valoda, sabiedrība un vara. Grām.: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums*. Nr. 16. Lokmane, Ilze. (atb. red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2021. Pieejams: https://www.valodaskonsultācijas.lv/uploads/suggested_sources/16/pdf/ValodasPrakse_Nr16.PDF#page1 [15.05.2024.]

Rotčailds, Džozefs. *Etnopolitika: Konceptuālās aprises*. Rīga: AGB, 1999.

Sennett, Richard. *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*. New Haven: Yale University Press, 2012.

Šuvajevs, Igors. Latvieši vainu nepazīst. *Punctum*, 28.03.2023. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2023/03/28/latviesi-vainu-nepazist/> [15.05.2024.]

Volkovs, Vladislavs. Etniskā identitāte // *Nacionālā enciklopēdija*. (atjaunots 30.05.2024.) Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/50980-etnisk%C4%81-identit%C4%81te> [15.05.2024.]

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)" (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Saliedēta sabiedrība kā iekļaujoša sabiedrība? Identitātes vērtības un rasisms

Kitija Mirončuka

Ministru kabineta 2021. gada 5. februāra rīkojumā Nr. 72 “Par Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņem 2021.–2027. gadam” ir norādīts, ka “[s]aliedētas sabiedrības politikas virsmērķis ir nacionāla, solidāra, atvērta un pilsoniski aktīva sabiedrība, kuras pastāvēšanas pamats ir Satversmē noteiktās demokrātiskās vērtības un cilvēktiesības, latviešu valoda un latviskā kultūrtelpa” (Ministru kabinets 2021). Tomēr šī virsmērķa sasniegšana var izrādīties sarežģīta, ja ne pat neiespējama. No vienas puses, lai šo mērķi īstenotu, ir nepieciešama vienošanās par noteiktām nacionālām vērtībām, pilsoniskās aktivitātes mēru un demokrātisko pamatvērtību, cilvēktiesību saskaņu ar politisko un sociālo realitāti. No otras puses, ir jābūt skaidrai nacionālas un solidāras sabiedrības idejai, kas nebūtu pretrunā sabiedrības vairumam. Pat ja pieņemam, ka virsmērķī minētās vērtības ir mainīgas, ir jādefinē tie esošie kopīgie elementi, kas vieno, šajā gadījumā, Latvijas sabiedrību.

Līdz ar to jautājums, kā un vai saliedētība pastāv, nav tik svarīgs, cik spēja noteikt elementus, kuri ļauj saliedētību uzturēt tā, lai nodrošinātu saliedētības vērtības nākotnes potenciālajiem ieguvējiem (Razs 2001, 188). Taču ikdienas sabiedrība nav vienota un homogēna. Vienlaikus eksistē stāv dažādi viedokļi, vērtības, pieredzes un politiskās iespējas līdzdalīties valsts veidošanā. Pastāv gan draudzīgi, gan naidīgi cilvēki, un, veidojot saliedētu sabiedrību, ir ne tik svarīgi veidot draudzīgu, cik — iekļaujošu

un uz rūpēm vērstu vidi (Kim 2024). Saliedētībā jārod līdzsvars starp viedokļu, ticību, iespēju dažādību, nesaderību un vēlamo piederību, paredzot, ka visiem piederīgajiem tiek pievērstas līdzīgas rūpes un iespējas iekļauties. Rakstā analizētas saliedētas un iekļaujošas sabiedrības līdzības un ētiskās implikācijas identitātes politikas filozofiskajā perspektīvā.

Saliedētas, tāpat kā iekļaujošas, sabiedrības mērķis ir veicināt piederību un kopības izjūtu. Saliedētību veido ne tikai ģeogrāfiskais novietojums, noteiktā un atpazīstamā kolektīva valoda un vēsture, bet arī piederības, kopīgā ritma un blīvuma klātesamība (Kaneti 1999, 143), ko veicina patvaļīgi definēti simboli. Simboli, ar kuriem grupa vai indivīds spēj identificēties, pastiprina kopības sajūtu. Tomēr sabiedrība ir mainīga, un līdz ar dažādiem politiskiem, sociāliem un vēsturiskiem notikumiem piesaistītie identitāšu elementi arī pārveidojas un nomainās. Sabiedrība Hobsa (Hobbes) “visu karš pret visiem” (Hobbes 1998, XIV, 4) perspektīvā ir atainota kā indivīdu veidota sistēma. Šo sistēmu rada nevis vērtību nostiprināšanai, bet mērķu īstenošanai, nodrošinot individuālajiem savu tiesību aizstāvjiem iespēju neatrasties konfliktējošā situācijā. Tātad saliedētība ir iespējama drīzāk mērķu (labklājības, iespējas izpausties un paturēt autonomiju), nevis vērtību (valodas, nacionalitātes, ģeogrāfiskā novietojuma) vārdā. Tomēr, tā kā sabiedrības veidošana un pastāvēšana tiek veicināta pateicoties likumiem, politiskajiem aprātiem, tad sabiedrības mērķi ir jānostiprina līdz ar tiesībām.

Savukārt, “[t]iesības ir pamats kāda cita pienākumam. Un pienākums pastāv tikai tad, ja tas var uzveikt zināmus konfliktējošus apsvērumus, ja tādi eksistē” (Razs 2001, 189). Tas nozīmē, ka tiesības pielāgojas noteiktiem sabiedriskajiem notikumiem un reālijām. Ja nav pastāvoša konflikta par valsts valodu, nacionālo piederību u. c., tad šķietami šīs vērtības nebūtu nepieciešams definēt. Tomēr, ja pastāv konflikts par to, kurai

valodai ir lielāka ietekme, lai nodrošinātu vienotu saziņu, tad vienotas valsts valodas definēšana kļūst par mērķi, nevis vērtību.

Ir izdevīgi, runājot par saliedētu sabiedrību, nošķirt vērtības no mērķiem. Vērtību gadījumā tiek netieši pausta ideja, ka pastāv “vienotas vērtības” (Fonseca et al. 2019, 245), lai gan sabiedrībā dzīvo dažādi cilvēki ar saviem individuālajiem uzskatiem, ticībām un vēlmēm. Saliedēta sabiedrība, kuras virsmērķis ir vienotu vērtību definēšana, var netieši vai tieši veicināt kādas sabiedrības piederīgās grupas izklāšanu, aizmirstot par tolerances un iekļaušanas nozīmi pastāvot kopā vienotā vidē. Tomēr arī tad, ja saliedētību skata caur mērķu prizmu, var runāt par dažādiem saliedētības veidiem: saliedētību kā prakse, kā aktīvu vienotību, kā piekāpšanos, kā vienotu vērtību (tiesību, identitāšu) nostiprināšanu, kā visu iekļaušanu. Un katra no šīm perspektīvām atklāj problēmas, kas citādi paliktu nepamanītas.

Saliedētība kā prakse paredz aktīvu visu locekļu iesaistīšanos un sociālo un politisko notikumu pārzināšanu. Prakse arī paredzētu, ka dažādas saliedētības aktivitātes tiek pielāgotas laikam, telpai un aktualitātēm, tātad prakse būtu mainīga. Tomēr ir iespējams arī izšķirt gadījumu, kad prakse ir vienveidīga, īstenojot tikai vienu/pareizo saliedētības modeli. Ja saliedētība tiek saprasta kā vienveidīga prakse, tad sabiedrības norises un aktivitātes var veicināt vardarbīgus un izklājušus naratīvus, vēstures interpretācijas, kas liedz vienot cilvēkus (Dribins 2007). Šķietami, nākamais pieļāvums ir, ka **saliedētībai jābūt aktīvai cilvēku vienotībai**, proti, cilvēki tiek saliedēti, īstenojot dažādas norises, vērtību satvarus, lai cilvēkiem radītu drošu vidi, kurā līdzāspastāvēt. Bet aktīva vienotība paredz, ka ikviens sabiedrības loceklis apzināti un bieži iesaistās citu iekļaušanā un saliedēšanā, kas nav vienmēr iespējami, jo pastāv dažādu viedokļu sadursmes, vērtību nesaskaņas un rasu, reliģisko piederību un politisko pārliecību atšķirības. Tāpat vienmēr aktīva visu locekļu iesaiste sabiedrībā ir vēlme, kas nav īstenojama, ja vien visi sabiedrības iesaistītie neuzskata izvirzīto mērķi par svarīgu un nepieciešamu.

Līdz ar to, iespējams, saliedētai sabiedrībai ir jābūt tādai, kas nevis aktīvi iesaistās, bet piekāpjas un uzņem, neprasot no esošajiem sabiedrības locekļiem vienmēr iesaistes vērstu uzmanību.

Tomēr **saliedētība kā piekāpšanās** citiem vai savai valstij, lai veicinātu sabiedrības pastāvēšanu solidārā un pilsoniski aktīvā kopienā, izpaustos kā savas brīvības un autonomijas pilnīga neizmantošana vai pat atdošana citam. Saprotams, ka šāda saliedētība ir nesaskaņā ar virsmērķa būtību, ka saliedētībai jānotiek Satversmē noteiktā veidā — demokrātiski, ievērojot cilvēktiesības un uzturot latviešu valodu un latvisko kultūrtelpu. Piekāpšanās citam veicinātu šo pamatvērtību šķietamu pazaudēšanu. Mēs nevis vairs aktīvi piedāvātu citiem apgūt valsts valodu, kultūru un praktizētu savu politisko brīvību, bet ļautu lietām plūst pašplūsmā, tādējādi pazaudējot vērtības mērķim — ļaujot citiem ienākt, piederēt un būt pašiem, bez nekādiem uzspiestiem standartiem, kamēr paši pazaudētu savu identitātes kodolu.

Tomēr vērtības ir jādefinē uzmanīgi. Ja par vērtību kļūst ādas krāsa vai reliģiskā, politiskā pārliecība, tad saliedētība izvēršas par viena veida vērtību uzspiešanu un pārņemšanu, nevis dališanos un vērtību apmaiņu. **Saliedēta kā iekļaujoša sabiedrība** meklētu balansu jeb nosacījumus, kas ļauj nepazust nedz savējai, nedz cita kultūrai, identitātei, jo mērķis būtu iekļaut.

Taču, vai saliedēta kā iekļaujoša sabiedrība ir tāda, kas pieņem, iekļauj tikai sev līdzīgos? Saliedētai sabiedrībai būtu jāspēj nodrošināt visiem sabiedrības locekļiem līdzīgas iespējas izpausties un dzīvot noteiktajā ģeogrāfiskajā telpā. Ja sabiedrībā ir spēcīgs vērtību ietvars, tad šķietami nav iespējams sabiedrībā iekļaut tos, kuri neatbilst vai nevēlas pielāgoties noteiktajām robežām. Šādos gadījumos iekļaušana pārvēršas par selektīvu izvēli, kuri cilvēki būtu piederīgāki un iederīgāki konkrētā sabiedrībā. Varbūt saliedēta kā iekļaujoša sabiedrība paredz citus, neiederīgos un atšķirīgos, pārveidot pēc savas līdzības.

Citi ne vairs ir neatkarīgi iebraucēji, svešinieki, cilvēki ar savām vērtībām (identitāti, valodu, kultūru), bet tukšas lapas (*tabula rasa*), kas jāpielāgo un jāpārveido atbilstoši telpai, kur cilvēki vēlas piedalīties. No vienas puses, šāda iekļaušanas prakse ir ierobežojoša (tiek liegtas vai netiek nodrošinātas iespējas citas valodas, reliģijas un kultūras izpausmēm), bet, no otras puses, saliedētību veicinoša, jo tiek uzspiests precīzs vērtību rāmis, identitāte, kas ir jāievēro un kas ļauj precīzāk noteikt savas iespējas iederēties un piederēt.

Saliedētības un iekļaujošo prakšu pamatā nenoliedzami svarīga ir identitāte: kāda ir sabiedrība, kas nosaka konkrēto sabiedrību un kā tā pašdefinējas. Identitāte nav identais (līdzīgais); identitāte ir vērtības, kultūra, valoda, sabiedrība vienuviet. Saliedētība kā iekļaušana varētu būt Citu atšķirību pieņemšanas prakse, kas vienojas nevis par konkrētām vērtībām, bet gan mērķiem, kā vārdā piederīgie un potenciāli piederīgie varētu būt saliedētā sabiedrībā. Jau atkal ir novērojams, ka vienošanās par vērtībām var izrādīties daudz sarežģītāka, nekā vienošanās par kopīgiem mērķiem. Būtiska vairs nav valoda, nacionālā identitāte, vēstures naratīvi u. c. sociāli aspekti, bet gan mērķis kā vārdā sabiedrība pastāv un iekļauj vai izkļauj citus un svešos. Tātad — ir jārod līdzsvars, lai **saliedētība būtu vienotu vērtību (tiesību, identitāšu) nostiprināšana un pareizu mērķu uzturēšana.**

Lai ne vien noturētu pamatiedzīvotāju vēlmi piederēt un aktīvi iesaistīties sabiedrības dzīvē, bet arī ļautu uzņemt citus, kas vēlas līdzdalīties šajā sabiedrībā, ir nepieciešams definēt virsmērķim raksturīgāku vērtību kopu. Šai kopai nedrīkst būt klaji izkļaujošas iezīmes (nepieņemt cilvēkus valodas, nacionalitātes, rases, etniskās piederības dēļ), un šai kopai ir jābūt spējīgai pielāgoties izmaiņām, nepārvēršoties par totalitāras vai autoritāras sabiedrības vadmotīvu. Tātad ir nepieciešams pārvērtēt saliedētības jēdzienu.

Saliedētība bieži vien tiek saprasta kā sava piederīgā noturēšana, nevis citādo satuvināšana, salodēšana ar pastāvošo. Jo, kur

visbiežāk iederas Cītālais, Svešais, Mežonīgais, Zvērīgais, Barbariskais? Ārpus saliedētā. Ja sabiedrība neiekļauj vai neatzīst tos, kas ir atšķirīgi vai nepazīstami, viņi bieži vien tiek atstumti un pasludināti par citādiem. Tomēr patiesa saliedētība ir iespējama, ja tiek pieņemta daudzveidība un atzīta cilvēku iespējamība piederēt neatkarīgi no to atšķirībām. Tātad saliedētība ir nevis pašsaglabāšanās un noslēgtu vērtību nostiprināšana, bet gan ideju telpa, kas var kalpot arī par mērķi. Iespējams saliedētības pamatvērtība būtu jāsaprot kā ģeogrāfiskās telpas īpatnība, un mērķis — šīs ģeogrāfiskās telpas izkopšana un uzturēšana (Schiefer, van der Noll 2017, 588–589).

Ģeogrāfiskā telpa nebūtu obligāti jāsaprot kā fiksēta vieta. Jo, lai izjustu piederību, kopienas saliedētību, indivīdiem ne vienmēr jāatrodas vienā specifiskā ģeogrāfiskajā punktā. Ideja, ka Latvijas sabiedrība atrodas noteiktā vietā, valstī un šo identitātes vērtību nevar izjust, ja cilvēks nav dzimis vai audzis šajā telpā, ir aplama. Telpa nav vieta, bet gan ideja, kas tiek identificēta ar noteiktām paražām, tradīcijām, kultūras aktivitātēm un vides īpatnībām, kas ļauj izjust viena vai cita veida piederību. Un pat latvieši, kuri atrodas citviet, vēl joprojām turpina daudzināt savas kultūras ieražas (iesaistoties koros vai deju kolektīvos, izkopjot latviešu valodu un saglabājot saikni ar citiem no Latvijas izbraukušajiem) (vienu no situācijas aprakstiem var skatīt M. Kaprāna (2023) pētījumā “Latvieši tur. Latvijas emigrantu mobilitāte un iesakņošanās Lielbritānijā 21. gadsimteņa sākumā” un R. Kašas un I. Mieriņas (2019) pētījumā “*The Emigrant Communities of Latvia*”). Bet, ja cilvēki var just piederību un saliedētību, atrodoties citur, vai tas nozīmē, ka ir ievērots Latvijas saliedētas sabiedrības virsmērķis vai arī uzņemošās valsts iekļaušanas politikas iespējas — būt līdzās un praktizēt savu kultūru līdz ar citām kultūrām? Iespējams, nošķīrums — šeit un tur dzīvojošie valsts piederīgie — nav būtisks, jo, ja visas valstis un kultūras veicina saliedētību, tad svarīgāks ir novērojums, ka saliedēšana iet roku rokā ar telpas un ideju saglabāšanu un līdzdalīšanos, un iekļaušanu neatkarīgi no cilvēku atrašanās vietas.

Šī iekļaujošā pieeja saliedētības izprašanai ļauj atzīt daudzveidības bagātību, vienlaikus atzīstot arī individuālās identitātes un kultūras mantojuma saglabāšanas nozīmi. Turklāt tā uzsver nepieciešamību pēc nepārtrauktas izaugsmes un attīstības, saprotot, ka patiesa saliedētība nav statisks, bet gan dinamisks process, kas pielāgojas un attīstās līdz ar mainīgo sabiedrības iedabu un nepieciešamību atrisināt kādu mērķu vai vērtību konfliktu. Lai arī konkrēti Latvijas vidē nav novērojams krass multikulturālisma pieplūdums, kas saliedētību skatītu līdz ar iekļaušanas politiku, pēc domnīcas “Providus” 2020. gada datiem ir novērojams, ka “[t]ikai viena trešdaļa (34 %) Latvijas iedzīvotāju apgalvo, ka viņiem nebūtu pretenzijas dzīvot kaimiņos jebkuras no iepriekšējā punktā minēto grupu pārstāvjiem” (Kažoka, Bērziņa 2023). Tas nozīmē, ka lielākā sabiedrības daļa vēl aizvien pauž nepatiku, ir aizspriedumaina vai noslēgta pret Citiem. Iespējams, šo parādību pamatā ir bailes sajaukt telpā piederīgo intereses, idejas un tradīcijas ar citiem. Bet saliedētībai ir nevis jāpraktizē tradīcijas to sākotnējā, vēsturiskajā un vienveidīgajā formā, tām jābūt pielāgotām sabiedrības daudzējādībai, izkopjot esošo un sniedzot iespējas citām un jaunām izpausmēm. Tas var arī nozīmēt, ka telpā ierastie vēstures naratīvi, valodas prakses un nacionālās piederības izpausmes, vienveidīgie kaimiņu rajoni var mainīties, un tās nav jāpakļauj stingrām robežām.

Runa ir par atbildīgu robežu praktizēšanu, lai varētu saglabāt ģeogrāfiskās telpas īpatnības, citu dažādības, savas identitātes, un tīktu sniegta iespēja šai telpai attīstīties līdz ar jauno, potenciālo un nākotnīgo sabiedrības locekli. Šajā gadījumā ir novērojams, ka saliedētībai ir jābūt “[n]epārtrauktam procesam, kura mērķis ir attīstīt sabiedrības locekļu labklājību, piederības sajūtu un brīvprātīgu sociālo līdzdalību, vienlaikus attīstot kopienas, kas ir iecietīgas pret vērtību un kultūru daudzveidību un veicina to attīstību, vienlaikus nodrošinot vienlīdzīgas tiesības un iespējas sabiedrībā” (Fonseca et al. 2019, 246). Līdz ar to saliedētība paredz būt saliedētām un vienotām noteiktā veidā: nevis esot vienādiem un tāpēc vienotiem, bet esot atšķirīgiem un tāpēc spējot vienam

otru izaicināt attīstīties. Tas gan paredz, ka ir jāpārvērtē noteiktas sabiedrības prakses un vardarbīgie naratīvi, kas ir iesakņojušies sabiedrības kolektīvā. Ir jāpaļaujas nevis uz visu iesaistīto aktīvu līdzdalību, bet uz jaunu stimulu iestrādi. Tādējādi virsmērķis dzīvot saliedētībā nenozīmē pazaudēt sevi, kļūt par nenozīmīgu balsi politikas aktivitātēs un aizmirst savas valodas un vēstures saknes, pakļauties uzņemošajai sabiedrībai, bet droši īstenot savas intereses, kas būtu saskaņā ar visu iesaistīto vēlmi uzturēt un saglabāt iecietīgu, iekļaujošu un saliedētu ģeogrāfisko telpu un identitātes ideju, ko stiprinātu tiesiskās un sociāli ekonomiskās iespējas. Pilsoniskajai līdzdalībai līdz ar to jākļūst par vēlmi sniegt savu ieguldījumu sabiedrības konfliktu risināšanā, jaunu ideju īstenošanā, nevis par pienākumu, biedu un cerības zudumu.

Bibliogrāfija

Dribins, Leo. Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. No: *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 44.–64. lpp. ISBN 978-9984-624-48-8.

Fonseca, Xavier; Stephan Lukosch and Frances Brazier. Social Cohesion Revisited: A New Definition and How to Characterize it. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2019, 32(2), pp. 231–253. ISSN 1469-8412. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press, 1998. ISBN 978-0-19-283498-0.

Kaneti, Eliass. *Masa un vara*. Tulk. Igors Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999. ISBN 9784-05-273-7.

Kaprāns, Mārtiņš. *Latvieši tur. Latvijas emigrantu mobilitāte un iesakņošanās Lielbritānijā 21. gadsimteņa sākumā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. ISBN 978-9934-18-970-8.

Kaša, Rita and Inta Mieriņa. *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Springer Cham, 2019. Pieejams: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-12092-4>

Kažoka, Iveta and Laima Bērziņa. *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums 2023*. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds, 2023. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/5598/download?attachment> [15.04.2024.]

Kim, Donghye. Care before friendship: care as a model of civic solidarity. *Inquiry*. 2024, pp. 1–28. ISSN 1502-3923. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/0020174x.2024.2312213>

Ministru kabinets. 2021. gada 5. februāra rīkojums Nr. 72 “Par Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņēm 2021.–2027. gadam”. Tiešsaistē. Likumi.lv. 05.02.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/320841> [20.03.2024.]

Razs, Džozefs. *Brīvības morāle*. Rīga: Madris, 2001. ISBN 9984-592-20-0.

Schiefer, David; Jolanda van der Noll. The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. *Social Indicators Research*. 2007, 132, pp. 579–603. ISSN 1573-0921. Pieejams: <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1314-5>

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

“Krievu pasaules” koncepcija kā impērisma ideoloģija un tās ietekme uz saliedētas sabiedrības veidošanu Latvijā

Rihards Kūlis

Domājot par Latvijas nākotni, bieži tiek lietoti tādi jēdzieni kā: izpratne, saliedētība, saskaņa, sadarbība utt. Kāds šiem un līdzīgiem jēdzieniem — un tiem atbilstošai rīcībai — sakars ar “krievu pasauli”? Turklāt būtisks ir jautājums: kur rodama šī “pasaule”? Varētu domāt: Krievijā. Krievijas “cars” Putins paskaidro — visā pasaulē, tai nav robežu. Visas pasaules nākotne ir “krievu pasaule”. Pasaules pārveide par “krievu pasauli” ir mesianisks Krievijas uzdevums. Tātad noteiktu Krievijas aprindu skatījumā “krievu pasaule” ir arī Latvijā, vienalga, vai mēs to vēlamies vai ne. Mūsu uzdevums būtu noskaidrot, cik reāla tā Latvijā ir un kāda varētu būt tās ietekme uz saliedētas sabiedrības veidošanu Latvijā.

Pēc Krievijas invāzijas Ukrainā 2022. gada 24. februāra rītā sabrukuma priekšā nonākusi līdzšinējā, vairāk vai mazāk par racionālu uzskatītā pasaules kārtība, mēs pat nespējam prognozēt, kas varētu notikt rīt, nav izslēgtas atomkara briesmas. Vienlaikus aktualizējas jautājums, vai Rietumu pasaule nav pārāk ilgi gulējusi letargiskā miegā, atradusies citīgi producētu iedomu un ilūziju gūstā, neatlaidīgi un nekritiski piedēvējot visai cilvēcei (jebkurai civilizācijai, arī Krievijai) pasaules redzējuma formas un domāšanas īpatnības (arī rīcības formas), kas raksturīgas tikai Rietumu sabiedrībām.

Kopš Krievijas pilnā apjomā sāktā kara Ukrainā ir pagājuši gandrīz trīs gadi. Šajā laikā ir pastiprinājusies un kļuvusi atklāta Krievijas

impēriskā retorika. Visaugstākajā valstiskajā līmenī (dome, vadošie oficiālie saziņas līdzekļi) ir izskanējuši aicinājumi likvidēt Ukrainas valsti, nāciju un valodu. Nemitīgi tiek izteikti draudi arī citām Krievijas pakļautībā bijušajām teritorijām — Baltijas valstīm, Somijai, Polijai, Gruzijai, Kazahstānai utt. Krievijas impēriskās aprindas regulāri draud uzsākt kodolkaru pret Rietumu pasauli. Būtībā Krievija kā “krievu pasaule” ir nostājusies atklātā un nesamierināmā pozīcijā pret visu Rietumu sabiedrību un tās gadsimtos kultivētajām vērtībām.

Kā zināms, neviens karš nav iespējams, ja to neatbalsta plašāka sabiedrības daļa. Levadas sabiedriskās domas pētījumu centra (Krievija) veiktās aptaujas apliecina, ka pozitīva attieksme pret Krievijas agresiju Ukrainā ir aptuveni divām trešdaļām Krievijas iedzīvotāju¹. Šāda attieksme nav būtiski mainījusies arī divos kara gados (tā pat ir pastiprinājusies). Aktīvi karu atbalsta arī Krievijas Pareizticīgās baznīcas vadība, kura būtībā aicina Krieviju uz krusta karu pret Rietumu sabiedrību.

Turpmākajā Krievijas ideoloģijas (vēsturiskās un mūsdienu) analizē centīsimies argumentēti apstiprināt **pamattēzi**: Krievijas agresīvā darbība arī mūsdienu pasaulē sakņojas gadsimtos kultivētajā militarismu glorificējošā tradīcijā un dominējošajās kultūras orientācijās. **Šo dominējošo orientāciju kontekstā traktējama arī “krievu pasaules” koncepcija kā impērisma ideoloģija.**

Lai noskaidrotu Krievijas militarisma iespējamo saistību ar kultūru, jāveic padziļināta kultūras kā sociāla fenomena analīze, būtu jāmeklē tādas vēsturiski dominējošās kultūras struktūras, kas atklāj etnosa pasaules redzējuma un domāšanas īpatnības noteiktā laika periodā (nepiedēvējot šīs īpatnības jebkuram atsevišķam indivīdam vai sociālajai grupai). Šāda analīze nekādāziņā nepretendē noteikt kādu nemainīgu kultūras

¹ Šie procenti mainās, skat. socioloģiskos pētījumus, piemēram, Levada-Center ziņu “Attitude to Vladimir Putin” (Levada-Center 2023), kur parādīts, ka divas trešdaļas respondentu vēlas Putina pārvēlēšanu par prezidentu.

vai tautas identitāti. Ir jātiek skaidrībā, kādi varētu būt tie fundamentālie kultūrslāņi, kuri visupirms spētu raisīt agresīvas darbības. Līdz ar to iezīmējas arī **pētījuma galvenais uzdevums** — atsegt vēsturiski noteiktā praksē un pārlicībās sakņoto un universālo Krievijai raksturīgo kultūrvēsturisko struktūru (mīta formas, lielle naratīvi, specifiska ikdienas apziņa, reliģija, filosofija) ciešo saikni un šo vēsturisko prakšu un pārlicību tīklā analizēt arī “krievu pasaules” koncepciju. Līdzīgā veidā igauņu semiotiķis un literatūrzinātnieks Jurijs Lotmans saistībā ar Krievijas impēriskajām ambīcijām aicina noskaidrot specifiskās Krievijas “kultūras konstantes» (Лотман 2000).¹

Lai veiktu “krievu pasaules” koncepcijas analīzi kultūras kontekstā, būtu vēlams skatīt vairākās būtiskās dimensijās:

- **vēsturiskie naratīvi** kā mitoloģizētas pasaules skaidrojuma formas,
 - a) Krievija atbrīvotāja,
 - b) Krievija visā savā vēsturē nevienam nav uzbrukusi,
 - c) Krievija barotāja,
 - d) Krievija un “roģinas” jēdziens,
 - e) Krievija civilizācijas un kultūras dāvatāja,
 - f) “Padomju Savienība” kā vispārīgs jēdziens ideālas sabiedrības apzīmēšanai, kas neprasa spēju vai vēlmi šo jēdzienu tematizēt,
 - g) padomju vara, padomju cilvēks.
- “krievu pasaules” koncepcija un Krievijas Pareizticīgās baznīcas pieredze. Saistībā ar to varētu atgādināt Ļeņina atziņu, ka Krievijas Pareizticīgā baznīca visā tās pastāvēšanas vēsturē nekad nav bijusi nekas cits kā valsts aparāta piedēklis;
- krievu fašisms un šizofašisms (T. Snaidera .termins; skat.: Tvnet 2023). Jāatzīmē, ka par krievu fašismu un tā īpatnībām aizvien vairāk runā pašas Krievijas sabiedrības izpētes speciālisti un

¹ Skat. Ю. М. Лотман. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. Санкт-Петербург, “Искусство-СПБ” 2000.

intelektuāļi (V. Bukovskis, D. Bikovs, A. Ņevzorovs un daudzi citi). It īpaši Rietumu sabiedrībās būtu eksistenciāli izšķirīgi aktualizēt D. Bikova aicinājumu putiniskā fašisma sakarībā: “Ir laiks no jauna uzvarēt fašismu” (echofm 2024). Jo īpaši svarīgi tas ir tāpēc, ka liela Krievijas sabiedrības daļa ir pārliecināta, ka Krievija 2. pasaules karā ir atbrīvojusi pasauli no fašisma. Ar lielu pārliecību gribētu apgalvot, ka Krievijā fašismu lielākā sabiedrības daļa uztver kā etnisku kategoriju (pieļauju, ka to varētu apstiprināt socioloģisks pētījums). Tas uzliek par pienākumu plašākās sabiedrības aprindās (arī Latvijā) viest skaidrību par fašismu kā sociālu kategoriju;

- nacisma specifika Krievijā; nacisms mesianisma veidolā, nevērība pret citu tautu valodām un kultūru;
- Krievijas impērisma glorifikācija, īpaši mūsdienu formās un izpausmēs, ieskaitot pēdējās desmitgadēs kultivēto “pobedobesie”. “Pobedobesie” 2024. gadā gan Krievijā, gan ārvalstīs robežojas ar kolektīvu šizofrēniju, kura, tai padziļinoties, var novest pie pasaules katastrofas;
- autoritārisms un Krievijas ekonomikas specifika.

Idejai par īpašu Krievijas civilizāciju ir senāka vēsture, taču par specifisku “krievu pasaules” koncepciju tā transformējās salīdzinoši nesen, turklāt ar aktīvu Krievijas Pareizticīgās baznīcas līdzdalību. Sākotnēji šī koncepcija akcentē Krievijas kultūras savdabīgumu, cenšoties īstenot “maigo varu” Krievijas interešu sfērā arī aiz tās robežām. Pēc Putina nākšanas pie varas “krievu pasaules” koncepcija kļūst par ideoloģijas instrumentu un laika gaitā arvien aktīvāk pauž ekspansionisma un impērisma ambīcijas.

Šādā kontekstā “krievu pasaules” koncepcija aizvien vairāk nonāk pētnieku (publicistu, sociologu, filosofu, vēsturnieku) redzeslokā. To interpretē daudzi Krievijas disidenti, varas opozīcijas pārstāvji, visdažādāko profesiju intelektuāļi, ļoti bieži “krievu pasaules” koncepciju saistot ar impērisma, fašisma, nacisma jēdzieniem. Aktīvu “krievu pasaules” kritiku veic telekanāls “Doždj”. Pēc

Krievijas uzsāktā kara Ukrainā 2014. gadā un īpaši pēc iebrukuma 2022. gada 24. februārī pastiprinātu interesi par “krievu pasaules” koncepciju izrāda arī Rietumu vēsturnieki, filosofi un sabiedriskās dzīves analītiķi (T. Snaiders, A. Apelbauma un daudzi citi pasaulē plaši pazīstami speciālisti; skat. Snyder 2017; Applebaum 2018). Vienlaikus jānorāda, ka atsevišķos gadījumos Rietumu pētnieki — un sabiedrība kopumā — (īpaši to var teikt par Vāciju) ir ļāvušies ilūzijām, galvenokārt identificējot Krievijas kultūru ar F. Dostojevska, A. Čehova, P. Čaikovska mantojumu, adekvāti nenovērtējot totalitārisma vēsturisko un līdz šim dzīvo lomu Krievijas kultūras pieredzē. Svarīgi atgādināt, ka postkomunistiskās Eiropas valstis (arī Baltijas valstis) regulāri brīdināja Rietumus par Krievijas impēriskajiem tīkojumiem¹.

“Krievu pasaules” analīze notiek arī Latvijā un Baltijas valstīs kopumā. Iekļaujoties kopējā pētījumu plūsmā (un balstoties uz to), pētījums pretendē uz **novitāti** un oriģinālu problēmas skatījumu. Šī novitāte tiks balstīta specifiskajā Latvijas (Baltijas) vēsturiskajā pieredzē un ar šo pieredzi saistīto vēsturisko naratīvu analīzē.

Vēstures naratīvam un vēsturisku sižetu, notikumu, personu interpretācijai Krievijas politiskajā retorikā 21. gadsimtā ir bijusi ļoti nozīmīga loma situācijās, kad šīs valsts politikas veidotāji ir konstruējuši argumentu bāzi, lai attaisnotu agresīvu verbālu un fizisku rīcību pret šķietamiem ārējiem apdraudējumiem un slēptu teritoriālo interešu patiesos motīvus un iejaukšanos kaimiņvalstu iekšējās dzīves procesos. Pat viduslaiku vēstures avoti un tajos iztīrītās tēmas, tendenciozi interpretējot un manipulējot ar to saturu, kopš 18.–19. gadsimta tiek izmantoti Krievijas ideoloģijā (“krievu pasaules” mitoloģijā), lai pamatotu — “atjaunojama vēsturiska taisnīguma vārdā” un aizstātot “krievu pareizticības un kultūras” vērtības — savu iespīšanas sākotnēji Baltijas

¹ Kā piemēru var minēt Eiropas parlamenta deputātes Sandras Kalnietes politisko darbību, parlamenta locekļus brīdinot par Krievijas agresīvo politiku un atgādinot par Baltijas tautu izsūtīšanas kampaņām Staļina valdīšanas laikā (skat. Kalniete 2014).

vāciskajā sabiedrībā un vēlāk arī Baltijas valstu sabiedrību suverēnas attīstības procesos. Viens no uzdevumiem ir atklāt, kā Krievijas jaunā agresīvā “krievu pasaules” ideoloģija ir veidojusies kā vēsturiski pēctecīga parādība, kuru raksturo, piemēram, etniskas un sakrālas sākotnes un senas (slāvu) kultūras klātbūtnes motīvi, kas tiek izmantoti politiskajā retorikā kā pamatojums Krievijas cīņai pret Rietumu pasauli, tās vērtībām un institūcijām. Šīs cīņas metodes un formas izpaužas, piemēram, veidojot atbalstošu noskaņojumu gan Krievijā, gan ārpus tās ar speciāli sagatavotas šķietami patiesas informācijas palīdzību un ietekmes palielināšanu, anektējot svešas valsts teritoriju.

T. s. “krievu pasaules” ideologi ir pārstrādājuši un pielāgojuši Krievijas pašreizējam ideoloģiskajam kursam vairākus 20. gadsimta pirmās puses diskursus. “Krievu pasaules” idejas var saskatīt krievu ideologu (P. Ščedrovicka, V. Surkova, A. Dugina u. c.) darbos, un šajos darbos parādās saistība ar Putina režīma impēriskajām aktivitātēm.

Šo diskursu pielāgošana un adaptācija ir vēl **pavisam maz pētīta**, lai gan ir pietiekami daudz norāžu, ka tas jādara (Volker Weiss u. c.). Runa visupirms ir par pagājušā gadsimta 20.–30. gadu vācu t. s. konservatīvās revolūcijas (A. Mohler) jeb jaunā nacionālisma (S. Breuer) idejām, kuras (lielākoties neminot šo ideju izcelsmi) savos darbos klaji izmanto, piemēram, A. Dugins. To pašu var teikt par nacionālsociālisma idejām, kuras paustas A. Rozenberga (A. Rosenberg), A. Boimlera (A. Baessler) u. c. 30.–40. gadu Vācijas ideoloģisko domātāju darbos. Konservatīvās revolūcijas un nacionālsociālisma idejas tiek adaptētas vairākos līmeņos: totalitāro režīmu kopējā politisko, sociālo autoritāro ideju segmentā, taču arī specifiskos nacionālistiskos un rasiskos segmentos. Turklāt krievu pasaules ideologu darbos vērojama šo diskursu saplūsmē ar pareizticības un “garīgās Krievijas” diskursiem, kuru veidošanās gaitā liela nozīme ir krievu kultūras uztverei Eiropā. Visi šie diskursi ir pietiekami bīstami, jo — jau saskaņā ar pašu krievu ideologu ieceri — apelē pie dažādām

eiropiešu cerībām un bailēm, vēlmēm un neapzinātām kultūras attīstības liknēm. Tāpēc vēl jo svarīgāk ir saskatīt un aprakstīt “krievu pasaulē” saplūstošos diskursus, lai ar to palīdzību nebūtu iespējams manipulēt ar Eiropas intelektuāļiem un masu kultūru.

Izvērstā pētījuma nolūks būtu izziņāt “krievu pasaules” koncepciju dominējošo Krievijas kultūras orientāciju (“kultūras konstatantes” — J. Lotmans) un sabiedriskās prakses kontekstā, lai gūtu adekvātu izpratni par Krievijas kā valsts un sabiedrības specifiku (atšķirībā no Rietumu sabiedrībām). Tieši šī citādības izpratne ļautu veidot arī atbilstošas attiecības ar Krieviju, veicinot dialogu, kur tas iespējams (atceroties, ka ievērojama daļa Krievijas iedzīvotāju ir rietumnieciski orientēti), un, kategoriski noraidot Krievijas impēriskās ambīcijas, mesiāniskās ilūzijas, ja tās ir principiāli vērstas pret Rietumu civilizāciju un apdraud tās eksistenci. Ir jāsaprot, ka jebkura ideoloģiskā koncepcija (arī “krievu pasaule”) ir būtiski saistīta ar jebkuru citu sabiedriskās prakses jomu, arī ekonomiku. Tieši “krievu pasaules” neizprašana ir novedusi Rietumus (īpaši Vāciju) pie smagām ekonomiskām problēmām attiecībās ar Krieviju. Šādu problēmu nebūtu, ja Rietumu speciālisti savlaicīgi būtu iedziļinājušies (un izpratuši) “krievu pasaules” ekspansionistisko iedabu.

Visbeidzot, jāizsaka hipotēze, ka “krievu pasaules” koncepcijas impēriskā ievirze sakņojas ilgstošā Krievijas valstiskajā un kultūras pieredzē un mūsdienu Krievijas valdošo aprindu ekspansionistiskajās un impēriskajās ambīcijās. Šī koncepcija (kā teorija un prakse) nav reducējama uz kādu atsevišķu personu vai personu grupu, bet gan ir ilgstošas vēsturiskās prakses rezultāts.

Bibliogrāfija

Applebaum, Anne. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. Penguin Random house, 2017.

Echofm. «Навигатор» с Дмитрием Быковым: Пора снова победить фашизм. Echofm.online, 08.05.2024. <https://echofm.online/programs/navigator/navigator-s-dmitriem-bykovym-12> [28.11.2024.]

Kalniete, Sandra. Russia posing strategic threat to EU. *The Parliament*, 2014, 06.10. <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/russiaposing-strategic-threat-to-eu>

Levada-Center. Attitude to Vladimir Putin. Levada-Center, 20.10.2023. <https://www.levada.ru/en/2023/10/20/attitude-to-vladimir-putin/> [20.05.2024.]

Snyder, Timothy. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. Tim Duggan books, 2018.

Tvnet. “Tas ieies vēsturē kā koloniāls karš.” Vēsturnieks Timotijs Snaiders par Krievijas karu Ukrainā. Tvnet, 12.12.2023. <https://www.tvnet.lv/7902179/tas-ieies-vesture-ka-kolonials-karsvesturnieks-timotij-snaiders-par-krievijas-karu-ukraina> [15.09.2024.]

Лотман, Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. *Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки*. Санкт-Петербург, “Искусство-СПБ” 2000.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienų valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-002).

Mutvārdu vēsture kā resurss Latvijas iedzīvotāju nacionālās identitātes un saliedētības izpētē

Ginta Elksne, Maija Krūmiņa

Nacionālās identitātes jautājums Latvijā vienmēr ir bijis būtisks gan politikas veidošanas līmenī, gan sabiedrībā kopumā, jo nacionālā identitāte tiek uzskatīta par vienu no nozīmīgākajiem sabiedrības saliedētības un integrācijas stūrakmeņiem. Turklāt mūsdienās to spēcīgi ietekmē aizvien pieaugošais ideoloģiskais apjukums, polarizācija un dezinformācija — šādā pasaulē identitātes ir konfliktā cita ar citu, kļūstot kompleksas un nestabilas, līdz ar to identitātes jautājumi tiek problematizēti ne tikai teorētiski, bet arī praktiski. Identitāšu veidošanas un nācīgas saliedētību var būtiski ietekmēt atšķirīgi uzskati par atmiņu politikas īstenošanas principiem. Tāpēc jājaudā — vai ir kāda iespēja samierināt oficiālo skatījumu (institucionālo atmiņu), kas ir nacionālās vēstures paradigmas pamatā, ar kontratmiņām, kas sastopamas gan latviešu, gan Latvijā dzīvojošo mazākumtautību vidū? Un vai mutvārdu vēstures metode un avoti var palīdzēt?

Mutvārdu vēsture paredz indivīda stāstījuma uzklaušīšanu par sevi un savu dzīvi, sniedzot iespēju gan iepazīt tautas dzīvesziņu un kultūras vēsturi, gan iegūt ieskatu atsevišķa cilvēka pieredzē. Šī pieredze un skatījums uz pasauli ir svarīgs resurss nacionālās identitātes izpētē, jo tā ir pašdefinēta un to strukturē indivīda piederības izjūta un vērtības, kas vieno gan indivīdus, gan sabiedrību kopumā. Tāpat pastāv mijiedarbība starp individuāli daudzšķautņaino atmiņu, kolektīvo atmiņu, kā arī oficiālo — valstiski uzturēto — vēstures reprezentācijas versiju. Šajā kontekstā jāievēro, ka līdz ar neatkarības atjaunošanu Latvijā, attīstot nacionālo identitāti, dominējošs kļūva naratīvs ar izteiktu traumatiskās pieredzes klātbūtni. Taču šāda kolektīvās atmiņas

veidošanas politika var vienlaikus gan veidot nācijas pašapziņu un saliedētību, gan to kavēt. Iepriekšminētais konteksts parāda mutvārdu vēstures pētījumu nozīmi un potenciālo devumu nacionālās identitātes un saliedētības izpētē, jo tās pamatā ir interese par pieredzi daudzveidību. Tādējādi šie avoti var būt gan iniciatori, gan indikatori tam, lai kolektīvajā atmiņā tiktu pārskatīta nācijas pieredze saistībā ar neseno pagātņi un lai veicinātu nācijas saliedētību, ar šo liecību palīdzību mēģinot paplašināt pagātnes reprezentāciju un vēsturiskās atmiņas amplitūdu.

Identitāte ir indivīdu piederība noteiktai sociālajai un kultūras grupai, kas ļauj atrast savu vietu sabiedriskajā un kultūras vidē un brīvi orientēties pasaulē. Katrs cilvēks vienlaikus pieder dažādām sociālajām un kultūras grupām, tāpēc tiek nošķirti dažādi identitātes veidi, kā piemēram, etniskā, reliģiskā, politiskā, profesionālā un kultūras identitāte. Tomēr tieši nacionālās identitātes jautājums Latvijā jau izsenis ir bijis un turpina būt īpaši svarīgs gan politikas veidošanas līmenī, gan sabiedrībā kopumā, jo tas vienmēr ir uzskatīts par vienu no nozīmīgākajiem sabiedrības saliedētības un integrācijas stūrakmeņiem (Sergeiceva, Avanesova 2013).

Rietumu zinātniskajā domā pastāv vairāki teorētiskie skatījumi par nācijām un arī nacionālo identitāti. Vienu no klasiskajiem skatījumiem ir piedāvājis politikas zinātnieks un vēsturnieks Benedikts Andersons (Anderson), kurš nācijas uzlūko kā iedomātas kopienas, kuru dalībnieki izjūt kopību (saliedētību), kaut arī personiski nepazīst cits citu (Anderson 2006). Taču nācijas ir ne tikai iedomātas, bet arī pašidentificējošas grupas tādā nozīmē, ka pašas izvēlas, kā novilkt robežu starp “mēs” un “viņi”, un no dažādu elementu kopuma identificē tos, kas vislabāk der to paštēla veidošanā (Kīlis 1998). Savukārt sociologs Entonijs Smits (Smith) uzskata, ka nacionālo identitāti veido dažādi elementi, starp kuriem nozīmīgākie ir teritorija, vēsture un kopiena (Smits 1997). Kopumā par nacionālo identitāti var runāt no diviem skatpunktiem. Pirmkārt, kā par atsevišķiem indivīdiem

piemītošu priekšstatu, izjūtu, attieksmju un darbību kopumu, kurā tie sevi apzinās, jūt un apliecina kā daļu no nācijas, no kuras tie savukārt smeļ resursus savas individuālās identitātes veidošanai un uzturēšanai, un ar savu darbību piedalās šīs kolektīvās kopības ilgtspējā. Otrkārt, kā par nācijai kā individu kopībai piemītošu kvalitāšu kopumu, kas izpaužas atsevišķu tās locekļu domās, attieksmē un darbībā un tiek veidota institūtu, rituālu, simbolu un kultūras kodu veidā. Būtiski, ka vienmēr pastāv zināma nesakritība starp nacionālo identitāti kā nācijas pārstāvju individuālo identitāšu apvienojumu un nācijas identitāti kā objektivizētu un idealizētu tēlu (Broks 2013).

Pievēršoties nacionālās identitātes un saliedētības izpētei mūsdienu Latvijā, jāievēro arī tas, ka šo pētniecību arvien spēcīgāk ietekmē pēdējos gados aizvien pieaugošais ideoloģiskais apjukums, polarizācija, dezinformācija un pilsoniskā neiesaistīšanās jeb atslābināšanās. Tā rezultātā mūsdienu pasaule tiek raksturota kā globāla laika un telpas fragmentu mozaīka, kurā zināšanu elementi ir atbrīvojušies no tradicionālajiem grožiem, radot to, ko var dēvēt par plūstošo modernitāti (Bauman 2000). Šādā pasaulē identitātes nonāk konfliktā cita ar citu, kļūstot kompleksas un nestabilas, tāpēc identitātes jautājumi tiek problematizēti ne tikai teorētiski, bet arī praktiski. Tādejādi arī šobrīd, kad kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ir pagājuši vairāk nekā 30 gadi, joprojām ir aktuāls jautājums: kas esmu es un kas esam mēs? Turklāt arvien aktuāla problēma ir arī tā, ka būtisku ietekmi uz identitāšu veidošanos un nācijas saliedētību var atstāt atšķirīgi uzskati par atmiņu politikas īstenošanas principiem. Tāpēc jājautā — vai ir kāda iespēja samierināt oficiālo skatījumu (institucionālo atmiņu), kas ir nacionālās vēstures paradigmas pamatā, ar kontratmiņām, kas sastopamas gan latviešu, gan Latvijā dzīvojošo mazākumtautību vidū? Un vai mutvārdu vēstures metode un avoti var palīdzēt?

Ir skaidrs, ka nacionālās identitātes apziņa ir sarežģīti izzināma ar tiešiem jautājumiem, tā nav ne viegli izsakāma, ne formulējama.

Tāpēc viens no veidiem, kā pētīt nacionālo identitāti, var būt biogrāfiskā (dzīvesstāstu) intervija, kuras laikā indivīds stāsta par savu dzīvi, vienlaikus atklājot savu pasaules uzskatu un dzīves laikā apzinātās vērtības. Tieši biogrāfiskā intervija, kas paredz indivīda stāstījuma uzklaušīšanu par sevi un savu dzīvi, sniedz iespēju gan iepazīt tautas dzīvesziņu un kultūras vēsturi, gan iegūt ieskatu atsevišķa cilvēka pieredzē. Šī pieredze un skatījums uz pasauli ir svarīgs resurss nacionālās identitātes izpētē, jo tā ir pašdefinēta un to strukturē indivīda pieredzes izjūta un vērtības, tostarp valoda, vēsture un kultūra. Šīs vērtības vieno gan indivīdus, gan sabiedrību kopumā. Līdz ar to, pat ja dzīvesstāstu analīze liecina, ka nacionālās identitātes jautājums cilvēkiem nav šķitis prioritārs un tas nav bijis arī intervētāja interešu lokā, tomēr, stāstot par savu pieredzi, dzīvesgājumu, nozīmīgākajiem vēstures notikumiem, ideoloģijas un varas maiņām, cilvēki nemanot atklāj arī nacionālās identitātes pašapzināšanos un izrietoši — ļauj izdarīt secinājumus arī par kopienas un nācijas saliedētības pamatiem (Garda-Rozenberga 2012).

Aplūkojot nacionālās identitātes veidošanos mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu skatījumā, jāievēro arī mijiedarbība, kas pastāv starp individuāli daudzšķautņaino atmiņu, kolektīvo atmiņu, kā arī oficiālo — valstiski uzturēto — vēstures reprezentācijas versiju. Tāpat ir būtiski saprast, ka dzīvesstāsti neveidojas stihiski, bet seko noteiktiem, sabiedrībā pieņemtiem biogrāfijas veidošanas un stāstīšanas modeļiem, turklāt tos ietekmē tas, ka individuālā atmiņa ir cieši sasaistīta ar to pagātnes reprezentāciju, ko reproducē kopiena, pie kuras attiecīgais indivīds pieder. Liberālā sabiedrībā, pie kādas pieder arī mūsdienu Latvijas sabiedrība, cilvēku atmiņas netiek apspiestas, tomēr kultūras un politiskā elite, izvirzot savus akcentus un dominējošās tēmas, zināmā mērā veido “pieprasījumu” pēc noteikta veida atmiņām. Proti, jebkura valsts kā varas organizācija vienmēr tiecas vienot uzskatus par pagātņi un nogludināt nesaskaņas starp konkurējošām vēstures reprezentācijām. Taču vienlaikus arī dažādās grupas, kas dzīvo vienas valsts robežās, ar stiprāku vai vājāku intensitāti cīnās par

savu vēstures redzējumu kā savas nacionālās identitātes pamatu. Kā jau minēts iepriekš, valsts pastāv kā nācija ar kopīgu vēsturi un nākotni, priekšstatot sevi kā vienotu (iztēles) kopību, kurai, lai tā varētu pastāvēt, nereti sava pagātne ir vairāk jāaizmirst nekā jāpiemin. Tomēr Latvijas gadījumā ir iespējams novērot, ka priekšplānā izvirzījušies tieši pagātnes notikumi un atmiņas par tiem. Šajā kontekstā var novērot, ka, konstruējot nacionālo identitāti, līdz ar neatkarības atjaunošanu Latvijā dominējošs kļūva naratīvs ar izteiktu traumatiskās pieredzes klātbūtni. Tas atspoguļojas arī dzīvesstāstos, kuru galvenās tēmas bieži ir karš, deportācijas, piespiedu kolektīvizācija u. tml. Valstiskā līmenī šāds naratīvs, kas tiek kultivēts arī ar izglītību, piemiņas vietām un pasākumiem, ir vērsts uz to, lai veicinātu distancēšanos no visa sociālistiskā mantojuma, kas tiek panākts ar padomju režīma kriminalizēšanu, uzsverot cilvēku ciešanas un nācijas degradāciju, ko šis režīms ir izraisījis. Lai gan šāda valstiska līmeņa attieksme ir saprotama, tomēr, akcentējot traumatisko pieredzi, tiek kavēta pozitīva sabiedrības pašidentifikācija. Turklāt šāds nacionālais vēstures naratīvs mēģina izslēgt no sabiedriskās apziņas citas pagātnes reprezentācijas, kas var būt būtiskas atsevišķām, bet gana lielām cilvēku grupām jeb “atmiņu kopienām”, kurām ir cita vēsturiskā pieredze, stāsti un arī vēlme pēc apliecināta paštēla valsts vēstures kontekstā (Šūpulis 2012). Tādējādi šāda kolektīvās atmiņas veidošanas politika var vienlaikus gan veidot nācijas pašapziņu un saliedētību, gan to kavēt.

Iepriekšminētais konteksts parāda mutvārdu vēstures pētījumu nozīmi un potenciālo devumu nacionālās identitātes un saliedētības izpētē, jo tās pamatā ir interese par pieredžu daudzveidību, par ko savulaik runājis arī mutvārdu vēstures klasiķis Pols Tompsons (*Thompson*), uzsverot, ka mutvārdu vēstures nolūks līdztekus vēsturiskām studijām ir “dot balsi” marginalizētām, aizmirstām grupām un cilvēkiem, uzklauset viņu stāstus un dodot iespēju viņiem runāt no savas perspektīvas, tādējādi paplašinot vēstures izpētes fokusu (*Thompson 2000*).

Mutvārdu vēsturei un dzīvesstāstiem ir raksturīgs dziļi personalizēts skatījums par vēsturi, atklājot, kā cilvēki izjutuši vēsturiskos notikumus, kādu nozīmi tiem piešķirušī, kā izsaka savu pieredzi un konstruē savu pašapziņu. Dzīvesstāstos aprakstītās tēmas, notikumi un laika posmi parāda vēsturisko faktu relatīvo nozīmi indivīdu pagātnes redzējumā un pašidentifikācijā. Uzsvāri vai tieši pretēji — noklusējumi, kas dzīvesstāstos var parādīties ar zināmu regularitāti, var liecināt par kādu kopēju priekšstatu lauku, kas nosaka to, kā cilvēki aktualizē savas personiskās atmiņas. Tomēr jebkurā sabiedrībā pastāv arī kontratatmiņas, kas neiekļaujas dominējošos diskursos un shematiskos vēstures stāstos. Tās ir atmiņas, kas pretojas iepriekšminētajai pagātnes vienošanai. Būtiski, ka, pastāvot šādām kontratatmiņām un cilvēkiem neatrodot savu vietu nācijas vēstures naratīvā, tie nevar veidot arī ar to saskaņotu identitāti. Taču šādu alternatīvu skatījumu pastāvēšana ir neatņemama demokrātijas izpausme, it īpaši valstī ar tik izteiktu etniskās dažādības dimensiju, kāds tas ir Latvijā. Tāpēc saprotams, ka Latvijā uzklusētās mutvārdu vēstures liecībās var atrast daudz tādu atmiņu, kas lielākā vai mazākā mērā ir pretrunā ar vēstures naratīviem, kas veido valsts identitātes pamatu. Kā norāda sociologs Edmunds Šūpulis: “Tās ne vienmēr būtu jāuzlūko kā kontratatmiņas, tomēr, esot zināmā opozīcijā, arī tās piedalās nācijas lielā naratīva konstruēšanā, sabalsojoties ar to vai oponentojot tam.” (Šūpulis 2012). Tāpēc ir būtiski uzklusēt, analizēt, kā arī “dot balsi” tādiem atmiņu stāstiem, kas neiekļaujas politiski konstruētos pagātnes priekšstāstos. Tas nozīmē, ka dzīvesstāsti var būt gan iniciatori, gan indikatori tam, lai kolektīvajā atmiņā tiktu pārskatīta nācijas pieredze saistībā ar neseno pagātņi un lai veicinātu nācijas saliedētību, ar šo liecību palīdzību mēģinot paplašināt pagātnes reprezentāciju un vēsturiskās atmiņas amplitūdu.

Latvijā visplašāk ar mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu pētījumiem nodarbojas Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) projekts, kas jau kopš 1992. gada tiek īstenots Latvijas Universitātes

Filozofijas un socioloģijas institūta (LU FSI) paspārnē, šajā laikā uzkrājot vairāk nekā 4500 dzīvesstāstu interviju. Kā norāda krājuma aizsācēja, LU FSI pētniece Māra Zirņīte, 1990. gadu sākumā, reizē ar Latvijas valstiskuma atjaunošanu bija iespējams atjaunot un veidot no jauna savstarpējās saziņas pavedienus starp nacionālajai kultūrai piederīgajiem, arī tiem, kas dzīvoja aiz Latvijas robežām. Paaudzes, kas bija uzaugušas ar atmiņām par neatkarīgu valsti kā zaudētu vērtību, un tieši NMV krājums kļuva par vienu no veidiem, kā atgūt valsti, ieklausoties Latvijas bijušo un pašreizējo iedzīvotāju atmiņās. Turklāt dzīvesstāstu intervijās atraisītais dialogs noteiktā sociālā un kultūras kontekstā pavēra skatu uz tiešiem, neangažētiem uzskatiem un viedokļiem, ieskaitot izpratni par nacionālo identitāti, kas skatāma paaudžu perspektīvā (Zirņīte 2013).

Ir redzams, ka cilvēku atmiņas un dzīvesstāsti bieži vien tiek vērtēti caur nacionālās identitātes prizmu. Tomēr to darot nav pieļaujams vienkāršotais pieņēmums, ka latviešiem ir vieni pagātnes stāsti un viena kolektīvā atmiņa, kas atšķiras no Latvijas krievu, ebreju, romu un citu etnisko grupu atmiņām un identitātēm. Sekojot šādam priekšstatam un izmantojot analīzei nacionālisma kategorijas, ir viegli nepamanīt, ka, iespējams, starp individuālajiem dzīvesstāstiem un identitātēm ir vairāk kopējā, nevis atšķirīgā. Tieši nacionālās indifferences pētījumi var piedāvāt plašāku skatījumu par aizspriedumainām attiecībām starp individuālo subjektivitāti un kolektīvo piederību, tāpēc būtiska nozīme ir tieši mazāku atmiņu kopienu (etnisko, reģionālo, reliģisko u. c.) un paaudžu atmiņas pētniecībai un salīdzināšanai, ko iespējams izdarīt tieši ar mutvārdu vēstures palīdzību. Tāpat nacionālās identitātes, kā arī saliedētības izpētei nozīmīgi būtu pētījumi par ģimeņu (gan krievu, gan latviešu un citu etnisko grupu) atmiņu dialektiku un to sasaisti ar atcerēšanās praksēm, kas spētu sniegt izvērstāku skatījumu ne tikai par priekšstatiem, ko sniedz skola, masu mediji, bet arī ģimene, kas ir cilvēka identitātes pamats (Zellis 2017).

Bibliogrāfija

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, 2006.

Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Polity Press, 2000.

Broks, Jānis. Nacionālā identitāte: vispārējie modeļi un Latvijas gadījums. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 49 (2012/2013), 14.–22. lpp.

GardaRozenberga, Ieva. Dzīvesstāsti un nacionālā pašapziņa. Grām.: GardaRozenberga, Ieva (zin. red.) *Dzīvesstāsts un pašapziņa: mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga, 2012, 86.–104. lpp.

Ķīlis, Roberts. Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā. Grām.: Ķīlis, Roberts (sast.) *Atmiņa un vēsture*. N.I.M.S., 1998, 113.–130. lpp.

Sergeiceva, Inga, Jeļena Avanesova. Kas ietekmē nacionālās identitātes apziņas veidošanos Latvijā: latviešu un krievvalodīgo skatu punkts. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 49 (2012/2013), 57.–62. lpp.

Smits, Entonijs D. *Nacionālā identitāte*. AGB, 1997.

Šūpulis, Edmunds. Identitātes, atmiņas un biogrāfiskā naratīva mijattiecības. Grām.: GardaRozenberga, Ieva (zin. red.) *Dzīvesstāsts un pašapziņa: mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga, 2012, 46.–57. lpp.

Thompson, Paul. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press, 2000.

Zellis, Kaspars. Kolektīvā atmiņa un pagātne Latvijas krievu dzīvesstāstos. Grām.: Skultāne, Vieda (zin. red.) *Piederēt un atšķirties: romu, krievu un latviešu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga, 2017, 51.–74. lpp.

Zirnīte, Māra. Nacionālās identitātes apziņa pēc kara dzimušo Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 49 (2012/2013), 80.–87. lpp.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas (VPP) projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

Pielikums

Preambula Sabiedrības integrācijas koncepcijai

Maija Kūle

Raksts sagatavots 1998. gada 15. jūnijā.

1. Programmas nepieciešamība

Latvijas tālākai attīstībai ir nepieciešama racionāla, politiski līdzsvarota un finansiāli pamatota visas sabiedrības integrācijas programma. 1998. gadā gan iekšpolitiski, gan ārpolitiski ir nobriedusi situācija, lai integrācijas procesus sāktu mērķtiecīgi virzīt. Valdībai ir jāveic nākamie soļi, lai no līdzšinējās, bieži vien spontānās, pieejas pārietu uz noteiktu valsts stratēģiju. Valsts stratēģija balstās uz:

- 1) sabiedrības integrācijas vispārīgo koncepciju,
- 2) programmas detalizētu izstrādi katram gadam,
- 3) finansiālo nodrošinājumu,
- 4) institucionālās bāzes radīšanu.

2. Integrācijas būtība

Integrācija nozīmē sakārtošanu, daļu apvienošanu vienā veselā. (Jēdziens “integrācija” cēlies no latīņu valodas vārda *integer* — vesels). Tā neparedz kādas daļas pakļaušanu veselajam, bet gan iekļaušanos veselajā. Veselais top, daļām savstarpēji papildinot vienai otru kopīga mērķa labad. Tas ir pamatprincips, pēc kura vadās sabiedrības integrācijas praktiskajās norisēs.

Sabiedrības integrācija Latvijā nozīmē dažādo etnisko, sociālo grupu un indivīdu savstarpējo saprašanos un sadarbību, balstoties uz latviešu valodu kā valsts valodu un lojalitāti pret Latvijas valsti.

Integrācijas uzdevums ir veidot politiski konsolidētu sabiedrību ar valstisku domāšanu, pamatvērtību un interešu kopību.

Integrācijas svarīgs uzdevums — palīdzēt visiem Latvijas pastāvīgiem iedzīvotājiem saskatīt savas perspektīvas Latvijā.

Sabiedrības integrācijā jāpanāk stāvoklis, kurā visi Latvijas iedzīvotāji apzinās, ka mums ir kopīga valsts, ka tikai kopīgi mēs varēsim celt labklājības un drošības līmeni, ka katrs cilvēks ar savām zināšanām, uzņēmību un labo gribu ir vajadzīgs Latvijas valsts attīstībai.

Integrācijas padziļināšanas procesā notiek kopīgu vērtību, zināšanu un interešu nostiprināšanās gan individuālajā līmenī, gan visā sabiedrībā kopumā.

Integrācija nozīmē labprātīgu iekļaušanos. Tā nav iespēju sašaurināšana, bet gan iespēju paplašināšana. Integrācijā jāvadās pēc principa: tā ir savstarpējā bagātināšanās. Zināt vairākas valodas ir labāk nekā zināt tikai vienu. Iepazīt vairākas kultūrvides ir perspektīvāk nekā norobežoties tikai vienā kultūrvidē.

Integrācijas mērķis ir Latvijas pakāpeniskas attīstības gaitā panākt iespēju katram tās patstāvīgajam iedzīvotājam dzīvot 21. gadsimtam atbilstošu, Eiropas civilizācijas sasniegumos dibinātu dzīvesveidu, kas sniedz labklājību, izglītību, drošību un labvēlīgu starpetnisko komunikāciju.

Sabiedrības integrācija aptver procesus, kas norisinās etniskajā, izglītības, kultūras, politiskajā, sociālpsiholoģiskajā un sociālajā sfērā.

Integrācija šaurākā — starpetniskā — nozīmē ir cittautiešu, nepilsoņu aktīva iesaistīšanās visās Latvijas sabiedrības dzīves sfērās un līmeņos, saglabājot savu etnisko seju un nezaudējot

tiesības atražot savu etnisko specifiku. Šīs starpetniskās integrācijas mērķis ir divvalodīgie cittautieši, kas pārvarējuši atsvešināšanos no latviešu kultūras vērtībām un ir pilnīgi iesaistījušies sabiedrības kopīgo mērķu realizācijā.

3. Integrācija balstās uz sekojošām pamatnostādņēm:

- Latvijas valsts neatkarība ir ieguvusi neatgriezenisku raksturu. No tā izriet attiecīgās politiskās, tiesiskās, ekonomiskās, vērtību un kultūras nostādes, kas tiek realizētas integrācijas procesā. Neatkarīgas Latvijas valsts attīstība un sabiedrības integrācija ir vienoti procesi.
- Gan nepilsoņu, gan pilsoņu vidū ļoti neliels ir to cilvēku skaits (mazāk par 1 %, 1998. g. pētījums “Ceļā uz pilsonisko sabiedrību”), kas noteikti ir nolēmuši aizbraukt no Latvijas. 94 % pilsoņu un 90 % nepilsoņu ir nolēmuši palikt Latvijā. Līdz ar to vienīgais optimālais situācijas risinājums ir mērķtiecīga integrācija.
- Latvija vairs nekad nebūs homogēna — etniski viendabīga valsts. Latvija nevar atgriezties pagātnē, tādēļ integrācijas programmai jārēķinās ar tagadnes situāciju un nākotnes perspektīvām.
- Jāveidojas jaunai integrālai vienībai — nacionālai valstij ar patiesi multikulturālu sabiedrību. Multikulturālisms nozīmē vairāku kultūru līdzāspastāvēšanu, tādu vidi, kurā līdztekus sadzīvo vairākas kultūras. Multikulturāla sabiedrība ir tāda, kur nodrošināta kultūru līdztiesība, izslēgta diskriminācija un pastāv kultūru dialogs.
- Latvija apņemas ievērot visu tautu tiesības uz savas identitātes un kultūras saglabāšanu. Integrācijas programma paredz izstrādāt kultūrnacionālās autonomijas mehānismu, lai tādējādi strukturētu pastāvošo multikulturālo vidi.
- Integrācijā jāpanāk uzticēšanās. Tolerance attīstīsies tikai tajā situācijā, kad integrācijā iesaistītās puses jutīsies drošas

un aizsargātas. Latviešiem tas nozīmē garantijas savu tradīciju, dzīves stila, identitātes, tautas dzīvā spēka attīstības nodrošināšanu. Cittautiešiem, savukārt, tas nozīmē ticību tam, ka Latvijas valsts politika nav virzīta uz viņu piespiedu izraidīšanu, asimilāciju vai tiesību samazināšanu.

- Integrācijas programmas realizācijai nepieciešams sasniegt politisku *consensus* starp visiem Latvijas politiskajā dzīvē iesaistītajiem spēkiem, kā arī piekrītošu attieksmi no inteliģences, skolotāju, kultūras darbinieku, reliģiju pārstāvju un citu sabiedrībā nozīmīgu spēku puses, lai viņi visi reāli piedalītos integrācijas programmas īstenošanā.

4. Integrācijas stratēģija nepieļauj un neatbalsta:

- divkopienu valsts izveidošanos un modeli “divas sabiedrības vienā valstī”,
- sabiedrības daļu konfrontāciju, segregāciju, piespiedu asimilāciju un marginalizāciju.

Latvijā pastāv reālas briesmas, ka varmācīgi uzspiestais divkopienu dzīvesveids var saglabāties ilgstoši un palikt mantojumā jaunās paaudzes psiholoģiskajās nostādnēs. Taču tas nebūs auglīgs nevienas etniskās kopienas attīstībai.

Piecdesmit gadu ilgas uzspiestās asimilācijas rezultātā visās postpadomju valstīs pārsvaru ņem separātisma, segregācijas procesi, kam līdzī nāk rūgtums un naids. Bet tie ir nederīgi pamati nākotnes sabiedrības veidošanai, jo separātisma tieksmes nevis stiprina, bet vājina;

- etnofederālismu.

Latvijā nav apgabalu ar kompakti vienuviet dzīvojošiem cittautiešiem. Latvija ir unitāra nacionāla valsts ar etniski raibu sabiedrību, tādēļ ir viena valsts valoda — latviešu — un integrācijai jānorisinās uz latviešu valodas un kultūras pamata.

5. Vēsturiskie apstākļi, kas ietekmē integrāciju

Latvija vēsturiski veidojās kā teritorija ar vienu pamattautu un visumā nekompakti eksteritoriāli izvietotiem cittautiešiem. 1941. gadā Latvija tika okupēta un varmācīgi iekļauta PSRS sastāvā. Piecdesmit gadus notika Latvijas ekonomiskās, sabiedriskās un kultūras dzīves deformācija un pakļaušana totalitārās iekārtas prasībām. Kā pierādījusi vēsture, totalitārās sabiedrības ir pretcilvēciskas, ved pie ekonomiskas nabadzības, morāla pagrimuma un ideoloģiska melīguma. Atgriešanās pagātnē nav iespējama un nevar tikt akceptēta nekādā veidā.

Padomju okupācijas gados Latvija saņēma vissmagāko etnodemogrāfisko triecienu, būtiski samazinājās latviešu skaits un ataugsmes tempi. Savu relatīvo vairākumu (ļoti nedrošu — 52 %) latvieši saglabāja līdz 1989. gadam.

Totalitārā iekārta izkropļoja gan latviešu, gan krievu, gan citu tautu pašapziņu, traumēja kultūru attīstību un nomāca cilvēku individuālo iniciatīvu, viņu iespējas pašiem brīvi veidot savu dzīvi. Būdami sociālo un ekonomisko procesu “skrūvētēs”, Latvijā padomju laikā nonāca lielas cittautiešu masas, kuras pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas izrādījās dzīvojam citā valstī un citā politiskā iekārtā.

Radikālās izmaiņas Latvijā kopš neatkarības iegūšanas izvirza nepieciešamību sabiedrības daļām apzināties savas jaunās lomas. Krievi, kādu laiku pretojušies mazākumtautības situācijai, tagad sāk piemērot to sev, taču tas prasa arī dzīvot saskaņā ar šo apzināti pieņemto lomu, ko nosaka palikšana Latvijā — t. i., mācīties valsts valodu un ievērot valsts likumus.

Latviešiem dziļākajā neapzinātajā līmenī daudz kur ir saglabājusies minoritātes izjūta. Tomēr valsts atjaunošana ir uzlikusi latviešiem politiskā līdera lomu. To nosaka lielais pārsvars pilsoņu kopumā, īpaša ieinteresētība un aktivitāte cīņā par nacionālās neatkarības atgūšanu, maksimāla politiska organizētība Tautas Frontes rindās 1988.–1991. gadā. Politiskā līdera loma uzliek atbildību par

visas sabiedrības attīstību, par integrācijas iznākumu, kas būtu labvēlīgs visiem Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem.

Sabiedrības integrācijas pretinieki netic iespējam integrēt cittautiešus Latvijas dzīvē. Taču sabiedrības integrācijai patiesībā nav alternatīvas. Tādēļ latviešiem svarīgi ir atbrīvoties no nevarīgā dzīves pabērna lomas un stiprināt pārliecību, ka latvieši ir spējīgi un vēlas palīdzēt cittautiešiem iekļauties Latvijas sabiedrībā. Krieviem kā lielākajai vēl neintegrēto cittautiešu daļai, savukārt, ir svarīgi atbrīvoties no aizvainojuma par zaudētajām totalitārisma pseidoprivilēģijām un izprast to, ka Latvijā ir iespējams veidot valsti, kura nodrošina jebkuras tautības, rases, reliģiskās ticības cilvēka brīvu attīstību.

6. Vēsturisko apstākļu izvērtējums kā integrācijas pamats.

Lai vienotos par nākotni, ir jāvienojas par pagātnes notikumu interpretācijas vadlīnijām. Bez šīs principiālās vienošanās un pagātnes izvērtējuma nav iespējama virzīšanās uz priekšu sabiedrības integrācijas programmā. Viens no priekšnoteikumiem ir tā vēsturiskā un politiskā fakta atzišana, ka Latvija tika okupēta un varmācīgi iekļauta PSRS sastāvā. Latvijas tauta labprātīgi neizvēlējās padomju iekārtu un dzīvi totalitāriskajā vērtību sistēmā. Ir jāatzīst padomju laika kļūdas un pārspilējumi demogrāfiskajā politikā, industrializācijā, ideoloģiskajā attieksmē pret mazākumtautībām, ir jāatzīst un jānosoda Staļina realizētais genocīds pret latviešu tautu. Nosodījumam ir jābalstās uz dziļu izpratni par vēsturiskajiem notikumiem, morālu vērtējumu un “attīrošu pārdzīvojumu”, lai dažādo etnisko kopienu jaunās paaudzes varētu patiesi iekļauties integrācijas procesos.

7. Integrācija kā nākotnes forma

Integrācija ir virzīta uz nākotni, uz Latvijas valsts attīstību un sabiedrības pilnveidošanu. Jāapzinās, ka būs tādi sabiedrības slāņi un cilvēku paaudzes, kas vecuma, izglītības trūkuma vai kādu

citu apstākļu dēļ nespēs iekļauties integrācijas procesos, nekad neiemācīsies latviešu valodu un nezinās ne Latvijas vēsturi, ne kultūru. Integrācija ātrāk ritēs jaunu izglītotu cilvēku vidū, jo tie ir atvērtāki kontaktiem un vairāk orientēti uz Rietumu demokrātijas vērtībām.

Tādēļ integrācijas procesi nav jāveicina kā masu, sociālo kopienu integrēšanas pasākumi, bet tiem ir jābūt individualizējošiem, konkrētiem attiecībā uz katru cilvēku un katru situāciju. Cittautiešu integrācijā jāvadās no individuālisma principa. Tieši šī princips ievērošana var atvieglot integrācijas procesu.

Integrācijā viens no svarīgākajiem faktoriem ir vērība pirmām kārtām uz bērnu un jaunatnes iekļaušanos integrācijas procesos. Pat ja vecākās paaudzes cilvēki paši nespēs iekļauties integrācijā, viņi to varēs izdarīt “caur saviem bērniem”. Ieturot labvēlīgu neitralitāti attiecībā pret valsti, viņi stimulēs savu bērnu un mazbērnu ātrāku iekļaušanos Latvijas sabiedrībā.

Integrācija kā nākotnes veidošanas forma atspoguļo izmaiņas nostādnes pret cittautiešiem. Nostādne “cittautieši kā problēma” tiek nomainīta ar nostādni “cittautieši” kā sabiedrības attīstības potenciāls. Nostādne “cittautieši kā svešie” — ar nostādni “cittautieši kā citādie, taču līdzasesošie”, nostādne “cittautieši kā atsvešinātie” ar nostādni “cittautieši kā sadarbības partneri”.

8. Integrācijas procesu dalībnieki

Integrācijas process nav vienpusējs, bet gan daudzpusējs — tas skar ne tikai cittautiešu integrāciju latviešu sabiedrībā, bet arī latviešu “atvērtību” pret cittautiešiem. Līdz šim Latvijā ir valdījusi pārliecība, ka integrācija ir cittautiešu problēma. Taču, realizējot sabiedrības integrācijas programmu, jāpanāk domāšanas izmaiņas arī latviskā vidē.

Integrējamie nedrīkst palikt pasīvā pusē šajos procesos, jābūt zināmai partnerībai. Valstij mērķtiecīgi jāveido un jāpaver jauni

līdzdalības kanāli (likumprojektu izstrādē, pašvaldībās, kultūras un izglītības sfērās).

Integrācija ir nepieciešama kā latviešiem, tā arī citu tautību cilvēkiem, pilsoņiem un nepilsoņiem. Latvijas iedzīvotāji 90. gados novērsās no komunistiskās ideoloģijas, no padomiskās domāšanas stereotipiem, pamazām ieaug tirgus saimniecības ekonomikā un sāk veidot vienotu neatkarīgās LR sabiedrību ar pilsonisko, valstisko apziņu. Top politiskā nācija. Līdz ar to pamazām arvien vairāk rodas faktoru, kas saista, nevis šķir, integrācijas dalībniekus. Šīs plašās integrācijas šķautne ir nepilsoņu integrācija. Pilsonībai ir jābūt atvērta visiem lojāliem Latvijas iedzīvotājiem, kuri pietiekamā līmenī, atbilstoši Pilsonības likuma prasībām, pārvalda latviešu valodu. Pilsonības iegūšana apliecina lojalitāti, bet stiprina arī piederības izjūtu valstij.

Integrācijas procesa dalībnieki atšķiras pēc savas piederības noteiktām paaudzēm.

Cittautiešu vecākās paaudzes savu situāciju lielā mērā uztver kā “zaudētāju” situāciju, jo nesaskata nākotnes perspektīvas. Taču no zaudētāju pozīcijām integrācija nav iespējama. Tāpēc jo svarīgāk integrācijā ir uzsvērt nākotnes vērtības. Integrācija šīm paaudzēm norisinās pēc shēmas: apstākļu neizbēgamības apzināšanās (Latvija ir ieguvusi neatkarību un neparedzēti ir izmainījusies sociāli politiskā situācija) — pragmatisks aprēķins (Latvijas attīstības perspektīvas ieraudzīšana) — identifikācija (atzīstot Latviju par savu valsti) — pilnīga iekļaušanās sabiedrības vērtību sistēmā (integrācija).

Cittautiešu jaunākās paaudzes savu situāciju uztver atšķirīgi. Piedzimstot un izglītojoties Latvijā, atkrīt shēmas pirmais posms. Līdz ar to aktualitāti lielā mērā zaudē nespēja vienoties par vēstures interpretācijām. Taču sāk dominēt pragmatisks aprēķins un individuālisms. Tās ir savpatnas 20. gadsimta Eiropas civilizācijas vērtības, ar kurām nākas nopietni rēķināties integrācijas procesā. Iespējams, ka Latvijas attīstības nākamajā 20 gadu posmā tās var pat dominēt.

9. Priekšnoteikumi, uz kuriem patreizējā situācijā var balstīt integrāciju:

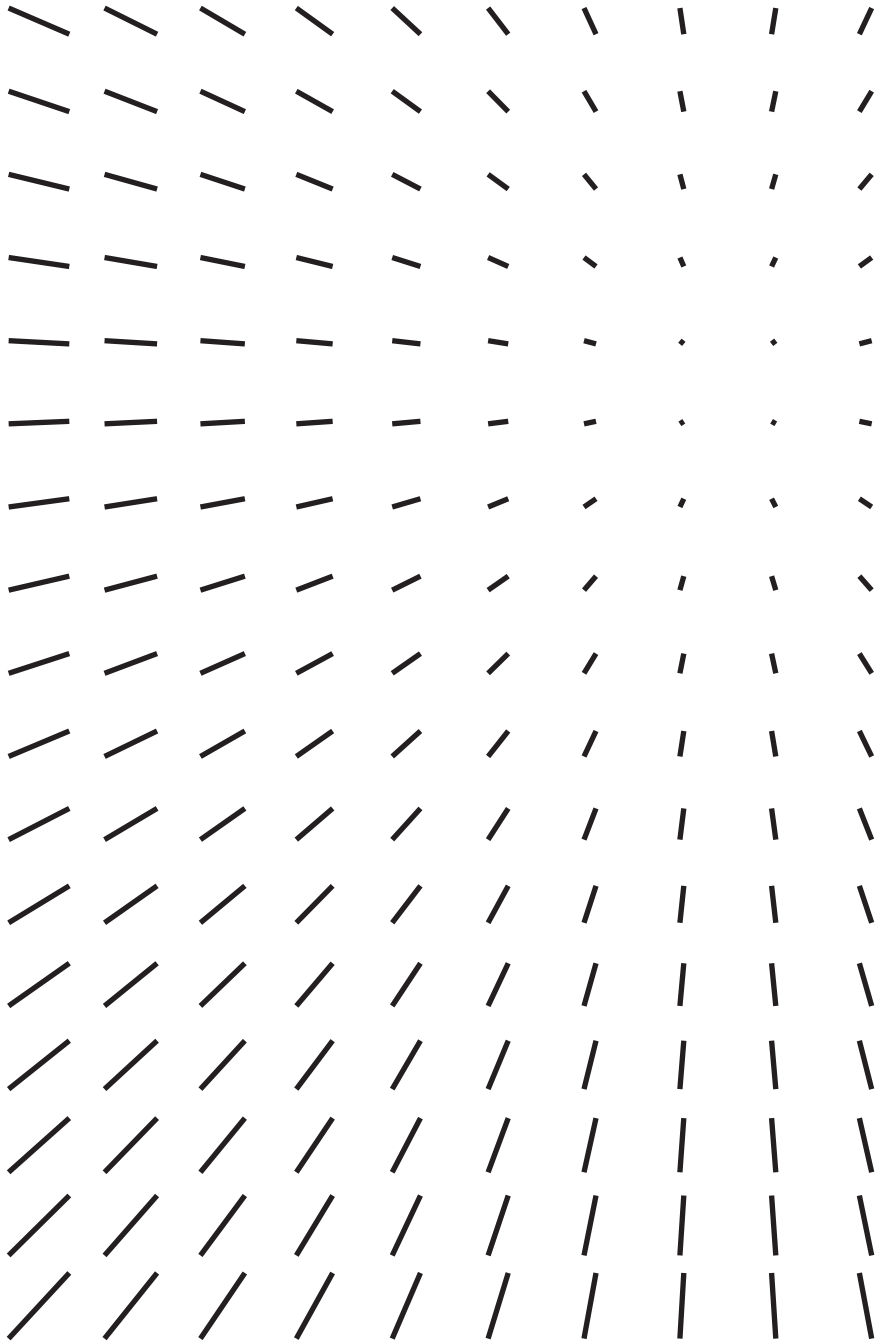
- likumdošana ir sakārtotāka, nekā pirms 4–5 gadiem, tā prasa tikai pilnveidošanu;
- privatizācija tuvojas nobeigumam, skaidrāk iezīmējas valsts ekonomiskās un sociālās perspektīvas; kā rāda postsociālistisko valstu pieredze, privatizācijas nobeigums ved sev līdzīgu tiesisko normu un likumības nostiprināšanos,
- Latvijai ir labdabīgu etnisku attiecību tradīcijas pagātnē, kā arī konfliktu nevardarbīgas risināšanas pieredze 90. gados;
- sadzīves līmenī (to apstiprina pētījums “Ceļā uz pilsonisko sabiedrību”) starpnacionālās attiecības nav saspīlētas, bet samērā iecietīgas;
- integrāciju veicina ģimeņu dzīves sfēra — radnieciskās saites starp jaukto ģimeņu locekļiem ir izplatīta parādība Latvijā.

10. Kopīgās nostādnes, kas veicina integrāciju:

- visus Latvijas iedzīvotājus vieno teritorija, uz kuras tie vēlas dzīvot;
- rūpes par dabas saglabāšanu,
- cilvēciskas vēlmes dzīvot labklājīgā, demokrātiskā, tiesiskā valstī,
- panākt personiskās labklājības celšanos,
- dot labu izglītību saviem bērniem,
- dzīvot drošībā un mierā,
- panākt savstarpēju uzticēšanos,
- attīstīt labvēlīgu saskarsmi starp etnosiem,
- nostabilizēt un attīstīt savu identitāti.

Sabiedrības integrācijai pirmām kārtām jābalstās uz šīm vispārcilvēciskajām vērtībām un interesēm, tad līdztekus tiks panākta arī etnisko kopienu, sociālo grupu, atsevišķu indivīdu interešu realizācija un valsts uzplaukums kopumā.

Integrācijas programma sastāv no 12 iedaļām. Tās sakārtotas sekojošā secībā: [teksts beidzas].

Annotations

Philosophical, Theoretical, Ideological Foundations, and Challenges of the Idea of Cohesion

Māris Kūlis

Cohesion, along with its associated concepts, encompasses a vast spectrum of theoretical, philosophical, and ideological nuances, as well as cultural, local, linguistic, and historical contexts. Understanding cohesion necessitates acknowledging certain expectations, goals, and objectives, alongside with comprehension of underlying values, including both ethical and aesthetic dimensions. The concept of social cohesion emerges not as an abstract, universal, over-historic condition, but rather as reflection of the specific needs or political objectives of a given era. Consequently, social cohesion diverges significantly from the concept of society as a naturally occurring community. The various theoretical, philosophical, and political beliefs underpinning social cohesion shape its forms and objectives, influenced by ideologies such as nationalism, civicism, royalism, and communitarianism, as well as debates on liberalism, the balance between individual rights and community needs, identity politics, multiculturalism, and economic justifications encompassing class struggle, feudalism, and capitalism. These differing ideologies advocate for various methods of societal integration. Recognizing these philosophical, theoretical, and ideological differences is crucial for the effective design of cohesion policies, to ensure that their aims are suitable and outcomes beneficial. At its core, the cohesion discourse calls for a deeper exploration of what exactly should be unified and for what purpose. This presentation seeks to delve into the pivotal aspects of the idea of cohesion, examining

its philosophical foundations, key considerations, and potential consequences to be considered in the development of cohesion policies.

Integration of society: conceptual frameworks in research, programmes and practice in 1991–2023. Contribution of the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia

Maija Kūle

Integration of society in Latvia is a long-term process in which several phases can be identified. In the 1990s, the issues of civil society and political nationhood, as well as the development of Latvian as the state language, were discussed among researchers and political leaders. In 1998, the Concept of Integration of Society was written with the participation of LAS researchers, including the author of the article, and later a full programme was developed.

As a second stage since the 2000s, the integration policy of ethnic minorities has worked very well: it was deeply researched, many excellent works on ethnic minorities in Latvia were published, and the integration practice was strengthened by the Minister for Special Tasks and the Secretariat (since 2002) for Public Integration.

As a third stage, the critical attitude towards integration was reinforced (2007). The basic conclusion was that integration was hampered by rising social inequalities, lack of authority of public administration and differences in understanding of Latvian history. The 2012 referendum on bilingualism in Latvia was a bad sign in the sense that the integration guidelines have too many opponents to say that the programme works well.

The fourth phase of integration started in 2015s — integration is understood as cohesion, state leaders attempt to correct the socio-economic injustice, and new methods have been used for integration: more culture, belonging to the place, local cooperation, NGO influence, 100% introduction of Latvian as the language of instruction in schools, etc.

Is Latvia Becoming More Cohesive and Civically Active? Evaluation of the Policy Progress

Inta Mieriņa, Mārtiņš Kaprāns, Ilze Koroļeva

Based on the evaluation of “Development Plan of a Cohesive and Civically Active Society for 2022–2023”, authors outline progress that has been achieved in recent years and the main challenges in the field of civil society and cohesion in Latvia. Results of the study provide recommendations for policy development, as well as for the indicator adjustment in order to improve measuring and following-up changes in the society.

Understanding ethnic and national groups as moral communities in sociological thought: B. Yack and J. Habermas

Vladislavs Volkovs

The article analyses the notions of nations and ethnic groups as moral communities as reflected in the works of Bernard Yack and Jürgen Habermas. Moreover, the versions developed by these scholars are supported with resources of other sociological theories. The work of Yack and Habermas shows that in order to understand these social formations, it is necessary to see in

them the products of human moral consciousness that ensure the realisation of the principles of equality of membership of ethnic groups and nations. Yack develops concepts of ethnicity, nation and nationalism that should overcome the shortcomings of the so far influential approaches of primordialism and social constructivism in explaining these phenomena. The article shows that some of the differences in Yack's and Habermas's approaches to understanding ethnic groups and nations as moral communities are related to their application of different ethical doctrines. While Yack bases his theory of nations as moral communities on Aristotelian ethics, Habermas forms his theory based on Kantian ethics.

The Role of Civic Competence in Higher Education for Development of Sustainable Society: Analysis of the Higher Education in Latvia

Agnese Lastovska, Gatis Lāma

When examining the crucial role of civic competence in fostering sustainable society, economy, and ecosystems, one must acknowledge its importance for raising responsible and engaged citizens in our ever more interconnected global landscape. Notably, education influences development of civic competence throughout the learning experience at all levels of education. This research aims to explore the evolution of students' self-assessment in terms of civic competence and its three sub-competences. The objective is to comprehend the current status of student self-assessments and explore their potential impact on the formation of a sustainable society. The study data were collected using an assessment tool elaborated in the ESF project "Development and Implementation of the Education Quality Monitoring System" for students' generic competences. The tool, presented in a digital form using the QuestionPro platform, measures six general competences,

including civic competence. A total of 1,166 Bachelor students and 354 Master students participated in the study, representing 22 Latvian higher education institutions. The study findings indicate that civic competence in the sample is considerably lower than the other general competences measured, with a greater dispersion of results. The results also highlight specific areas within universities that require improvement during the learning process in order to raise individuals who are sustainable and socially responsible members of society.

Constitutional Identity in the Case-Law of the Constitutional Court and the Supreme Court

Artūrs Kučs, Jānis Pleps

Constitutional identity, i.e., the immutable core of Latvian Constitution *Satversme*, determines the set of constitutional values, principles, and norms that characterize the essence of the Latvian state and its governance system. The constitutional identity is sacrosanct, any modifications, amendments or annulment of its elements within the legal framework are prohibited. Originating in legal doctrine, the concept of constitutional identity was subsequently endorsed by the case-law of both the Constitutional Court and the Supreme Court, and later on incorporated into the *Satversme*'s text through an amendment to its Introduction (Preamble). This article aims to look at the Constitutional Court and the Supreme Court case-law on constitutional identity, attempting to systematize the insights regarding its nature, constituents, and application as articulated in the rulings of both courts. Employing a case law analysis, this study identifies and organizes judgments regarding constitutional identity from both courts, focusing on: (1) evolution and interpretation of constitutional identity within the Latvian legal system; (2) Constitutional Court key rulings relevant to this concept and the specified elements of constitutional identity;

(3) Supreme Court principal decisions on this issue and their specific elements of constitutional identity.

The analysis concludes that constitutional identity in the Latvian legal system represents a general, overarching fundamental legal principle. It establishes that (1) a specific set of constitutional values, principles, and norms within the Latvian legal framework constitutes its constitutional identity and (2) the relevant set of constitutional elements is legally inviolable (cannot be amended, modified, repealed).

The impact of the fundamental principles related to the judiciary on a socially active, cohesive society in the Republic of Latvia

Signe Skutele

A fair trial that respects the fundamental principles of the judiciary is essential in ensuring that the Republic of Latvia is a democratic state governed by the rule of law that respects and protects human rights. The fundamental principles of the judiciary primarily encompass a set of functional principles of case trial, with the realization that justice is a cornerstone, ensuring the supremacy of law. The author briefly outlines the range and genesis of the judiciary's fundamental principles and draws attention to the current debate on the role and importance of individual principles and the need for dialogue between the judiciary and society to respect them.

Socio-Spatial Aspects in the Research on Social Cohesion

Līga Feldmane

The aim of the study is to present the planned activities during SRP project “Vectors of societal cohesion: from cohesion around the nation-state (2012–2018) to a cohesive civic community for the security of the state, society and individuals (2024–2025)”, which are related to two socio-geographical perspectives — integration of newcomers in rural areas and local community attitudes towards foreign students in Latvia. Previous studies have shown that newcomers to rural areas, who play an important role in the development of the territory, often face various challenges in the resettlement process related to the critical attitude of the local community towards them. The study, therefore, intends to address this issue. In addition, there is a growing public discourse on labor shortages and the need to attract labor from abroad and promote the integration of international students into the labor market. The study will use a survey of the local population to learn about their attitudes towards international students and their willingness to integrate them into the local community.

Relationship between clarity and impact of politically and socially significant concepts

Elvīra Šimfa

The article examines the relationship between the clarity and influence of politically and socially significant concepts, focusing on terms like “disinformation” and “social cohesion” in Latvia’s socio-political discourse. It argues that the increasing importance and use of these concepts correlate with their growing ambiguity. Drawing on Carl Schmitt’s ideas about political opposition and

moral binaries, the author explores how vague definitions enhance the political utility of such terms by allowing diverse and often contradictory interpretations. This flexibility serves to maintain power structures by avoiding precise definitions that might reveal underlying contradictions. The paper critiques the usage of these terms in policy and media, suggesting that their influence derives from their ability to mask complexities and serve political agendas.

The Official State Language in the Context of Societal Integration Guidelines

Ina Druviete

Implementation of basic principles of language policy hinges on the alignment of two key mechanisms of public consciousness: language legislation and actual language usage. In Latvia, the dynamics of language competition emphasizes the critical need for clear and precise legal framework. The Constitution of the Republic of Latvia, the State Language Law, along with other legislative documents and subordinate normative acts, establish explicit guidelines for language usage, deemed adequate and comprehensive for the functional role of the state language. The linguistic landscape in Latvia, along with the societal attitudes towards language, does not fully align with the vision of a cohesive society where national and civic identities are fostered through a shared official language. This discord is highlighted by the prevalence of Russian in informal communication between Latvians and Russians, and the concurrent use of Latvian and Russian in informative materials and the service industry. The emergence of these practices, which diverge from the intended language policy, can be attributed to historical, ethno-demographic, and geopolitical factors, alongside the impact of inadequate societal integration strategies. In this context, the linguistic behaviour of Latvians, which fall short

of the state representatives' duty to uphold the language, and the establishment of a language hierarchy in social cohesion policies that reflects the actual scenario, are crucial. Therefore, it is possible to list several focal points in language and integration policy:

- 1) Not only a specific article of the law and the use of language in a specific situation but also the verbal and non-verbal context of the fact is important. The narrative and the chosen frame surrounding a specific event can have a much deeper and wider impact than the event or fact itself.
- 2) It is necessary to evaluate every law and draft decision in the field of language policy in connection with the impact on the de facto status of the state language. Every decision in language policy must be seen in a wider context and scientifically justified.
- 3) In discussions about language policy, the problems of language use and language quality should be separated, and misleading shifting of keynotes and simplifications should be avoided (for example, unjustified equating of the influence of Russian and English).
- 4) Basic knowledge about languages and their functioning in society should be provided within the framework of the formal education system, providing opportunities to continuously and independently update this knowledge in the future. Closer coordination is required between the social solidarity strategies, guidelines of the state language policy, and action policy to implement these guidelines.

Language and Community: The Unifying and Divisive Power of Language

Marta Valdmane

Language in its various functions, especially in its social function, can both unite and divide society. Linguistically and discursively it shapes the social and subjective reality of people, establishing and maintaining persistent ideas about themselves and social groups. For example, the use of respectful or pejorative language regarding a social group affects the self-perception of its members and promotes or undermines social ties. The aim of the paper is to determine the mechanisms by which the ability of language to unite people in a community and to divide a potential or actual community exists, focusing on the philosophical aspects of community and the issues of language use.

Is Cohesive Society an Inclusive Society? Identity Values and Racism

Kitija Mirončuka

The fundamental characteristics of a cohesive society are generally defined as a shared sense of belonging and identity. Yet, the meaning of cohesive society and inclusive society, due to multiculturalism, ethnic diversity, and increased migration, showcase the main challenges to achieving an integrated and inclusive society lies in accepting the 'Other', i.e. the changes and challenges that differences and diversity bring. Hence, considering changes and challenges, it is important to understand what cohesion is — is it a value or an objective? The lack of acceptance, along with resulting stereotypes and prejudices, can stem from a fear of disrupting the established norms and values of society. It can also arise from concerns about the added responsibilities that

come with changing one's social identity, core values, and lifestyle patterns. Thus, it's important to establish responsible and ethical objectives to ensure that everyone can fully participate in society. Cohesion shouldn't be seen as a static and uniform value, but as an objective aimed at finding the best policies and civic activities to give everyone a chance to create a cohesive society. This paper explores what a cohesive society is and what should be the core of cohesion, considering the reluctance to accept others and the practice of inclusive and exclusive values.

The Concept of the “Russian World” as an Ideology of Imperialism

Rihards Kūlis

It is necessary to substantiate the basic thesis: Russia's aggressive actions in the contemporary world are also rooted in the centuries-old tradition of glorifying militarism and dominant cultural orientations. The concept of the “Russian world” as an ideology of imperialism must also be seen in the context of these dominant orientations.

In order to clarify the possible relationship of Russian militarism with culture, an in-depth analysis of culture as a social phenomenon should be conducted, looking for historically dominant cultural structures that reveal the peculiarities of the ethnos's worldview and thinking in a given period of time. Such an analysis in no way claims to establish any fixed cultural or national identity. It is necessary to be clear about the fundamental cultural layers that might be capable of generating aggressive actions in the first place. This also leads to the main task of the study: to expose the close connection between the cultural structures (forms of myth, grand narratives, specific everyday consciousness, religion, philosophy) rooted in historically determined practices and beliefs

and universal to Russia, and to analyse the concept of the “Russian world” within the network of these historical practices and beliefs. Similarly, the Estonian semiotician and literary scholar Yuri Lotman calls for a clarification of the specific Russian “cultural constants” in the context of Russia’s imperial ambitions.

The purpose of this study is to explore the concept of the “Russian world” in the context of dominant Russian cultural orientations and social practices, in order to gain an adequate understanding of the specificity of Russia as a state and society (in contrast to Western societies). It is this understanding of otherness that would also make it possible to build appropriate relations with Russia, promoting dialogue where possible and categorically rejecting Russia’s imperial ambitions and messianic illusions if they are fundamentally directed against Western civilisation and threaten its very existence. It must be understood that any ideological conception (including the “Russian world”) is fundamentally linked to any other sphere of social practice, including economics.

Oral History as a Resource for Researching the National Identity and Social Cohesion of Latvian Population

Ginta Elksne, Maija Krūmiņa

The issue of national identity has always been important in Latvia, both at the policymaking and societal level, as national identity is considered one of the most important cornerstones of social cohesion and integration. In addition, today, national identity is strongly influenced by the growing ideological confusion, polarization, and misinformation. In such a world, with conflicting and complex, unstable identities, identity issues are problematized not only in theory but also in practice. Different views on the principles of memory policy

implementation can also significantly impact identity formation and national cohesion. Therefore, the question arises: is there any possibility of reconciling the official view (institutional memory) that underpins the national history paradigm with the counter-memories found among Latvians and minorities living in Latvia? And can the method and sources of oral history help?

Oral history involves listening to an individual talk about himself and his life, providing an opportunity to learn about both the life and cultural history of a nation and to gain insight into an individual's experiences. These experiences and worldviews are an important resource for studying national identity, as it is self-defined and structured by an individual's sense of belonging and the values that unite individuals and society. There is also an interplay between the multifaceted individual and collective memory, and the official — state-maintained — version of historical representation. In this context, it should be noted that the dominant narrative was strongly influenced by traumatic experiences alongside the construction of national identity during the restoration of independence in Latvia. Still, a policy of collective memory construction can both build the self-confidence and cohesion of the nation and hinder it simultaneously. The above context highlights the importance of oral history research and its potential contribution to the study of national identity and cohesion, as it is based on an interest in diverse experiences. These sources can thus be both initiators and indicators for the collective memory to revisit the nation's experience of the recent past and to foster national cohesion by seeking to expand the range of representations of the past and historical memory through these testimonies.

All articles in this collection have been prepared within the framework of the project "Vectors of societal cohesion: from cohesion around the nation-state (2012–2018) to a cohesive civic community for the security of the state, society, and individuals (2024–2025)" (No. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

ISBN 978-9934-506-73-4

9 789934 506734